कलिकालसर्वज्ञ—

श्रीमद्हेमचन्द्राचार्यविरचितं

श्रीयोगशास्त्रं

सशब्दार्थ.

शब्दार्थकर्ता

शाह. चुनीलाल हकमचंद

अमदावाद.

वीरसंवत् २४४३ विक्रमसंवत् १९७३

संशोधक :—

परमपूज्य आगमोद्धारक पंन्यासजी श्रीआनंद-

सागरजी महाराजना शिष्य

मुनि मानसागरजी

प्रसिद्धिकारक :—

सुरतना शाह. कल्याणचंद वजेचंदना सुपुत्रो.

शाह मंछुभाइ कल्याणचंद तथा शाह खीमचंद

कल्याणचंदे चतुर्थव्रतोच्चारावसरे करेली

आर्थिकमददथी शब्दार्थकर्ता.

प्रत १०००.

पण्यं ०—२—०

कलिकालसर्वज्ञ—

श्रीमद्हेमचन्द्राचार्यविरचितं

श्रीयोगशास्त्रं

सशब्दार्थ

शब्दार्थकर्त्ता

शाह. चुनीलाल हकमचंद

अमदावाद

वीरसंवत् २४४३ विक्रमसंवत् १९७३

संशोधकः—

परमपूज्य आगमोद्धारक पंन्यासजी श्रीआणंद-

सागरजी महाराजना शिष्य

मुनि मानसागरजी

प्रसिद्धिकारकः—

सुरतना शाह. कल्याणचंद वजेचंदना सुपुत्रो.

शाह मंछुभाई कल्याणचंद तथा शाह सोमचंद

कल्याणचंदे चतुर्थव्रतोच्चारावसरे करेली

आर्थिक मददथी शब्दार्थ कर्ता.

प्रत १०००.

पण्यं ०—२—०

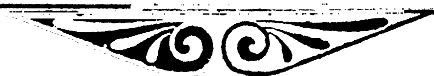

छपावी प्रसीद्ध कर्त्ता

शाह चुनीलाल हकमचंद

ठे० शेखनोपाडो झवेरीवाड—**अमदावाद**

शा. **खुबचंद अमीचंद**ना धी सुरत "**जैन**" ए. प्री. प्रेसमां
प्रभुशंकर नरभेराम व्यासे छाप्युं
खपाटीआ चकला, **सुरत.**

પ્રસ્તાવના.

જેમ દરેક ધર્મવાળા પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે પોતાની ધાર્મિકક્રિયાઓ કરતાં તે ક્રિયાઓનાં હેતુ સ્વરૂપ અને ફલો જાણવા માંગે છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે નિરૂપણ કરેલ અવિરોધિ ધર્મને માનનારા સુજ્ઞ જૈનો પણ પોતાની પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ કરવા પહેલાં તેના હેતુ સ્વરૂપ અને ફલ જાણવા અભિલાષા કરે તે સ્વભાવિકજ છે ને તેથીજ **કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજીએ** પોતાના વ્યાકરણ ન્યાયાદિ જેવા ગહન વિષયોના વિવેચનવાળા ગ્રંથો કરવા ઉપરાંત આ શાસ્ત્ર નામનો ગ્રન્થ પણ પરમાર્હત **શ્રીમત્-કુમારપાળ** મહારાજાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા અને હમ્મેશના સ્મરણ માટે તૈયાર કર્યો છે ને તેની આવશ્યક્તા એટલા ઉપરથીજ સમજાશે કે મહારાજા **કુમારપાળ** આ **યોગશાસ્ત્રના** ૧૨ પ્રકાશ તથા ઉપરોક્ત આચાર્યમહારાજે બનાવેલા **વીતરાગસ્તોત્રના** ૨૦ સ્તવ મળીને ૩૨ પ્રકાશનો દંતની શુદ્ધિ માટે સ્વાધ્યાય કરીનેજ દાતણ કરતા હતા,તેવીજ રીતે ચાલુ જમાનામાં પણ જેઓ ધર્મક્રિયા કરનાર ભાવિકો ધર્મસ્વરૂપની જિજ્ઞાસા રાખે તેઓને સુગમતાથી શબ્દાર્થ સાથે યોગશાસ્ત્ર સમજાય તેટલા માટે વિશેષવિવેચન અને ટીકાનું ભાષા-ન્તર છપાયા છતાં શબ્દાર્થ માત્રના ખપી સામાન્યબુદ્ધિ-વાળાના ઉપકાર અર્થે આ પ્રયત્ન થયો છે તો તેઓ આ પુસ્તક-ને વાંચશે તેના ખર્ચની શ્રદ્ધા કરશે અને આદરશે તો હું મારા પ્રયત્નને સફલ થયો ગણીશ. આ શાસ્ત્રમાં બાર પ્રકાશ (વિભાગ) છે તેમાં અનુક્રમે સાધુધર્મ, શ્રાવકધર્મ માર્ગાનુસારીના ગુણો અણુવ્રતો, ગુણવ્રતો, બારવ્રતના અતિચારો, શ્રાવકની અહોરા-ત્રચર્યા, કષાય ઇન્દ્રિય અને ચિત્તદમન, તથા ભાવનાઓ તથા પાંચમા પ્રકાશથી આસન, ધ્યાન, કાલજ્ઞાન વિગેરે વિગેરે

આપવામાં આવેલા છે. આટલા ઉપરથીજ આ ગ્રન્થની ખરી ઉપયોગિતા માલમ પડશે, છેવટે આ ગ્રન્થની અંદર શબ્દાર્થ કરતાં જે કાંઇ દૃષ્ટિદોષથી કે પ્રમાદથી અથવા અલ્પબુદ્ધિથી ભૂલ રહેલી હોય તે સુજ્ઞજનો સુધારી વાંચશે અને તેની વતી હું મિચ્છામિ દુક્કડં દઈ વાંચકના હાથમાં આ ગ્રન્થ અર્પણ કરૂં છું.

હાલ લડાઈના પ્રસંગને લીધે કાગળની તેમજ છપામણીની મોંઘી કિમ્મત બેસવાને લીધે પુસ્તકની પડતર કિમ્મત ૦।= થતી હતી છતાં પણ સુરતના કીનારીવાળા શાહ કલ્યાણચંદ વજેચંદના સુપુત્રો શાહ મંછુભાઈ કલ્યાણચંદ તથા તેમના ભાઇ શાહ ખીમચંદ કલ્યાણચંદે અષાડ શુદ ૧૪ના દિવસે ચતુર્થવ્રતનો નિયમ કરતી વખતે રૂ. ૩૦૧)ની મદદ કરી તેથી મફત આપી શકાય તેમ હતું પણ પુસ્તકોની નિરૂપયોગી માગણીઓ ન થાય અને ઉપયોગી માગણી થાય તેમજ તે માગણીને પહોંચી પણ શકાય માટે માત્ર નામનીજ ૦)= કિમ્મત રાખવામાં આવી છે.

સંવત ૧૯૭૩
અષાડ શુદ ૫
ને રવીવાર

લી. શ્રીસંઘનો કિંકર,
શા. ચુનીલાલ હકમચંદ
અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકાશ ૧

પ્રકાશ

પ્રકાશ ૩

પ્રકાશ ૪

પ્રકાશ ૫ મો

પ્રકાશ ૧૧ મો

પ્રકાશ ૧૨ મો

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्रीयोगशास्त्र-भाषान्तर.

प्रथमः प्रकाशः.

नमो दुर्वाररागादिवैरिवारनिवारिणे । अर्हते योगिनाथाय, महावीराय तायिने ॥१॥ पन्नगे च सुरेंद्रे च, कौशिके पादसंस्पृशि । निर्विशेषमनस्काय, श्रीवीरस्वामिने नमः ॥२॥ कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः । ईषद्बाष्पार्द्रयोर्भद्रं, श्री वीरजिननेत्रयोः ॥३॥ श्रुतांभोधेरधिगम्य, सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः। स्वसंवेदनतश्चापि, योगशास्त्रं विरच्यते ॥४॥ [प्रस्तावना] योगः सर्वविपद्वल्लीविताने परशुः शितः । अमूलमंत्रतंत्रं च, कार्मणं निर्वृतिश्रियः॥५॥ भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः। चंडवाताद् घनघना, घनाघनघटा इव

श्रीवीराय नमोनमः દુઃખે વારિ શકાય એવા રાગ વિગેરે શત્રુઓના સમૂહને દૂર કરનાર, તથા જગત્નું રક્ષણ કરનાર, યોગીયોના નાથ, અર્હંત શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર હો. ૧. ડસવા માટે પગને સ્પર્શ કરનાર(ચંડ) કૌશિક સર્પ ઉપર અને કૌશિક એવા દેવેન્દ્ર ઉપર જેનું સમાન ચિત્ત છે એવા વીરસ્વામીને નમસ્કાર થાઓ. ૨. અપરાધ કરનારા પ્રાણિ (સંગમાદિ) ઉપર પણ કરૂણાથી અતિનમ્ર અને આંસુથી કંઇક ભિંજાએલા એવા શ્રી વીર જિનેશ્વરના નેત્રોનું કલ્યાણ થાઓ. ૩. શ્રુત રૂપી સમુદ્રમાંથી અને સદ્ગુરૂના સંપ્રદાયથી તથા પોતાના અનુભવથી પણ જાણીને, આ યોગશાસ્ત્ર રચાય છે. ૪. સર્વ વિપત્તિ રૂપી વેલોના વિસ્તારમાં તીક્ષ્ણ કુહાડા સમાન યોગ છે, અને મોક્ષ લક્ષ્મીનું મૂળ મંત્ર અને તંત્ર વિનાનું કામણ છે. ૫. જેમ ગાઢ મેઘની ઘટા પ્રચંડ વાયુથી વિખરાઈ જાય છે, તેમ યોગથી ઘણાં પાપો પણ નાશ પામે છે. ૬.

॥६॥ क्षिणोति योगः पापानि, चिरकालार्जितान्यपि । प्रचितानि यथैधांसि, क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥७॥ कफविप्रुण्मलामर्शसर्वौषधिमहर्द्धयः। संभिन्नश्रोतोलब्धिश्च, योगतांडवडंबरं॥८॥ चारणाशीविषावधिमनः-पर्यायसंपदः । योगकल्पद्रुमस्यैता, विकाशिकुसुमश्रियः ॥९॥ अहो योगस्य माहात्म्यं, प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन्। अवाप केवलज्ञानं, भरतो भरताधिपः ॥१०॥ पूर्वमप्राप्तधर्माऽपि, परमानन्दनन्दिता। योगप्रभावतः प्राप, मरूदेवा परं पदम् ॥११॥ ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्नरकातिथेः। दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम्॥१२॥ तत्कालकृत-दुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः। गोप्त्रे चिलातिपुत्रस्य, योगाय स्पृहयेन्न कः?॥१३॥ तस्याजननिरेवास्तु, नृपशोर्मोघजन्मनः। अविद्धकर्णो यो योग, इत्यक्षरशलाकया ॥१४॥ [योगमहिमा] चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो,

---

એકઠાં કરેલાં લાકડાં જેમ પ્રબળ અગ્નિ ક્ષણવારમાં બાળી નાખે છે, તેમ લાંબા કાળથી ઉપાર્જેલા પાપો પણ યોગ ક્ષય કરે છે. ૭. કફ, ઝાડો, મેલ અને હસ્ત સ્પર્શ તે એકેક તથા બધાં ઔષધ રૂપ થાય જેનાથી તેવી લબ્ધિઓ અને સંભિન્ન શ્રોતલબ્ધિ (બધી ઇંદ્રિયોથી દરેક ઇંદ્રિયના વિષય જણાય) એ યોગનોજ મહીમા છે. ૮. ચારણ લબ્ધિ, આશીવિષલબ્ધિ, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યંવ જ્ઞાનની સંપત્તિઓ એ સર્વ યોગરૂપી કલ્પવૃક્ષના વિકસીત પુષ્પોની શોભા છે. ૯. અહો (શું !) યોગનું માહાત્મ્ય ! (કે જેથી) વિસ્તૃત સામ્રાજયને ધારણ કરતા ભરતક્ષેત્રના સ્વામિ ભરતચક્રિ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. ૧૦. પૂર્વે ધર્મ નહિ પામેલા મરૂદેવી માતા પણ યોગના પ્રભાવથી પરમાનંદથી આનંદીત થઈ મોક્ષપદ પામ્યા. ૧૧. બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, બાળક અને ગાયને ઘાત કરવાના પાપથી નરકના અતિથિ દૃઢપ્રહારી વિગેરેને સદ્ગતિ જવામાં યોગજ હસ્તાવલમ્બનભૂત થયો. ૧૨. તત્કાળ દુષ્કર્મ કરવામાં તત્પર દુરાત્માચિલાતીપુત્રનું રક્ષણ કરનાર યોગની કોણ સ્પૃહા ન કરે ? ૧૩ " યોગ " એવા અક્ષર રૂપ શલાકાથી જેના કાન વીંધાયા નથી એવા નિષ્ફળ જન્મવાળા તે નરપશુને

योगस्तस्य च कारणं । ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपं रत्नत्रयं च सः ॥१५॥ [योगस्वरूपं] यथावस्थिततत्त्वानां, संक्षेपाद्विस्तरेण वा। योऽवबोधस्तमत्राहुः, सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥१६॥ रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु, सम्यक्श्रद्धानमुच्यते । जायते तन्निसर्गेण, गुरोरधिगमेन वा ॥१७॥ सर्वसावद्ययोगानां, त्यागश्चारित्रमिष्यते । कीर्तितं तदहिंसादिव्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥ अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः । पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता, भावनाभिर्विमुक्तये ॥१९॥ न यत्प्रमादयोगेन, जीवितव्यपरोपणं । त्रसानां स्थावराणां च, तदहिंसाव्रतं मतं ॥२०॥ प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं, सूनृतव्रतमुच्यते । तत्तथ्यमपि नो तथ्यमप्रियं चाहितं च यत् ॥२१॥ अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम् । बाह्याः प्राणा नृणामर्थो, हरता तं हता हि ते ॥२२॥

જન્મજ ન થવો જોઇએ. ૧૪. ચાર વર્ગોમાં મોક્ષ મુખ્ય છે, અને તેનું કારણ યોગ છે; તથા તે યોગ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા ને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રય છે. ૧૫. સંક્ષેપથી અથવા વિસ્તારથી યથાર્થ તત્ત્વોનો જે બોધ તેને પંડિતો સમ્યગ્ જ્ઞાન કહે છે. ૧૬. જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વોમાં રૂચિ તે સમ્યક્ શ્રદ્ધાન કહેવાય છે. તે શ્રદ્ધાન સ્વભાવથી અથવા ગુરૂના ઉપદેશથી થાય છે. ૧૭. સર્વ સાવદ્યયોગોનો ત્યાગ તે ચારિત્ર કહેવાય છે, તે ચારિત્ર અહિંસાદિવ્રતના ભેદથી પાંચ પ્રકારે કહ્યું છે. ૧૮. અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય ને અપરિગ્રહ (એ પાંચ મહાવ્રતો) પાંચ પાંચ ભાવનાએ યુક્ત મુક્તિને અર્થે થાય છે. ૧૯ જે પ્રમાદના યોગથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના જીવીતનો નાશ ન કરવો તેને (વિદ્વાનોએ) અહિંસા વ્રત માનેલું છે. ૨૦ પ્રિય, હિતકારી અને સત્ય બોલવું તે સત્ય વ્રત કહેવાય છે; પરન્તુ અપ્રિય અહિતકારી એવું જો સત્ય હોય તોપણ તે સત્ય નથી. ૨૧. આપ્યા વિના ન લેવું તે અસ્તેય વ્રત કહેલું છે. દ્રવ્ય એ મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણો છે. તેથી ધન હરણ

द्व्यौदारिककामानां, कृतानुमतिकारितैः । मनोवाक्कायतस्त्यागो, ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥ सर्वभावेषु मूर्छायास्त्यागःस्यादपरिग्रहः । यदसत्स्वपि जायेत, मूर्च्छया चित्तविप्लवः॥२४॥ [महाव्रतानि] भावनाभिर्भावितानि,पञ्चभिःपञ्चभिःक्रमात् । महाव्रतानि नो कस्य?, साधयन्त्यव्ययं पदम् ॥२५॥ मनोगुप्त्येषणादानैर्याभिः समितिभिः सदाः । दृष्टान्नपानग्रहणेनाहिंसां भावयेत्सुधीः ॥ २६ ॥ हास्यलोभभयक्रोधप्रत्याख्यानैर्निरन्तरम् ।आलोच्य भाषणेनापि, भावयेत्सूनृतं व्रतम् ॥ २७॥ आलोच्यावग्रहयाञ्चाभीक्ष्णावग्रहयाचनम्। एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणं ॥ २८ ॥ समानधार्मिकेभ्यश्च, तथावग्रहयाचनम् । अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥

કરતાં પ્રાણો હુર્યાજ સમજવા. ૨૨. દેવ સંબંધી અને ઔદારિક (મનુષ્યતિર્યંચ) સંબંધી વિષયોનો મન વચન અને કાયાથી કરવા કરાવવા ને અનુમોદવા સંબંધી ત્યાગ તે બ્રહ્મચર્ય વ્રત અઢાર પ્રકારે માનેલું છે. ૨૩. સર્વ પદાર્થો ઉપર મૂર્છાનો ત્યાગ તે અપરિગ્રહ વ્રત કહેવાય કારણકે અછતા પદાર્થો ઉપર પણ મૂર્છાથી ચિત્ત વિકારો થાય. ૨૪. અનુક્રમે પાંચ પાંચ ભાવનાઓથી ભાવીત મહાવ્રતો કોને મોક્ષપદ ન સાધી આપે? ૨૫. મનોગુપ્તિ એષણાસમિતિ, આદાનનિક્ષેપણાસમિતિ ઈર્યાસમિતિ અને અન્નપાન જોઈને લેવાથી (પંડિતજન) અહિંસાવ્રતને ભાવે. (પાલે) ૨૬. હાસ્ય, લોભ, ભય અને ક્રોધનો ત્યાગ કરવાથી તથા હમ્મેશાં વિચારીને બોલવાથી સત્યવ્રતની ભાવના (પાલના) કરે. ૨૭. વિચારીને અવગ્રહની યાચના, વારંવાર અવગ્રહ માગવો, આટલોજ અવગ્રહ એવો અવગ્રહનો નિશ્ચય કરવો. ૨૮. પહેલાં રહેલા સાધુ પાસેથી અવગ્રહ માગવો તથા (ગુરૂએ) આજ્ઞા આપેલા અન્ન પાન વાપરવા (આ પાંચ) અસ્તેય વ્રતની ભાવના. ૨૯

स्त्रीषंढपशुमद्वेश्मासनकुड्यान्तरोज्झनात् । सरागस्त्रीकथात्यागात्, प्राग्रतस्मृतिवर्जनात्॥३०॥ स्त्रीरम्याङ्गेक्षणस्वाङ्गसंस्कारपरिवर्जनात् । प्रणीतात्यशनत्यागाद्, ब्रह्मचर्यं च भावयेत् ॥ ३१ ॥ स्पर्शे रसे च गन्धे च, रूपे शब्दे च हारिणि । पञ्चस्वितीन्द्रियार्थेषु, गाढं गार्ध्यस्य वर्जनम् ॥३२॥ एतेष्वेवामनोज्ञेषु, सर्वथा द्वेषवर्जनम् । आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं, भावनाः पञ्च कीर्तिताः ॥३३॥[व्रतभावनाः] अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपावित्रितम् । चरित्रं सम्यक्चारित्रमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः॥३४॥ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः।पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो, गुप्तीस्त्रियोगनिग्रहात् ॥३५॥ लोकातिवाहिते मार्गे, चुम्बिते भास्वदंशुभिः । जन्तुरक्षार्थमालोक्य, गतिरीर्या मता सताम् ॥ ३६ ॥ अवद्यत्यागतः सार्वजनीनं मितभाषणं । प्रिया

સ્ત્રી, નપુંસક અને પશુવાળા ઘર તથા વિકારિથી ભીંતના આંતરે પણ આસનનો ત્યાગ કરવાથી, રાગયુક્ત સ્ત્રી કથાનો ત્યાગ કરવાથી, અને પૂર્વે અનુભવેલ વિષયોની યાદી ન કરવાથી. ૩૦, સ્ત્રોના મનોહર અંગ જોવાનો ત્યાગ, પોતાના શરીરે સંસ્કારનો ત્યાગ કરવાથી, ને પ્રમાણથી વધારે તેમજ પુષ્ટ આહારનો ત્યાગ કરવાથી બ્રહ્મચર્યની ભાવના કરે. ૩૧. સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, રૂપ અને શબ્દ એ મનોહર ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અત્યન્ત ગૃદ્ધિનો ત્યાગ. ૩૨. તેમજ એ પાંચે અનિષ્ટ વિષયોમાં દ્વેષનો સર્વથા ત્યાગ. એ પ્રમાણે અપરિગ્રહ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે. ૩૩. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી પવિત્ર જે આચરણ તેને શ્રેષ્ઠમુનિઓ સમ્યક્ચારિત્ર કહે છે. ૩૪. ઈર્યા સમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનનિક્ષેપણાસમિતિ, ને પારિઠાવણીઆ સમિતિ એ પાંચ સમિતિ, તથા ત્રણ યોગનો નિગ્રહ કરવાથી ત્રણ ગુપ્તિ થાય. ૩૫. સૂર્યના કિરણોથી સ્પર્શાએલા અને લોકો જ્યાંથી ચાલેલા હોય એવા માર્ગે જીવોની રક્ષા માટે જોઇને ચાલવું, ત સત્પુરૂષોએ ઈર્યાસમિતિ માનેલી છે. ૩૬. પાપરહિત સર્વ જીવોને હિતકારી

वाचंयमानां सा. भाषासमितिरुच्यते॥३७॥ द्विचत्वारिंशता भिक्षा-दोषैर्नित्यमदूषितम्। मुनिर्यदन्नमादत्ते, सैषणासमितिर्मता॥३८॥ आसनादीनि संवीक्ष्य, प्रतिलिख्य च यत्नतः। गृह्णीयान्निक्षिपेद्वा यत्सादानसमितिर्मता॥३९॥ कफमूत्रमलप्रायं, निर्जन्तुजगतीतले। यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः, सोत्सर्गसमितिर्भवेत्॥४०॥ विमुक्तकल्पना-जालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम्। आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥४१॥ संज्ञादिपरिहारेण, यन्मौनस्यावलम्बनम्। वाग्वृत्तेः संवृतिर्वा या, सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते॥४२॥उपसर्गप्रसंगेऽपि,कायोत्सर्गजुषो मुनेः। स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते॥४३॥शयनासन-निक्षेपादानचंक्रमणेषु च। स्थानेषु चेष्टानियमः,कायगुप्तिस्तु सापरा ॥ ४४ ॥ [समितिगुप्तयः] एताश्चारित्रगात्रस्य, जननात्परि-

અને પ્રમાણોપેત બોલવું તે મુનિઓને પ્રિય ભાષાસમિતિ કહેવાય છે. ૩૭. નિત્ય ભિક્ષાના બેંતાળીસદોષથી રહિત જે અન્ન મુનિ ગ્રહણ કરે તે એષણાસમિતિ માનેલી છે. ૩૮. આસન વિગેરે જોઇને તથા યત્નથી પુંજીને ગ્રહણ કરે અથવા મૂકે તે આદાનસમિતિ કહી છે. ૩૯. કફ મૂત્ર મળ અને તેના જેવી બીજી વસ્તુ નિર્જીવ ભૂમિ ઉપર સાધુ તજે તે ઉત્સર્ગસમિતિ કહેવાય. ૪૦. કલ્પના જાળથી રહિત, સમભાવમાં સારી રીતે સ્થિર આત્મારામને પામેલું મન તે તેના જાણનારાઓએ (જ્ઞાનીઓએ) મનોગુપ્તિ કહી છે. ૪૧. સંજ્ઞાદિનો ત્યાગ કરવાથી જે મૌન ગ્રહણ કરવું, અથવા વાણીની વૃત્તિને નિયમમાં રાખવી તે અહીં વચન ગુપ્તિ કહેવાય છે. ૪૨. કાયોત્સર્ગયુક્તમુનિને ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ શરીરનો સ્થીર ભાવ (નિશ્ચલતા) તે કાયગુપ્તિ કહેવાય છે. ૪૩ શયન, આસન, મૂકવું, લેવું અને જવું તથા રહેવામાં જે ચેષ્ટાનો નિયમ તે બીજી (રીતે) કાયગુપ્તિ છે. ૪૪

पालनात् । संशोधनाच्च साधूनां, मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥ सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितम् । यतिधर्मानुरक्तानां, देशतः स्यादगारिणाम् ॥ ४६ ॥ न्यायसंपन्नविभवः, शिष्टाचारप्रशंसकः । कुलशीलसमैः सार्धं, कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ॥ ४७ ॥ पापभीरुः प्रसिद्धं च, देशाचारं समाचरन्। अवर्णवादी न क्वाऽपि, राजादिषु विशेषतः ॥४८॥ अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थाने सुप्रातिवेश्मिके। अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥ ४९ ॥ कृतसंगः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः । त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ॥ ५० ॥ व्ययमायोचितं कुर्वन्, वेषं वित्तानुसारतः। अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः, शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५१ ॥ अजीर्णे भोजनत्यागी, काले भोक्ता च सात्म्यतः। अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन,

---

ચારિત્રના શરીરને ઉત્પન્ન કરવાથી, પાલન કરવાથી અને શોધન કરવાથી એ આઠને સાધુઓની માતાઓ કહેલી છે. ૪૫. એ (ઉપરોકત) સર્વાત્મપણે ચારિત્ર મુનિઓને કહ્યું છે, અને મુનિધર્મમાં અનુરક્ત એવા ગૃહસ્થોને તે દેશથી હોય.૪૬. ન્યાયથી દ્રવ્ય મેળવનાર ૧ શિષ્ટ આચારની પ્રશંસા કરનાર ૨ સમાન કુળશીળવાળા અન્ય ગોત્રવાળાની સાથે વિવાહ કરનાર.૩ ૪૭. પાપથી ડરનાર ૪ દેશના પ્રસિદ્ધ આચારને પાળનાર ૫ કદિપણ નિન્દા ન કરનાર, રાજા વિગેરેની વિશેષે કરી નિન્દા ન કરનાર.૬ ૪૮. અતિ પ્રગટ નહિ અને અતિ ગુપ્ત નહિ, તથા સારા પાડોશીવાળા સ્થાનમાં, ઘણા નીકળવાના દ્વાર રહિત એવા ઘરમાં રહેનાર.૭ ૪૯. સદાચારવાળાઓની સોબત કરનાર.૮ માતા પીતાની પૂજા કરનાર.૯ ઉપદ્રવવાળા સ્થાનકનો ત્યાગ કરનાર. ૧૦ અને નિન્દિત કાર્યમાં નહિ પ્રવર્તનાર. ૧૧. ૫૦. આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરનાર,૧૨ દ્રવ્યને અનુસારે વેષ રાખનાર. ૧૩ બુદ્ધીના આઠ ગુણોએ યુકત ૧૪ અને નિરન્તર ધર્મ સાંભળનાર. ૧૫ ૫૧. અજીર્ણમાં ભોજન નહિ કરનાર.૧૬ યોગ્યકાળે શાન્તિથી

त्रिवर्गमपि साधयन् ॥ ५२ ॥ यथावदतिथौ साधौ, दीने च प्रतिपत्तिकृत् । सदानभिनिविष्टश्च, पक्षपाती गुणेषु च ॥ ५३ ॥ अदेशाकालयोश्चर्यां, त्यजन् जानन् बलाबलम्। वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां, पूजकः पोष्यपोषकः ॥५४॥ दीर्घदर्शी विशेषज्ञः, कृतज्ञो लोकवल्लभः। सलज्जः सदयः सौम्यः, परोपकृतिकर्मठः॥५५॥ अन्तरङ्गारिषड्वर्ग-परिहारपरायणः। वशीकृतेन्द्रियग्रामो, गृही धर्माय कल्पते॥५६॥ [मार्गानुसारिगुणाः]

इति श्रीयोगशास्त्रे प्रथमप्रकाशस्य गूर्जरभाषायामनुवादः

॥ अथ द्वितीयः प्रकाशः ॥

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः। शिक्षापदानि चत्वारि, व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥ या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः। धर्मे च धर्मधीः शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

જમનાર ૧૭. એક બીજાને હરકત ન આવે તેમ ત્રણે વર્ગને સાધનાર ૧૮. ૫૨. અતિથિ, સાધુ અને દીન જનની યથાયોગ્ય ભક્તિ કરનાર ૧૯. હમેશાં અભિનિવેશ રહિત ૨૦. અને ગુણોમાં પક્ષપાતી ૨૧. ૫૩. અયોગ્ય દેશકાળના આચારને ત્યાગનાર.૨૨ બળાબળને જાણનાર. ૨૩ વ્રતમાં સ્થિત જ્ઞાનવૃદ્ધોને પૂજનાર ૨૪. તથા પોષણ કરવા યોગ્ય (માતા પિતા પુત્રાદિ)નું પોષણ કરનાર. ૨૫. ૫૪. દીર્ઘદર્શી, ૨૬ વિશેષને જાણનાર,૨૭ કરેલા ગુણને જાણનાર,૨૮ લોકોને પ્રિય,૨૯ લજ્જાવાન્ ૩૦ દયાળુ, શાન્ત૩૧, પરોપકાર કરનાર.૩૨ ૫૫. અન્તરંગ છ(કામ ક્રોધ લોભ મદ માન હર્ષ)શત્રુના સમૂહને ત્યાગવામાં તત્પર,૩૩ અને ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને વશ કરનાર ૩૪(જન)ગૃહસ્થ ધર્મને માટે (લાયક)મનાયછે.૫૬. ॥હવે બીજો પ્રકાશ॥ સમ્યકત્વ મૂળ પાંચ અણુવ્રત,ત્રણ ગુણુવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત,ગ્રહસ્થોના એબાર વ્રતછે. ૧.દેવમાં જે સાચી દેવત્વની બુદ્ધિ, ગુરૂને વિષે જે સાચી ગુરૂપણાની બુદ્ધિ અને ધર્મમાં શુદ્ધ ધર્મની બુદ્ધી એ સમ્યકત્વ કહે-

अदेवे देवबुद्धिर्या,गुरुधीरगुरौ च या । अधर्मे धर्मबुद्धिश्च,मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ३ ॥ सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ४॥ ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम्। अस्यैव प्रतिपत्तव्यं, शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ॥ ५ ॥ ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः। निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥६॥ नाट्याट्टहाससङ्गीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः। लंभयेयुः पदं शान्तं. प्रपन्नान् प्राणिनः कथम्? ॥७॥ [देवकुदेवस्वरूपं] महाव्रतधरा धीरा, भैक्षमात्रोपजीविनः । सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मताः ॥८॥ सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः । अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ॥९॥ परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयुः कथं परान्? । स्वयं दरिद्रो

વાય છે. ૨. દેવ ન હોય તેમાં દેવ બુદ્ધિ, અને ગુરૂ ન હોય તેમાં જે ગુરૂબુદ્ધિ તથા અધર્મમાં ધર્મ બુદ્ધિ, તે વિપરીત હોવાથી મિથ્યાત્વ છે. ૩. સર્વજ્ઞ, રાગાદિ દોષને જીતનાર, ત્રણેલોકથી પૂજીત, સત્ય અર્થને કહેનાર એવા અર્હન્ત પરમેશ્વર તે દેવછે. ૪ જો ચેતના હોય તો આ દેવજ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, આ દેવનુંજ શરણુ ઈચ્છો અને આ દેવનીજ આજ્ઞા અંગીકાર કરો. ૫. જે દેવો સ્ત્રી શસ્ત્ર અક્ષસૂત્ર વિગેરે રાગના ચિન્હોથી કલંકિત છે અને લોકોને નુકશાન કરવામાં તત્પર છે તે દેવો મુક્તિને માટે થાય નહિ. ૬. નાટય, અટ્ટહાસ્ય અને સંગીત વિગેરે ઉપદ્રવોથી શિથિલ થએલા (દેવો) પોતાને આશ્રિત જીવોને કેવી રીતે શાન્ત પદ પમાડે? ૭. મહાવ્રત ધારણ કરનાર, ધીર, ભિક્ષા માત્રથીજ નિર્વાહ કરનાર, સામાયિકમાં સ્થીર, અને ધર્મોપદેશ આપનારાજ ગુરૂ માનેલા છે. ૮. સર્વ (વસ્તુ)ના અભિલાષિ, સર્વભક્ષણુ કરનાર, પરિગ્રહ યુક્ત, બ્રહ્મચર્ય રહિત અને મિથ્યા ઉપદેશ આપનારા ગુરૂ નજ કહેવાય. ૯. પરિગ્રહ અને આરંભમાં ડુબેલા (ગુરૂઓ) બીજાને

न परमीश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥१०॥ [गुरुकुगुरुस्वरूपं] दुर्गतिप्रपतत्-
प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते। संयमादिर्दशविधः, सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये
॥११॥ अपौरुषेयं वचनमसंभवि भवेद्यदि। न प्रमाणं भवेद्वाचां,
ह्याप्ताधीना प्रमाणता॥१२॥मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो, हिंसाद्यैःकलुषी-
कृतः।स धर्मइतिवित्तोऽपि,भवभ्रमणकारणम्॥१३॥[धर्मअधर्मस्वरूपं]
सरागोऽपि हि देवश्चेद्, गुरुरब्रह्मचार्यपि। कृपाहीनोऽपि धर्मः स्यात्कष्टं
नष्टं हहा जगत् ॥१४॥ शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणैः ।
लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक्,सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते॥१५॥स्थैर्यं प्रभावना
भक्तिः,कौशलं जिनशासने। तीर्थसेवा च पञ्चास्य,भूषणानि प्रचक्षते
॥१६॥शङ्का कांक्षा विचिकित्सा,मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम्। तत्संस्तवश्च
पंचापि, सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी॥१७॥[सम्यक्त्वं] विरतिः स्थूल-

કેવી રીતે તારી શકે ? કેમકે પોતે દરિદ્રિ બીજાને ધનવાન કરવાને શક્તિવાન ન થાય. ૧૦. દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણિનો બચાવ કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે. તે સર્વજ્ઞે કહેલો સંયમાદિ દશ પ્રકારનો ધર્મ મુક્તિ અર્થે થાય છે. ૧૧. અપૌરૂષેય વચન હોયજ નહિ અને જો હોય તો તે પ્રમાણભૂત નહિ. કેમકે વાણીની પ્રમાણીકતા એ આપ્તપુરૂષને આધીન છે. ૧૨ મિથ્યાદૃષ્ટિયોએ પ્રવર્તાવેલો, ને હિંસાદિથી કલુષીત થએલો પણ "ધમ" છે એમ વિચારાય તે પણ સંસાર ભ્રમણનું કારણ છે. ૧૩. સરાગી પણ જો દેવ મનાય, અને બ્રહ્મચર્ય વિનાના પણ ગુરૂ કહેવાય, તથા દયા રહિત પણ ધર્મ હોય તો અરેરે ! આ જગત નાશ પામ્યું સમજવું. ૧૪. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિકયરૂપ પાંચ લક્ષણો-થી સમકિત સારી રીતે જાણી શકાય છે. ૧૫. સ્થીરતા, તીર્થની પ્રભાવના, ભક્તિ, જૈનશાશનમાં કુશળતા અને તીર્થની સેવા. એ પાંચ આ સમકિતના ભૂષણો કહેવાય છે. ૧૬. શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદૃષ્ટિની પ્રસંસા અને તેમનો અતિપરિચય આ પાંચે સમકિતને દૂષણ લગાડે છે. ૧૭.

हिंसादेर्द्विविधत्रिविधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः ॥ १८ ॥ पङ्गुकुष्ठिकुणित्वादि, दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः । निरागस्त्रसजन्तूनां, हिंसां संकल्पतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥ आत्मवत्सर्वभूतेषु, सुखदुःखे प्रियाप्रिये । चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां, हिंसामन्यस्य नाचेरत् ॥ २०॥ निरर्थिकां न कुर्वीत, जीवेषु स्थावरेष्वपि । हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः ॥२१॥ प्राणी प्राणितलोभेन, यो राज्यमपि मुञ्चति। तद्वधोत्थमघं सर्वोर्वीदानेऽपि न शाम्यति ॥२२॥ वने निरपराधानां, वायुतोयतृणाशिनाम् । निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी, विशेष्येत कथं शुनः?॥ २३॥ दीर्यमाणः कुशेनापि, यः स्वाङ्गे हन्त दूयते। निर्मन्तून् स कथं जन्तूनंतयेन्निशितायुधैः? ॥२४॥ निर्मातुं क्रूरकर्माणः,

---

સ્થૂલ હિંસાઆદિની દ્વિવિધ ત્રિવિધે વિરતિ કરવી તેને જિનેશ્વરોએ અહિંસા વિગેરે પાંચ અણુવ્રતો કહ્યા છે. ૧૮. બુદ્ધીમાન પુરૂષે પાંગળાપણું, કોઢીયાપણું અને ઠુંઠાપણું, એ હિંસાનું ફળ જોઇને નિરપરાધી ત્રસજીવોની હિંસા સંકલ્પથી તજીદેવી. ૧૯. પોતાની પેઠે સર્વજીવોને સુખ પ્રિય ને દુઃખ અપ્રિય છે એમ વિચારતો પોતાને અનિષ્ઠ એવી હિંસા બીજાની કદિપણ ન કરે ૨૦. મોક્ષને ઇચ્છનાર, અહિંસાધર્મને જાણનાર શ્રાવકે સ્થાવર જીવોની પણ નિરર્થક હિંસા ન કરવી. ૨૨. જે પ્રાણિ જીવનના લોભથી રાજયને પણ મૂકિ દે છે. તે પ્રાણીને મારવાથી ઉત્પન્ન થએલું પાપ આખી પૃથ્વીનું દાન આપવાથી પણ શાન્ત થતું નથી. ૨૩. વનમાં વાયુ, પાણી અને ઘાસ ખાનાર નિરપરાધી મૃગોને મારનાર માંસાર્થી કુતરાથી વિશેષ કેમ કહી શકાય ? ૨૩. ડાભના અગ્રભાગ વડે પણ જે પોતાના શરીરે દુખાય છે. અરે ! તે નિરપરાધી જીવોને તીક્ષ્ણ આયુધોથી કેમ નાશ કરતા હશે ? ૨૪. ક્રૂર કર્મ

क्षणिकामात्मनो धृतिम् । समापयन्ति सकलं, जन्मान्यस्य शरीरिणः ॥२५॥ म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि, देही भवति दुःखितः । मार्यमाणः प्रहरणैर्दारुणैः स कथं भवेत् ? ॥२६॥ श्रूयते प्राणिघातेन, रौद्रध्यानपरायणौ । सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च, सप्तमं नरकं गतौ ॥२७॥ कुणिर्वरं वरं पङ्गुरशरीरी वरं पुमान् । अपि संपूर्णसर्वाङ्गो, न तु हिंसापरायणः॥२८॥हिंसा विघ्नाय जायेत, विघ्नशान्त्यै कृतापि हि। कुलाचारधियाप्येषा,कृता कुलविनाशिनी॥ २९॥अपि वंशक्रमायातां, यस्तु हिंसां परित्यजेत् ।स श्रेष्ठःसुलस इव,कालसौकरिकात्मजः॥३०॥ दमो देवगुरूपास्तिर्दानमध्ययनं तपः । सर्वमप्येतदफलं, हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥ ३१ ॥ विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः, पात्यते नरकावनौ । अहो नृशंसैर्लोभान्धैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ॥३२॥ यज्ञार्थं पशवःसृष्टा,

---

કરનારાઓ પોતાને ક્ષણિક તૃપ્તિકરવાને બીજા પ્રાણિઓના સમસ્ત જન્મનો નાશકરે છે. ૨૫. તું મરી જા એમ કહેવાથી પણ પ્રાણિ દુઃખી થાય છે તો ભયંકર શસ્ત્રોથી મારતાં તે પ્રાણિને કેમ દુઃખ ન થાય. ? ૨૬. સંભળાય છે કે પ્રાણિના ઘાતથી રૌદ્રધ્યાનમાં તત્પર સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તિઓ સાતમી નરકે ગયા. ૨૭. પુરૂષ ઠુંઠો સારો, પાંગળો સારો અને ખરાબ શરીરવાળો પણ સારો; પરન્તુ સંપૂર્ણ સારા અંગવાળો હિંસા પરાયણ હોય તે સારો નહિ. ૨૮. વિઘ્નની શાન્તિ માટે કરેલી હિંસા પણ વિઘ્નને માટેજ થાય છે; તથા કુળાચારની બુદ્ધિથી પણ કરેલી હિંસા કુળનો નાશ કરનારી થાય છે. ૨૯. વંશ પરંપરાથી આવેલી હિંસાને પણ જે તજી દે છે તે કાળસૌકરિકના પુત્ર સુલસની પેઠે ઉત્તમ છે. ૩૦. ઇન્દ્રિયદમન, દેવગુરૂનીપુજા, દાન, અધ્યયન અને તપ એ સર્વ જો હિંસાનો ત્યાગ ન કરે તો નિષ્ફળ છે. ૩૧. અરેરે! વિશ્વાસ પામેલા મુગ્ધબુદ્ધીવાળા જનોને લોકમાં, નિર્દય અને લોભથી અન્ધ થએલા હિંસકશાસ્ત્રનો ઉપદેશ

स्वयमेव स्वयंभुवा । यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य, तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥ ३३ ॥ औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः, प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः ॥३४॥ मधुपर्के च यज्ञे च, पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या,नान्यत्रेत्यब्रवीन् मनुः ॥३५॥ एष्वर्थेषु पशून् हिंसन्, वेदतत्त्वार्थविद् द्विजः । आत्मानं च पशूंश्चैव, गमयत्युत्तमां गतिम् ॥३६॥ ये चक्रुः क्रूरकर्माणः, शास्त्रं हिंसोपदेशकम् । क्व ते यास्यन्ति नरके ?, नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥३७॥ वरं वराकश्चार्वाको, योऽसौ प्रकटनास्तिकः। वेदोक्तितापसच्छद्मच्छन्नं रक्षो न जैमिनिः॥३८॥देवोपहारव्याजेन, यज्ञव्याजेन येऽथवा । घ्नन्ति जंतून् गतघृणा, घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥ शमशीलदयामूलं, हित्वा धर्मं जगद्धितम् । अहो

કરનારા નરક પૃથ્વીમાં પાડે છે. ૩૨. બ્રહ્માએ પોતેજ પશુઓ યજ્ઞને માટે બનાવ્યાં છે. યજ્ઞ આ સર્વની આબાદી માટે છે, તેથી યજ્ઞમાં જે વધ છે તે વધ નથી. ૩૩. ઔષધિઓ, પંશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો અને પક્ષીઓ યજ્ઞને માટે નાશ પામ્યા હોય તો તે ફરીથી ઉંચપણું પામે છે. ૩૪. મધુપર્કમાં, યજ્ઞમાં, પિતૃ અને દેવ કાર્યમાં, આટલા સ્થાને જ પશુઓ મારવા બીજે નહિ એમ મનુ કહે છે. ૩૫. એ ઉપર કહેલા કાર્યોમાં પશુઓને મારનાર વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનાર બ્રાહ્મણ પોતાને તથા પશુઓને ઉત્તમ ગતિએ પહોંચાડે છે. ૩૬. જે ક્રૂરકર્મ કરનારાઓ હિંસાના ઉપદેશ વાળું શાસ્ત્ર રચે છે તે નાસ્તિકોથી પણ નાસ્તિક કઇ નરકમાં જશે. ? ૩૭. બિચારો ચાર્વાક સારો છે કે જે પ્રગટ નાસ્તિક છે (પણ) વેદના વચનો બોલતો તાપસના મીશથી ગુપ્ત રાક્ષસ જેવો જૈમિની સારો નથી. ૩૮. દેવોને બળિદાન આપવાના બાનાથી અથવા યજ્ઞના બાનાથી જેઓ નિર્દય થઇ જીવોને મારે છે તેઓ ઘોર દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૯.

हिंसाऽपि धर्माय, जगदे मन्दबुद्धिभिः ॥४०॥ हविर्यच्चिररात्राय, यच्चानन्त्याय कल्पते। पितृभ्यो विधिवद्दत्तं, तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥४१॥ तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा। दत्तेन मासं प्रीयन्ते, विधिवत्पितरो नृणाम् ॥ ४२ ॥ द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन, त्रीन्मासान् हारिणेन तु। औरभ्रेणाथ चतुरः, शाकुनेनेह पञ्च तु॥४३॥ षण्मासांश्छागमांसेन, पार्षतेनेह सप्त वै । अष्टावेणस्य मांसेन, रौरवेण नवैव तु॥४४॥ दशमासांस्तु तृप्यन्ति, वराहमहिषामिषैः। शशकूर्मयोस्तु मांसेन, मासानेकादशैव तु ॥ ४५ ॥ संवत्सरं तु गव्येन, पयसा पायसेन तु। वार्ध्रीणसस्य मांसेन, तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४६ ॥ इति स्मृत्यनुसारेण, पितृणां तर्पणाय या। मूढैर्विधीयते हिंसा, सापि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥ यो भूतेष्वभयं

શમ, શીલ, દયામૂળવાળા અને જગત્‌ને હિતકારી એવા ધર્મને તજીને અરેરે! મન્દબુદ્ધિવાળાઓએ હિંસા પણ ધર્મને માટે કહી છે. ૪૦. પિતૃઓને વિધિપ્રમાણે આપેલું હવિ લાંબા કાળ માટે અને અનન્ત માટે મનાય છે એ સવ હું કહું છું. ૪૧. તલ, ડાંગર, યવ, અડદ, પાણી, મૂળ અને ફળ વિધિપ્રમાણે આપવાથી મનુષ્યોના પિતૃઓ એક મહીના સુધી તૃપ્ત થાય છે. ૪૨. મત્સ્યના માંસથી બે માસ સુધી, હરણના માંસથી ત્રણ માસ સુધી, બકરાના માંસથી ચાર માસ સુધી અને પક્ષીના માંસથી પાંચ માસ સુધી, (તૃપ્ત થાય છે.) ૪૩. ઘેટાના માંસથી છ મહીના સુધી, પાર્ષતના માંસથી સાત મહીના સુધી, એણુ (હરિણ)ના માંસથી આઠ મહીના સુધી અને રૈરવના માંસથી નવ મહીના સુધી ૪૪. ભુંડ અને પાડાના માંસથી દસ મહીના સુધી, સસલા અને કાચબાના માંસથી અગીઆર મહીના સુધી (તૃપ્ત થાય છે.) ૪૫. ગાયના દૂધ અને ક્ષીરથી એક વરસ સુધી, તથા ઘરડા બકરાના માંસથી બાર વરસ સુધીની તૃપ્ત થાય છે. ૪૬. એ પ્રમાણે સ્મૃતિને અનુસારે પિતૃઓની તૃપ્તિને માટે મૂર્ખા-

दद्याद्, भूतेभ्यस्तस्य नो भयम्।यादृग् वितीर्यते दानं,तादृगासाद्यते फलम् ॥४८॥ कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः। हिंसका अपि हा कष्टं, पूज्यन्ते देवताधिया॥४९॥मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी। अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥ अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली। भवभ्रमिरुगार्त्तानामहिंसा परमौषधिः ॥ ५१ ॥ दीर्घमायुः परं रूपमारोग्यं श्लाघनीयता। अहिंसायाः फलं सर्वं, किमन्यत्कामदैव सा ॥५२॥ इति अहिंसा-स्वरूपम्॥मन्मनत्वं काहलत्वं,मूकत्वं मुखरोगिताम्। वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥५३॥कन्यागोभूम्यलीकानि, न्यासापहरणं तथा। कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति, स्थूलासत्यान्यकीर्तयन्॥५४॥

ओ जे हिंसा करे छे ते पण दुर्गति माटेज थाय छे. ४७. जे जीवोने विषे अभयदान आपेछे तेने जीवो तरफथी भय थतो नथी. केमके जेवुं दान अपायछे. तेवुं फळ मेळवायछे. ४८. धनुष्य, दंड, चक्र, तरवार त्रिशूळ अने शक्ति प्रहरणने धारण करनारा हिंसक देवो पण अरेरे! देव बुद्धीथी पूजायछे. ४९. मातानी पेठे सर्व जीवोनुं हित-करनारी अहिंसाछे अने अहिंसा ज संसार रुपी मरु-भूमिमां अमृतनी नीक समान छे. ५०. दुःख रुपी दावाग्नि समाववाने अहिंसा वर्षाऋतुना मेघनी पंक्ति समान छे अने भवभ्रमण रुप रोगथी पीडाएलाने अहिंसा उत्तम औषधि रुप छे. ५१. दीर्घ आयुष्य, सुंदर रुप, आरोग्यता, अने प्रशंस्यपणुं ए सर्व अहिंसानुं फळ छे. विशेष शुं कहेवुं? ते अहिंसा सर्व इच्छित आपनारछे. ५२. मन्मन-पणुं, काहलापणुं मुंगापणुं अने मुखमां रोग ए (सर्व) असत्यनुं फळ जोइने कन्याअलिक वीगेरे असत्यनो त्याग करवो, ५३. कन्याअलीक, गाय संबंधी अलीक, भूमी संबंधी अलीक, थापण ओळववी तथा जुठी साक्षी आपवी. आ पांच मोटा असत्यो कह्यां छे. ५४. सर्व लोकथी

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितघातकम् । यद्विपक्षश्च पुण्यस्य, न वदेत्तदसूनृतम् ॥ ५५ ॥ असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याद्वचनीयता । अधोगतिरसत्याच्च, तदसत्यं परित्यजेत् ॥५६॥ असत्यवचनं प्राज्ञः, प्रमादेनापि नो वदेत् । श्रेयांसि येन भज्यन्ते, वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ५७ ॥ असत्यवचनाद्वैरविषादाप्रत्ययादयः । प्रादुष्षन्ति न के दोषाः?, कुपथ्याद् व्याधयो यथा ॥५८॥ निगोदेष्वथ तिर्यक्षु,तथा नरकवासिषु । उत्पद्यन्ते मृषावादप्रसादेन शरीरिणः॥५९॥ ब्रूयाद् भियोपरोधाद्वा, नाऽसत्यं कालिकार्यवत् । यस्तु ब्रूते स नरकं, प्रयाति वसुराजवत् ॥६०॥ न सत्यमपि भाषेत, परपीडाकरं वचः। लोकेऽपि श्रूयते यस्मात्कौशिको नरकं गतः ॥ ६१ ॥ अल्पादपि मृषावादाद्, रौरवादिषु संभवः। अन्यथा वदतां जैनीं, वाचं त्वहह

વિરૂદ્ધ કરાવનારૂં વિશ્વાસનો ઘાત કરનારૂં તથા પુન્યનું પ્રતિપક્ષી અસત્ય છે. તે માટે તે ન બોલવું. ૫૫. અસત્યથી લઘુતા થાય, અસત્યથી નિન્દા થાય અને અસત્યથી અધોગતિ થાયછે તેથી અસત્યનો ત્યાગ કરવો. ૫૬. ડાહ્યા માણુસે પ્રમાદથી પણ અસત્ય વચન ન બોલવું (કેમકે) પ્રબળ વાયુથી જેમ મોટા વૃક્ષો ભાંગી જાય તેમ અસત્યથી કલ્યાણો નાશ પામેછે. ૫૭. જેમ કુપથ્ય (ખરાબ ભોજન) થી રોગો પેદા થાયછે. તેમ અસત્યથી વૈર, વિષાદ અવિશ્વાસ વિગેરે કયા દોષો ઉત્પન્ન નથી થતા! અર્થાત્ બધા દોષો ઉત્પન્ન થાયછે. ૫૮. મૃષાવાદના પ્રતાપથી જીવો નિગોદમાં, તિર્યંચમાં અને નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાયછે. ૫૯. ભયથી અથવા આગ્રહથી પણ **કાલિકાચાર્ય**ની જેમ અસત્ય નજ બોલવું. અને જે બોલે છે તે **વસુરાજા**ની પેઠે નરકે જાય છે. ૬૦. સત્યવચન પણ બીજાને પીડા કરનારૂં હોય તો તે ન બોલવું. કેમકે) લોકમાં પણ સંભળાય છે કે તેવા સત્યથી **કૌશીક** નરકે ગયો. ૬૧. થોડા પણ મૃષાવાદથી(રૌરવાદી)નરકમાં ઉત્પત્તિ થાયછે, તો

का गतिः ? ॥६२॥ ज्ञानचारित्रयोर्मूलं, सत्यमेव वदन्ति ये। धात्री पवित्रीक्रियते, तेषां चरणरेणुभिः ॥ ६३ ॥ अलीकं ये न भाषन्ते, सत्यव्रतमहाधनाः। नापराद्धुमलं तेभ्यो, भूतप्रेतोरगादयः ॥६४॥ [इतिमृषावादविरमणं] दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम्। अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा, स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥६५॥ पतितं विस्मृतं नष्टं, स्थितं स्थापितमाहितम्। अदत्तं नाददीत स्वं, मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६६ ॥ अयं लोकः परो लोको, धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः। मुष्णता परकीयं स्वं, मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥ एकस्यैकं क्षणं दुःखं, मार्यमाणस्य जायते। सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥६८॥ चौर्यपापद्रुमस्येह, वधबन्धादिकं फलम्। जायते परलोके तु, फलं नरकवेदना ॥६९ ॥ दिवसे वा रजन्यां वा, स्वप्ने च जागरेऽपि

અરેરે ! જિનવાણીને અન્યથા કહેતાં તો શી ગતિ થાય ? ૬૨. જ્ઞાન અને ચારિત્રના મૂળભૂત સત્યનેજ જેઓ બોલે છે તેઓના ચરણની રજથી પૃથ્વી પવિત્ર કરાય છે. ૬૩. સત્યવ્રતરૂપ મહાધનવાળા જે પુરૂષો જુઠું નથી બોલતા તેઓને ભૂત પ્રેત અને સર્પ વિગેરે દુઃખ આપવાને સમર્થ થતા નથી. ૬૪. દૌર્ભાગ્ય ગુલામગિરિ અંગનો છેદ અને દરિદ્રતા એ અદત્તાદાનના ફળ જાણીને સ્થૂલ અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરવો. ૬૫. પડેલું, ભૂલાઈ ગએલું, કોઇએ લઈજવાયલું પડી રહેલું, થાપણ મૂકેલું અને દાટેલું. એ સર્વ નહિ આપેલું પારકું દ્રવ્ય લેવું તે ચોરી છે માટે તે બુદ્ધિમાને લેવું નહિ. ૬૬. પારકું દ્રવ્ય લેનારાએ પરના આ લોક પરલોક ધર્મ ધૈર્ય ધીરજ અને મતિ સર્વ ચોર્યું સમજવું. ૬૭. એક જીવને મારતાં તે જીવને એક ક્ષણવારજ દુઃખ થાય છે પરન્તુ ધનહરણ કરવામાં તો તેના પુત્રપૌત્રાદિ (સર્વને) જીવન પર્યન્ત દુઃખ થાય છે. ૬૮. ચોરી રૂપી પાપ વૃક્ષનાં આ લોકમાં વધ બંધન આદિ ફળ છે અને પરલોકમાં તો નરકની વેદના થાય એ ફળ છે. ૬૯. દિવસે અથવા રાત્રિએ, સ્વપ્નમાં અથવા

वा । सशल्य इव चौर्येण, नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥ ७० ॥ मित्रपुत्रकलत्राणि, भ्रातरः पितरोऽपि हि । संसजन्ति क्षणमपि, न म्लेच्छैरिव तस्करैः ॥७१॥ संबन्ध्यपि निगृह्येत, चौर्यान्मंडिकवन्नृपैः । चौरोऽपि त्यक्तचौर्यः स्यात्स्वर्गभाग्रौहिणेयवत् ॥ ७२ ॥ दूरे परस्य सर्वस्वमपहर्तुमुपक्रमः । उपाददीत नादत्तं, तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥ परार्थग्रहणे येषां, नियमः शुद्धचेतसाम् । अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां, स्वयमेव स्वयंवराः ॥७४॥ अनर्था दूरतो यान्ति, साधुवादः प्रवर्तते । स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते, स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥७५॥ [इत्यदत्तादानविरमणं] षंढत्वमिन्द्रियच्छेदं, वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः । भवेत्स्वदारसंतुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥ रम्यमापातमात्रे यत्परिणामे तु दारुणम् । किंपाकफल-

જાગતાં પણ ચોરી કરનાર માણસ હૃદયમાં શલ્યવાળાની જેમ કદી પણ શાન્તિ પામતો નથી. ૭૦. જેમ મ્લેચ્છની સાથે તેમ ચોરી કરનાર ચોરોની સાથે મિત્ર પુત્ર સ્રી, ભાઈ અને પિતા પણ ક્ષણવાર પણ સંસર્ગ કરતા નથી. ૭૧. મંડિકની જેમ સંબંધી હોય તો પણ ચોરીથી રાજાઓ વડે નિગ્રહ કરાય છે, અને ચોર હોય તોપણ ચોરી તજી દેવાથી રૌહિણેયની જેમ સ્વર્ગ ભોગવનાર થાય છે. ૭૨. બીજાનું સર્વસ્વ હરણ કરવાનો પ્રયત્ન (તો) દૂર રહ્યો, પરન્તુ તૃણમાત્ર પણ નહિ આપેલું કદી લેવું નહિ. ૭૩. બીજાનું ધન ગ્રહણ કરવામાં શુદ્ધ ચિત્તવાળા જેમને નિયમ છે, તેમને સ્વયંવરાની પેઠે લક્ષ્મી સામી આવે છે. ૭૪. અસ્તેય વ્રત આચરનારાનાં દુઃખો દૂર જાય છે, યશ ફેલાય છે અને સ્વર્ગનાં સુખો આવી મળે છે. ૭૫. નપુંસકપણું અને ઈન્દ્રિયનો છેદ, (એ) અબ્રહ્મચર્યનું ફળ જોઈને ડાહ્યા માણસે પોતાની સ્રીમાં સંતોષ રાખવો અને પરસ્રીનો ત્યાગ કરવો ૭૬. જે જોવા માત્રથીજ રમણીય અને પરિણામે અતિ

संकाशं, तत्कः सेवेत मैथुनम् ?॥७७॥ कंपः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा, भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च, भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥७८॥ योनियंत्रसमुत्पन्नाः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः । पीड्यमाना विपद्यन्ते, यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ॥ रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा, मृदुमध्याधिशक्तयः । जन्मवर्त्मसु कंडूतिं, जनयन्ति तथाविधाम् ॥ ८० ॥ स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या, विध्यापयितुमिच्छति ॥ ८१ ॥ वरं ज्वलदयस्तम्भपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वाररामाजघनसेवनम् ॥ ८२ ॥ सतामपि हि वामभ्रूर्ददाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं, निर्वासयाति निश्चितम् ॥ ८३ ॥। वंचकत्वं नृशंसत्वं, चञ्चलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा, यांसा तासु

દારૂણ અને કિંપાક ફળના જેવા મૈથુનને કાણ સેવે. ? ૭૭. કંપ, પરશેવો, પરિશ્રમ, મૂર્છા, ચક્કર, ઉદાસીનતા, બળના ક્ષય, અને ક્ષય વિગેરે રોગો મૈથુનથી થાય છે. ૭૮. યોનિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થએલી સૂક્ષ્મ જન્તુની રાશીઓ જેમાં પીલાવાથી નાશ પામે છે, તે મૈથુનના ત્યાગ કરવો. ૭૯. લોહીમાં ઉત્પન્ન થએલા કોમળ, મધ્યમ અને અધિક શક્તિવાળા સૂક્ષ્મ કીડાઓ જન્મ માર્ગમાં (યોનીમાં) તેવા પ્રકારની ચળ ઉત્પન્ન કરે છે. ૮૦. જે પુરૂષ કામજ્વરને સ્ત્રીના સંભોગથી મટાડવા ઈચ્છે છે તે પુરૂષ ઘીની આહુતીથી અગ્નિને ઓલવવા ઈચ્છે છે. ૮૧. તપાવેલા લોઢાના સ્તંભને આલિંગન કરાય તે સારૂં પણ નરકના દ્વાર જેવા સ્ત્રીનાં જઘનને સેવવું સારૂં નથી. ૮૨. સત્પુરૂષોના હૃદયમાં જો સ્ત્રી સ્થાન ગ્રહણ કરે તો નિશ્ચે મનોહર ગુણોના સમૂહ તેથી દૂર થાય છે. ૮૩. ઠગવાપણું, નિર્દયતા, ચંચળપણું અને કુશીલતા એ જેના સ્વભાવિક દોષો છે એવી સ્ત્રીઓમાં કોણ ક્રિડા કરે, ? ૮૪. અપાર સમુદ્રનો પાર પામવાને સમર્થ

रमेत कः ? ॥ ८४ ॥ प्राप्तुं पारमपारस्य, पारावारस्य पार्यते । स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां, दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥ नितंबिन्यः पतिं पुत्रं, पितरं भ्रातरं क्षणात् ॥ आरोपयन्त्यकार्येऽपि, दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥ ८६ ॥ भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । शुचां कन्दः कलेर्मूलं, दुःखानां खनिरंगनाः ॥ ८७ ॥ मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्क्रियायामन्यदेव हि । यासां साधारणस्त्रीणां, ताः कथं सुखहेतवः ? ॥ ८८ ॥ मांसमिश्रं सुराविश्रमनेकविटचुम्बितम् । को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ? ॥ ८९ ॥ अपि प्रदत्तसर्वस्वात्कामुकात् क्षीणसंपदः । वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति, गच्छतः पण्ययोषितः ॥ ९० ॥ न देवान्न गुरून्नापि, सुहृदो न च बांधवान् । असत्संगरतिर्नित्यं, वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥९१॥ कुष्टिनोऽपि स्मरसमान्, पश्यन्तीं धनकांक्षया ।

થવાય, પણ સ્વભાવથીજ વક્રએવી સ્ત્રીઓના દુરાચરણનો પાર ન પામી શકાય. ૯૫. દુરાચરણવાળી સ્ત્રીઓ પતિને, પુત્રને, પિતાને અને ભાઇને ક્ષણવારમાં પ્રાણનો સંશય થાય એવા અકાર્યમાં નાંખે છે. ૮૬. સ્ત્રી એ સંસારનું બીજ છે, નરકદ્વારના માર્ગની દીવી છે, શોકનું મૂળ છે, કલેશનું મૂળ છે અને દુઃખોની ખાણ છે. ૭૭. જે સાધારણ સ્ત્રીઓ (વેશ્યાઓ) મનમાં અન્ય, વચનમાં અન્ય અને ક્રિયામાં વળી જુદાજ પુરૂષને ઇચ્છે છે એવી તે સ્ત્રીઓ કેવીરીતે સુખના હેતુભૂત થાય.? ૮૮. માંસથી મિશ્ર, દારૂથી દુર્ગંધિ અને અનેક જારપુરૂષોએ ચુંબીત, વેશ્યાના મુખને એંઠા ભોજનની જેમ કોણ ચુંબન કરે. ૮૯. અરે સર્વ ધન આપવાથી નિર્ધન થએલા અને ચાલી જતા જારપુરૂષ પાસે વેશ્યાઓ વસ્ત્ર પણ ખેંચી લેવાને ઇચ્છે છે. ૯૦. વેશ્યાને વશ થએલો પુરૂષ, દેવ, ગુરૂ, મિત્ર અને બાંધવોની સંગતિપણ ઇચ્છતો નથી; પણ હમેશાં ખરાબ સોબતમાંજ આનંદ માને છે. ૯૧. દ્રવ્યની

तन्वतीं कृत्रिमस्नेहां, निःस्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥ ९२ ॥ नासक्त्या सेवनीया हि, स्वदारा अप्युपासकैः। आकरः सर्वपापानां, किं पुनः परयोषितः ? ॥ ९३ ॥ स्वपतिं या परित्यज्य, निस्त्रपोपपतिं भजेत्। तस्यां क्षणिकचित्तायां, विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति? ॥ ९४ ॥ भीरोराकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् । रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ ९५ ॥ प्राणसंदेहजननं, परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धं च, परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ९६ ॥ सर्वस्वहरणं बन्धं, शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं, लभते पारदारिकः॥९७॥स्वदाररक्षणे यत्नं, विदधानो निरन्तरम्। जानन्नपि जनो दुःखं, परदारान् कथं व्रजेत् ? ॥९८॥ विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि, परस्त्रीषु रिरंसया । कृत्वा कुलक्षयं प्राप, नरकं

ઇચ્છાથી કોઢીઆઓને પણુ કામદેવ જેવા જોનારી, કૃત્રિમ સ્નેહને વિસ્તારનારી એવી સ્નેહરહિત ગણિકાને તજી દેવી. ૯૨. પોતાની સ્ત્રીઓને પણ આસક્તિથી શ્રાવકોએ સેવવી નહિ તો પછી સર્વ પાપોની ખાણુ સમાન પરસ્ત્રીનું શું કહેવું. ૯૩. પોતાના સ્વામીને તજી જે સ્ત્રી લજ્જા રહિત થઈ અન્ય પતિને ઇચ્છે છે એવી તે ક્ષણિક ચિત્તવાળી પરનારીમાં શો વિશ્વાસ.? ૯૪. કુતરી પાસે જનાર કુતરાની જેમ બીકણ, આકુળ ચિત્તવાળા અને અયોગ્ય ભૂમિએ રહેલા પશુને કસાઈખાનામાં રતિ ન થાય તેમ પુરૂષને પરસ્ત્રી ઉપર પ્રીતિ કરવી યોગ્ય નથી. ૯૫. પ્રાણુનો સંદેહ ઉત્પન્ન કરનાર, અત્યન્ત વૈરનું કારણુ અને બંને લોકમાં વિરૂદ્ધ એવું પરસ્ત્રી ગમન તજી દેવું.૯૬. પર સ્ત્રીગમન કરનાર, સર્વસ્વહરણુ, બન્ધન, શરીરના અવયવોનું છેદન પામે છે અને મરણુ બાદ ઘોર નરક પામે છે. ૯૭. પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણુ કરવામાં નિરન્તર યત્ન કરનાર, દુઃખને જાણુનાર માણુસ કેમ પરદારા પાસે જાય.? ૯૮. પરાક્રમથી વિશ્વાસને તાબે કરનાર રાવણુ પણુ પરસ્ત્રીમાં ઇચ્છા કર-

दशकन्धरः ॥ ९९ ॥ लावण्यपुण्यावयवां, पदं सौन्दर्यसंपदः ।
कलाकलापकुशलामपि जह्यात् परस्त्रियम् ॥ १०० ॥ अकलङ्क-
मनोवृत्तेः, परस्त्रीसन्निधावपि । सुदर्शनस्य किं ब्रूमः, सुदर्शनस-
मुन्नतेः ? ॥१०१॥ ऐश्वर्यराजराजोऽपि, रूपमीनध्वजोऽपि च ।
सीतया रावण इव, त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ १०२ ॥ नपुंस-
कत्वं तिर्यक्त्वं, दौर्भाग्यं च भवे भवे । भवेन्नराणां स्त्रीणां चान्य-
कान्तासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥ प्राणभूतं चारित्रस्य, परब्रह्मैक-
कारणम् । समाचरन् ब्रह्मचर्यं, पूजितैरपि पूज्यते ॥१०४॥ चि-
रायुषः सुसंस्थाना, दृढसंहनना नराः । तेजस्विनो महावीर्या, भवे-
युर्ब्रह्मचर्यतः ॥१०५॥(इति ब्रह्मचर्यम्)। असन्तोषमविश्वासमारंभ-
दुःखकारणम् । मत्वा मूर्छाफलं कुर्यात्परिग्रहनियन्त्रणम् ॥१०६॥

વાથી કુલનો ક્ષય કરીને નરક પામ્યો. ૯૯. લાવણ્યથી પવિત્ર અવયવોવાળી, સૌન્દર્યની સંપત્તિના સ્થાન રૂપ અને કળાઓના સમુદાયમાં કુશળ એવી પણ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. ૧૦૦. પરસ્ત્રીની સમીપમાં પણ નિષ્કલંક મનોવૃત્તિ-વાળા અને સારી રીતે દર્શનની ઉન્નતિ કરનાર સુદર્શન શેઠની અમે કેટલી સ્તુતિ કરીએ. ? ૧૦૧. સંપત્તિમાં રાજાનો રાજા હોય અને રૂપમાં કામદેવ જેવો હોય તો પણ સીતાએ જેમ રાવણને તજ્યો તેમ સ્ત્રીઓએ પરપુરૂષ તજી દેવો. ૧૦૨. અન્ય સ્ત્રી અને પુરૂષમાં આસક્ત ચિત્તવાળા પુરૂષો અને સ્ત્રીઓને જન્મો જન્મમાં નપુંસકપણું, તિર્યંચપણું અને દુર્ભાગ્યપણું થાય છે. ૧૦૩. ચરિત્રના જીવન ભૂત અને મોક્ષનું એક કારણ એવા બ્રહ્મચર્યને આચરનાર ઇંદ્રોથી પણ પૂજાય છે. ૧૦૪. બ્રહ્મચર્યથી લાંબા આયુષવાળા, સારી આકૃતિવાળા, દૃઢ સંઘયણવાળા, તેજસ્વી અને મહા બળવાન મનુષ્યો થાય છે. ૧૦૫. દુઃખના કારણ ભૂત આરંભ, અસંતોષ, અવિશ્વાસ અને મૂર્છાનું ફળ જાણીને પરિગ્રહનો નિયમ કરવો. ૧૦૬. જેમ

परिग्रहमहत्त्वाद्धि, मज्जत्येव भवांबुधौ । महापोत इव प्राणी, त्यजत्तस्मात्परिग्रहम् ॥१०७॥ त्रसरेणुसमोऽप्यत्र, न गुणः कोऽपि विद्यते । दोषास्तु पर्वतस्थूलाः, प्रादुष्षन्ति परिग्रहे ॥१०८॥ संगाद्भवन्त्यसन्तोऽपि, रागद्वेषादयो द्विषः। मुनेरपि चलेच्चेतो, यत्तेनान्दोलितात्मनः ॥१०९॥ संसारमूलमारंभास्तेषां हेतुः परिग्रहः।तस्मादुपासकः कुर्यादल्पमल्पं परिग्रहं ॥११०॥ मुष्णन्ति विषयस्तेना, दहति स्मरपावकः। रुन्धन्ति वनिता व्याधाः, संगैरंगीकृतं नरम् ॥१११॥ तृप्तो न पुत्रैः सगरः, कुचिकर्णो न गोधनैः। न धान्यैस्तिलकः श्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ॥११२॥ तपःश्रुतपरीवारां, शमसाम्राज्यसंपदम् । परिग्रहग्रहग्रस्तास्त्यजेयुर्योगिनोऽपि हि ॥११३॥ असन्तोषवतः सौख्यं, न शक्रस्य न चक्रिणः । जन्तोः

મોટું વહાણ (ઘણા ભારથી) ડુબી જાય છે, તેમ અતિશય પરિગ્રહથી પ્રાણી સંસાર સમુદ્રમાં ડુબે છેજ. માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૧૦૮. પરિગ્રહમાં ત્રસરેણું જેટલો પણ કોઇ ગુણ નથી પરન્તુ પર્વત જેટલા મોટા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૦૮. પરિગ્રહથી અછતા એવા રાગદ્વેષ વિગેરે શત્રુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને પરિગ્રહથી આન્દોલિત આત્માવાળા મુનિનું ચિત્ત પણ ચળી જાય છે. ૧૦૯. સંસારનું મૂળ આરંભો છે અને તે (આરંભો) નો હેતુ પરિગ્રહ છે. માટે શ્રાવકે ઓછો ઓછો પરિગ્રહ કરવો. ૧૧૦. પરિગ્રહ અંગીકાર કરનાર પુરૂષને વિષયરૂપી ચોરો લુંટે છે, કામરૂપી અગ્નિ બાળે છે અને સ્રીરૂપી પારધીઓ રોકી રાખે છે. ૧૧૧. સગર (ચક્રવર્તિ) પુત્રોથી, કુચિકર્ણ ગાયોના ધણથી, તિલકશેઠ ધાન્યથી અને નન્દરાજા સુવર્ણના ઢગલાથી તૃપ્ત ન થયો. ૧૧૨. પરિગ્રહ રૂપી ગ્રહથી ગ્રસ્ત થએલા યોગિયો પણ તપ અને શ્રુત રૂપ પરિવાર વાળી શમ સામ્રાજ્યની સંપત્તિને તજી દેછે. ૧૧૩. સંતોષ વિનાના ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તિને

सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥११४॥ सन्निधौ निधयस्तस्य, कामगव्यनुगामिनी। अमराः किंकरायन्ते, सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥ ११५ ॥ ([illegible])

इति श्रीहेमचंद्राचार्यविरचितयोगशास्त्रस्य द्वितीयप्रकाशस्य गूर्जरगिरायां अनुवादः ॥

॥ तृतीयः प्रकाशः ॥

दशस्वपि कृता दिक्षु, यत्र सीमा न लंघ्यते। ख्यातं दिग्विरतिरिति, प्रथमं तद् गुणव्रतम् ॥१॥ चराचराणां जीवानां, विमर्दननिवर्तनात्। तप्तायोगोलकल्पस्य, सद्व्रतं गृहिणोऽप्यदः ॥२॥ जगदाक्रममाणस्य, प्रसरल्लोभवारिधेः। स्खलनं विदधे तेन, येन दिग्विरतिः कृता ॥३॥ [दिग्विरतिः]॥ भोगोपभोगयोः संख्या, शक्त्या यत्र विधीयते। भोगोपभोगमानं तद्, द्वैतीयिकं गुणव्रतम्॥४॥

તેવું સુખ નથી હોતું કે જેવું સુખ અભયકુમારની જેમ સંતોષવાળા જીવને હોય છે. ૧૧૪. સંતોષ જેનું ભૂષણ છે તેને નિધિઓ સમીપમાં હોય છે, કામધેનુ તેની પાછળ ચાલે છે અને દેવો નોકર થાય છે. ૧૧૫.

જેમાં દસે દિશામાં કરેલી મર્યાદા ન ઉલ્લંઘાય તે દિગ્વિરતિનામે પહેલું ગુણવ્રત કહેલું છે. ૧. ત્રસ અને સ્થાવરજીવોના વિમર્દનના નિવર્તનથી, તપાવેલા લોઢાના ગોળાસમાન ગૃહસ્થો છે તોપણ આ વ્રત ઉત્તમ છે. ૨. જેણે દિગ્વિરતિ કરી છે તેણે જગતને આક્રમણ કરનાર અને પસાર પામતા લોભરૂપી સમુદ્રને અટકાવ્યો છે. ૩. જ્યાં ભોગ અને ઉપભોગની શક્તિને અનુસારે સંખ્યા કરાય છે તે ભોગોપભોગ પરિમાણનામે બીજું ગુણવ્રત છે. ૪. જે અન્ન

सकृदेव भुज्यते यः, स भोगोऽन्नस्रगादिकः । पुनः पुनः पुनर्भोग्य, उपभोगोऽङ्गनादिकः॥५॥ मद्यं मांसं नवनीतं, मधूदुम्बरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥ ६ ॥ आमगोरससंपृक्तं, द्विदलं पुष्पितौदनम् ।दध्यहर्द्वितयातीतं, कुथितान्नं च वर्जयेत् ॥७॥ मदिरापानमात्रेण, बुद्धिर्नश्यति दूरतः । वैदग्धीबन्धुरस्यापि, दौर्भाग्येणेव कामिनी ॥८॥ पापाः कादम्बरीपानविवशीकृतचेतसः । जननीं हा प्रियीयन्ति, जननीयन्ति च प्रियाम् ॥९॥ न जानाति परं स्वं वा,मद्याच्चलितचेतनः । स्वामीयति वराकः स्वं, स्वामिनं किंकरीयति ॥१०॥ मद्यपस्य शवस्येव, लुठितस्य चतुष्पथे। मूत्रयन्ति मुखे श्वानो, व्यात्त विवरशङ्कया ॥११॥ मद्यपानरसे मग्नो, नग्नः स्वपिति चत्वरे । गूढं च स्वमभिप्रायं, प्रका-

પુષ્પમાળા વિગેરે એકવાર ભોગવાય તે ભોગ, અને સ્ત્રી વિગેરે જે વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે. ૫. દારૂ, માંસ, માખણ, મધ, ઉદુંબર જાતિના પાંચ પ્રકારના ફળ, અનન્તકાય, અજાણ્યા ફળ અને રાત્રિ ભોજન. ૬. કાચા ગોરસ યુક્ત દ્વીદળ (કઠોળ), વાસી ભાત, બે દિવસ ઉપરનું દહીં અને કોહેલા અન્નનો ત્યાગ કરવો. ૭.–હવે મદીરા પીવાથી થતા દોષો કહે છે–જેમ પંડિત મનુષ્યની સ્ત્રી દુર્ભાગ્યથી ચાલી જાય છે, તેમ મદિરાપાનથી બુદ્ધિ દૂરથીજ નાશ પામે છે. ૮. મદિરાપાનથી પરવશ થએલા ચિત્તવાળા પાપીઓ, અરેરે, માતાને પ્રિયા કરીને બોલાવે છે અને પ્રિયાને માતા કરીને બોલાવે છે. ૯. મદિરાથી ચપળચિત્તવાળો પોતાને અને પરને જાણતો નથી અને તેથી તે બિચારો પોતાને સ્વામિ માને છે અને સ્વામિને નોકર માને છે. ૧૦. શબની માફક ચોકમાં આળોટતા દારૂડીઆના મુખમાં છિદ્રની શંકાથી કુતરાઓ પિશાબ કરે છે. ૧૧. મદિરાના રસમાં ડુબેલો માણસ ચોકમાં નગ્ન થઇને સુવે છે અને પોતાના ગુપ્ત વિચારને લીલા

शयति लीलया ॥१२॥ वारुणीपानतो यान्ति, कान्तिकीर्तिमति-श्रियः। विचित्राश्चित्ररचना, विलुठत्कज्जलादिव ॥१३॥ भूतार्त्त-वन्नरीनर्त्ति, रारटीति सशोकवत्। दाहज्वरार्त्तवद् भूमौ, सुरापो लोलुठीति च ॥१४॥ विदधत्यंगशैथिल्यं, ग्लपयन्तीन्द्रियाणि च। मूर्छामतुच्छां यच्छन्ती, हाला हालाहलोपमा ॥१५॥ विवेकः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया क्षमा। मद्यात्प्रलीयते सर्वं, तृण्या वह्नि-कणादिव ॥१६॥ दोषाणां कारणं मद्यं, मद्यं कारणमापदाम्। रोगातुर इवापथ्यं, तस्मान्मद्यं विवर्जयेत् ॥ १७ ॥ [मद्यवर्जनं] चिखादिषति यो मांसं, प्राणिप्राणापहारतः। उन्मूलयत्यसौ मूलं, दयाख्यं धर्मशाखिनः ॥१८॥ अशनीयन् सदा मांसं, दयां यो हि चिकीर्षति। ज्वलति ज्वलने वल्लीं, स रोपयितुमिच्छति

માત્રમાં પ્રકટ કરી દે છે.૧૨. વિવિધ ચિત્રની રચના ઉપર કાજળ ઢોળાવાની પેઠે મદિરાપાનથી કાન્તિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી ચાલી જાય છે. ૧૩. દારૂપીનાર માણુસ ભૂતાવેશીની જેમ નાચે છે, શોકવાળાની પેઠે રડે છે અને દાહુજવર વાળાની માફક ભૂમિપર આળોટે છે. ૧૪. શરીરને શીથિલ કરનાર, ઇન્દ્રિયોને નિર્બળ કરનાર અને અત્યન્ત મૂર્છા આપનાર મદિરા હળાહળ ઝેર જેવી છે. ૧૫. જેમ અગ્નિના કણિયાથી ઘાસની ગંજી, તેમ મદિરાથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા અને ક્ષમા સર્વ નાશ પામે છે. ૧૬. મદિરા દોષોનું કારણ છે, અને મદિરા આપત્તિઓનું પણ કારણ છે, માટે રોગાતુર જેમ અપથ્યને તજે, તેમ મદિરાને તજી દેવી. ૧૭.–**હવે માંસ ખાવામાં દોષો છે તે કહે છે**–પ્રાણિઓના પ્રાણ હરણકરવાથી થતું એવું માંસ ખાવા ઇચ્છે છે, તે ધર્મવૃક્ષના દયા રૂપી મૂળને ઉખેડી નાખે છે. ૧૮. હમ્મેશાં માંસ ખાનારો જે માણસ દયા કરવાને ઇચ્છે છે તે સળગતા અગ્નિમાં લતા વાવવાને ઇચ્છે છે. ૧૯. મારનાર, માંસ વેચનાર, માંસ પકાવનાર

॥१९॥ हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्ता भक्षकस्तथा। क्रेताऽनुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः॥२०॥ अनुमन्ता विशसिता, निहन्ता क्रयविक्रयी। संस्कर्ता चोपहर्ता च, खादकश्चेति घातकाः ॥२१॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां, मांसमुत्पद्यते क्वचित्। न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥२२॥ ये भक्षयन्त्यन्यपलं, स्वकीयपलपुष्टये। त एव घातका यन्न, वधको भक्षकं विना ॥२३॥ मिष्टान्नान्यपि विष्ठासादमृतान्यपि मूत्रसात्। स्युर्यस्मिन्नंगकस्यास्य, कृते कः पापमाचरेत् ? ॥२४॥ मांसाशने न दोषोऽस्तीत्युच्यते यैर्दुरात्मभिः। व्याधगृध्रवृकव्याघ्रशृगालास्तैर्गुरूकृताः ॥२५॥ मां स भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहाद्म्यहम्। एतन्मांसस्य मांसत्वे, निरुक्तं मनुरब्रवीत् ॥२६॥ मांसास्वादन-

---

तथा मांस वेचातु लेनार, अनुमोदन करनार अने मांस आपनार ए सर्व हिंसकोज मानेला छे. २०.–आ माटे मनु पण कहे छे के—अनुमोदन करनार, अवयवो छुटा करनार, मारनार, मांस लेनार, वेचनार, पकावनार, पीरसनार अने खानार ए बधा हिंसकोज छे. २१. प्राणिओनी हिंसा विना कदि पण मांस उत्पन्न थतुं नथी, अने प्राणी वध, स्वर्गनो हेतु नथी माटे मांसनो त्याग करवो. २२.–हवे जे मांस भक्षक छे तेज प्राणी घातक छे ते कहे छे.–जेओ पोताना मांसनी पुष्टि माटे अन्यनुं मांस खाय छे तेज घात करनारा छे. केमके भक्षक विना वध करनार होय नहि. २३. जेनी अंदर मिष्टान्न पण विष्टा थाय छे अने अमृत पण पिशाब थाय छे एवा शरीरने माटे कोण पाप आचरे? २४.–**मांस भक्षण करवामां दोष नथी एम कहेनारनी निन्दा करे छे**–जे दुरात्माओए मांस खावामां दोष नथी एम कह्युं छे तेओए शिकारी, गीध, वरु, वाघ अने शिआळीआने गुरु करेला छे. २५. जेनुं मांस हुं अहिं (आ लोकमां) खाउं छुं ते मने परलोकमां भक्षण करशे.

लुब्धस्य, देहिनं देहिनं प्रति । हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः, शाकिन्या इव दुर्धियः ॥२७॥ ये भक्षयन्ति पिशितं, दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि। सुधारसं परित्यज्य, भुञ्जते ते हलाहलम् ॥२८॥ न धर्मो निर्दयस्यास्ति, पलादस्य कुतो दया? । पललुब्धो न तद्वेत्ति, विद्याद्वोपदिशेन्नहि॥२९॥ केचिन्मांसं महामोहादश्नन्ति न परं स्वयम् । देवपित्रतिथिभ्योऽपि,कल्पयन्ति यदूचिरे॥३०॥क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य, परोपहृतमेव वा। देवान् पितृन् समभ्यर्च्य, खादन् मांसं न दुष्यति ॥३१॥ मंत्रसंस्कृतमप्यद्याद्यवाल्पमपि नो पलम्। भवेज्जीवितनाशाय, हालाहललवोऽपि हि ॥३२॥ सद्यः संमूर्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम्। नरकाध्वनिपाथेयं, कोऽश्नीयात्पिशितं सुधीः? ॥३३॥ [मांसविरतिः] अन्तर्मुहूर्तात्परतः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः।

એ પ્રમાણે માંસના માંસપણાની નિરૂક્તિ (વ્યાખ્યા) મનુએ કહી છે. ૨૬.–**માંસ ખાવામાં મોટા દોષો છે, તે કહે છે**–દુષ્ટબુદ્ધિવાળી શાકિનીની પેઠે માંસ ખાવામાં લુબ્ધ થએલા મનુષ્યની બુદ્ધિ દરેક પ્રાણિને મારવામાં પ્રવર્તે છે. ૨૭. જે માણુસ દિવ્ય ભોજનો હોવા છતાં માંસ ખાય છે, તે અમૃતરસ તજી દઈને હળાહળ ઝેર પીએ છે. ૨૮. નિર્દયને ધર્મ હોય નહિં, માંસ ખાનારાને દયા કયાંથી હોય?, માંસ ખાનાર દયાને જાણતોજ નથી, અને જાણે તો બીજાને ઉપદેશે નહિ. ૨૯ કેટલાએક પોતે મહામોહથી માંસ ખાય છે એમ નહિ પરન્તુ દેવ, પિતૃ અને અતિથિઓને માટે પણ કલ્પે છે. તે માટે કહ્યું છે કે—૩૦. માંસ વેચાતું લાવીને અથવા પોતે ઉત્પન્ન કરીને, અથવા બીજાએ આપેલું માંસ દેવોને તથા પિતૃઓને પૂજીને ખાવામાં દોષ નથી, ૩૧. મંત્રથી પવિત્ર કરાએલું યવ જેટલું પણ માંસ ન ખાવું જોઇએ. કેમકે થોડું પણ ઝેર જીવીતના નાશ માટે થાય છે. ૩૨. તત્કાળ ઉત્પન્ન થતા અનન્ત જંતુઓની પરંપરાથી દૂષિત અને નરક માર્ગના ભાતા તુલ્ય માંસ કયો બુદ્ધિવાન ખાય ? ૩૩.–**માખણ ખાવામાં દોષો કહે છે**–

यत्र मूर्छन्ति तन्नाद्यं, नवनीतं विवेकिभिः ॥३४॥ एकस्यापि हि जीवस्य, हिंसने किमघं भवेत्। जन्तुजातमयं तत्को, नवनीतं निषेवते ? ॥३५॥ अनेकजन्तुसंघातनिघातनसमुद्भवम्। जुगुप्सनीयं लालावत्, कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥३६॥ भक्षयन्माक्षिकं क्षुद्रजन्तुलक्षक्षयोद्भवम्। स्तोकजन्तुनिहन्तृभ्यः, शौनिकेभ्योऽतिरिच्यते ॥३७॥ एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय मक्षिकाः। यद्वमन्ति मधूच्छिष्टं, तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥३८॥ अप्यौषधकृते जग्धं, मधु श्वभ्रनिबन्धनम्। भक्षितः प्राणनाशाय, कालकूटकणोऽपि हि ॥३९॥ मधुनोऽपि हि माधुर्यमबोधैरहहोच्यते। आसाद्यन्ते यदास्वादाच्चिरं नरकवेदनाः ॥४०॥ मक्षिकामुखनिष्ठ्यूतं, जन्तुघातोद्भवं मधु। अहो पवित्रं मन्वाना, देवस्नाने प्रयुञ्जते ॥४१॥ [माक्षिकानिवृत्तिः]

અન્તર્મુહુર્ત પછી જેમાં અતિસૂક્ષ્મ જીવોની રાશીઓ ઉત્પન્ન થાય છે એવા માખણને વિવેકીઓએ ન ખાવું જોઈએ. ૩૪. એક પણ જીવને મારવામાં કેટલું પાપ થાય? આતો જીવોના સમુદાયભૂત માખણ તેને કોણ સેવે(ખાય)? ૩૫.[**મધ ખાવામાં દોષો કહે છે–**] અનેક જીવોના સમુદાયનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થએલું, જુગુપ્સા કરવા યોગ્ય લાળ જેવું મધ કોણ ખાય? ૩૬. લાખો ક્ષુદ્ર જીવોના નાશથી પેદા થએલું મધ-ખાનાર (માણસ), થોડા જીવોને મારનારા ચંડાળોથી પણ વધી જાય છે. ૩૭. એક એક પુષ્પમાંથી રસ પીને માખીઓ જે વમન કરે છે તે એઠું મધ ધર્મી માણસો ખાતા નથી. ૩૮. ઓસડ માટે ખાધેલું મધ પણ નરકનું કારણ છે. કેમકે કાળકૂટ ઝેરનો કણ પણ ખાધો હોય તો પ્રાણના નાશ માટે થાય છે. ૩૯. અરેરે ! અજ્ઞાનીઓ કહે છે કે મધ મધુર છે, છતાં પણ તે ખાવાથી લાંબા કાળ સુધી નર્ક વેદના ભોગવાય છે. ૪૦. માખીઓના મુખથી થુંકાએલું અને જીવોના ઘાતથી ઉત્પન્ન થએલું મધ તેને પવિત્ર માનનારાઓ અહો ! દેવને સ્નાન કરાવવામાં વાપરે છે. ૪૧. [**પાંચ પ્રકારના ઉદુ-**

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य च नाश्नीयात्, फलं कृमिकुलाकुलम् ॥४३॥ अप्राप्नुवन्नन्यभक्ष्यमपि क्षामो बुभुक्षया । न भक्षयति पुण्यात्मा, पञ्चोदुम्बरजं फलम् ॥४४॥ आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि, सर्वः किसलयोऽपि च । स्नुही लवणवृक्षत्वकुमारी गिरिकर्णिका ॥४५॥ शतावरी विरूढानि, गुडूची कोमलाम्लिका । पल्यंकोऽमृतवल्ली च, वल्लः सूकरसंज्ञितः ॥ ४६ ॥ अनन्तकायाः सूत्रोक्ता, अपरेऽपि कृपापरैः । मिथ्यादृशामविज्ञाता, वर्जनीयाः प्रयत्नतः॥४७॥ स्वयं परेण वा ज्ञातं, फलमद्याद्विशारदः । निषिद्धे विषफले वा, मा भूदस्य प्रवर्तनम् ॥४८॥ [उदुम्बरादिनिवृत्तिः]अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः, संचरद्भिर्निरङ्कुशैः।उच्छिष्टं क्रियते यत्र, तत्र नाद्यादिनात्यये ॥४९॥ घोरान्धकाररुद्धाक्षैः,

---

મ્બર ફળોના દોષો કહે છે.]– ઉદુંબરના, વડના, પ્લક્ષના, કાકોદુમ્બરના અને પીંપળ વૃક્ષના ફળો કીડાના સમૂહથી વ્યાપ્ત ખાવા ન જોઇએ. ૪૩. બીજી ખાવાયોગ્ય વસ્તુ ન મળતાં ભૂખથી કૃશ થએલ હોય તોપણ જે પાંચ જાતિના ઉદુમ્બર ફળ ખાય નહિં તે પુણ્યાત્મા છે. ૪૪.–અનન્તકાય સંબંધી કહે છે–આદુ, સર્વ જાતના કન્દ, સર્વ જાતની કુંપળો, સ્નુહી, (ક્ષીરવાળુ)લવણ વૃક્ષની છાલ, (પારીનીછાલ) કુંવારનું પાઠું અને ગિરિ કર્ણિકા ૪૫. શતાવરી, વિરૂઢ, (એક જાતની વનસ્પતિ) ગળો, કુણીઆંબલી, પલ્યંક, અમૃતવેલી, વલ્લ અને સુકર નામનો ૪૬. મિથ્યાત્વીયોએ નહિ જાણેલા અને સૂત્રમાં કહેલા બીજા પણ અનન્તકાય, દયામાં તત્પર એવા જૈનોએ પ્રયત્નથી તજી દેવા. ૪૭. [અજાણ્યા ફળ તજવા માટે કહે છે.] પોતે અથવા બીજાએ જાણેલા ફળને વિદ્વાને ખાવા, પણ નિષિદ્ધ ફળ અથવા વિષફળ (ખાવા)માં વિદ્વાનોથી પ્રવૃત્તિ ન થાય માટે અજાણ્યા ખાવા નહિ. ૪૮.[રાત્રિભોજન-તજવા કહે છે.] નિરંકુશપણે ફરતા પ્રેત અને પિશાચ વિગેરે વ્યન્તરોએ જ્યાં (રાત્રીમાં) અન્ન એઠું કરાય છે ત્યાં(રાત્રીએ) દિવસ અસ્ત થએ છતે ભોજન કરવું ન જોઇએ. ૪૯. ઘોર

पतन्तो यत्र जन्तवः । नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते, तत्र भुञ्जीत को निशि ? ॥५०॥ मेधां पिपीलिका हन्ति, यूका कुर्याज्जलोदरम् । कुरुते मक्षिका वान्तिं, कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥५१॥ कंटको दारुखंडं च, वितनोति गलव्यथाम् । व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥५२॥ विलग्नश्च गले वालः, स्वरभंगाय जायते । इत्यादयो दृष्टदोषाः, सर्वेषां निशिभोजने ॥५३॥ नाप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि, निश्यद्यात्प्राशुकान्यपि । अप्युद्यत्केवलज्ञानैर्नादृतं यन्निशाशनम् ॥५४॥ धर्मविन्नैव भुञ्जीत, कदाचन दिनात्यये । बाह्या अपि निशाभोज्यं, यदभोज्यं प्रचक्षते ॥५५॥ त्रयीतेजोमयो भानुरिति वेदविदो विदुः । तत्करैः पूतमखिलं, शुभं कर्म समाचरेत् ॥ ५६ ॥ नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।दानं वा विहितं रात्रौ,

---

અંધકારથી રૂંધાએલી દૃષ્ટિવાળા જનો જ્યાં ભોજનમાં પડતા જન્તુઓ જોઈ શકતા નથી તે રાત્રિએ કોણ ભોજન કરે ? ૫૦. (ભોજનમાં આવેલ) કીડીઓ બુદ્ધિને હણે છે, જૂં જળોદર કરે છે, માખ વમન કરે છે અને કરોળીઓ કોઢ રોગ કરે છે. ૫૧. કાંટો અથવા લાકડાનો ટુકડો ગળાની પીડા કરે છે, અને શાકમાં પડેલો વીંછી તાલવું વીંધી નાંખે છે. ૫૨. ગળામાં ચોંટેલો વાળ અવાજનો ભંગ કરે છે. એ વિગેરે પ્રત્યક્ષ સર્વ દોષો રાત્રિ ભોજનમાં થાય છે. ૫૩. દેખી શકાય નહિ એવા સૂક્ષ્મ જંતુઓ છે જેને વિષે એવા પ્રાશુક ખોરાકો પણ રાત્રિએ ન ખાવા તે માટે કેવળીઓએ પણ રાત્રિ ભોજન આદર્યું નથી. ૫૪. ધર્મને જાણનારાએ કદી પણ દિવસ અસ્ત થયા પછી ખાવું નહિ. અન્યદર્શનીઓ પણ રાત્રિ ભોજનને અભોજ્ય કહે છે. ૫૫. અન્યદર્શનકારના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—વેદ જાણનારાઓ સૂર્યને ત્રણ તેજોમય કહે છે, તેના કિરણોથી પવિત્ર થએલાં બધાં શુભ કામ આચરવા. ૫૬. રાત્રિએ આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજન અને દાન કરવા નહિ અને ભોજનતો

भोजनं तु विशेषतः ॥५७॥ दिवसस्याष्टमे भाग, मन्दीभूते दिवाकरे । नक्तं तद्धि विजानीयन्न नक्तं निशिभोजनम् ॥५८॥ देवस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे, मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा। अपराह्णे तु पितृभिः,सायाह्ने दैत्यदानवैः ॥५९॥सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः, सदा भुक्तं कुलोद्वहैः। सर्ववेलां व्यतिक्रम्य, रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥६०॥ हृन्नाभिपद्मसंकोचश्चंडरोचिरपायतः। अतो नक्तं न भोक्तव्यं,सूक्ष्मजीवादनादपि ॥ ६१ ॥ संसज्जज्जीवसंघातं, भुञ्जाना निशिभोजनम् । राक्षसेभ्यो विशिष्यन्ते, मूढात्मानः कथं न ते ? ॥६२॥ वासरे च रजन्यां च, यः खादन्नेव तिष्ठति । शृंगपुच्छपरिभ्रष्टः, स्पष्टं स पशुरेव हि॥६३॥ अह्नो मुखेऽवसाने च,यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् । निशाभोजनदोषज्ञोऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनं ॥६४॥ अकृत्वा नियमं

વિશેષે કરી નજ કરવું. ૫૭. દિવસના આઠમા ભાગે સૂર્ય મન્દ થએ છતે ભોજન તે નક્ત ભોજન જાણવું. પણ રાત્રિ ભોજન નક્ત ભોજનથી નહિ. ૫૮. દિવસના પહેલા ભાગમાં દેવોએ ખાધું છે, બપોરે રૂષિઓએ, દિવસના પાછલા ભાગમાં પિતૃઓએ અને સાંજે દૈત્ય તથા દાનવોએ ભોજન કર્યું છે. ૫૯. હે યુધિષ્ઠિર ! સન્ધ્યાએ યક્ષ અને રાક્ષસોએ કુલીનોએ આખો દિન ભોજન કર્યું છે, સર્વ વેળા ઉલ્લંઘીને રાત્રિએ કરેલું ભોજન અભોજન છે. ૬૦. સૂર્ય અસ્ત થવાથી હૃદય કમળ અને નાભી કમળ સંકોચાઈ જાય છે. તથા સૂક્ષમ જીવોનું ભક્ષણ થવાથી રાત્રે ભોજન કરવું નહિ. ૬૧.–હવે પોતાના પક્ષથી સમર્થન કરે છે–અનેક જીવોના પડવાથી પાપ બંધવાળું રાત્રિભોજનને કરનારા મૂઢાત્માઓને રાક્ષસોથી વધારે કેમ ન ગણી શકાય ! ૬૨. દિવસે અને રાત્રિએ જે ખાતોજ રહે છે, તે શીંગડા અને પુછડાથી રહિત પ્રગટ પશુજ છે. ૬૩. દિવસના આરંભમાં અને દિવસના અન્તે બે બે ઘડી મૂકીને રાત્રિભોજનના દોષને જાણનારા જે મનુષ્ય ભોજન કરે છે તે

दोषाभोजनाद्दिनभोज्यपि । फलं भजेन्न निर्व्याजं, न वृद्धिर्भाषितं विना ॥६५॥ ये वासरं परित्यज्य, रजन्यामेव भुञ्जते । ते परित्यज्य माणिक्यं, काचमाददते जडाः॥६६॥ वासरे सति ये श्रेयस्काम्यया निशि भुञ्जते । ते वपन्त्यूषरे क्षेत्रे, शालीन् सत्यपि पल्वले ॥६७॥ उलूककाकमार्जारगृध्रशंबरशूकराः । अहिवृश्चिकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥६८॥ श्रूयते ह्यन्यशपथाननादृत्यैव लक्ष्मणः । निशाभोजनशपथं, कारितो वनमालया ॥६९॥ करोति विरतिं धन्यो, यः सदा निशिभोजनात् । सोऽर्धं पुरुषायुष्कस्य, स्यादवश्यमुपोषितः॥७०॥ रजनीभोजनत्यागे, ये गुणाः परितोऽपि तान् । न सर्वज्ञादृते कश्चिदपरो वक्तुमीश्वरः ॥७१॥ [रात्रिभोजनविरतिः]आमगोरससंपृक्तद्विदलादिषु जन्तवः । दृष्टाः

પુન્યનું ભાજન છે. ૬૪. રાત્રિભોજનનો નિયમ કર્યા વિના દિવસે ભોજન કરનારો પણ ફળ પામે નહિ કેમકે કહ્યા વિના વૃદ્ધી ન થાય. ૬૫. જેઓ દિવસ છોડીને રાત્રિએજ ભોજન કરે-છે, તે મૂર્ખાઓ માણિકય તજીદઈ કાચ ગ્રહણ કરે છે.૬૬. દિવસ છતાં કલ્યાણની ઇચ્છાથી જે રાત્રિએ ભોજન કરે છે, તે કયારા છતા ઉખર ક્ષેત્રમાં ડાંગર વાવે છે. ૬૭. રાત્રિભોજન કરવાથી, ઘુવડ, કાગડા, બિલાડા. ગીધ, સાબર, ભુંડ,સાપ, વિંછી અને ગિરોળી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૮. સંભળાય છે કે અન્ય સોગનોનો અનાદર કરીને વનમાળાએ લક્ષ્મણને રાત્રિ ભોજનનો સોગન કરાવ્યો. ૬૯. [અનુભવથી થએલા સિદ્ધ, રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાથી થતા લાભો જણાવે છે.] જે મનુષ્ય હમ્મેશાં રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે તે ધન્ય છે, કેમકે તેથી તો મનુષ્યનું અર્ધું આયુષ્ય ઉપવાસિત થાય છે. ૭૦. રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવામાં જે ગુણો છે તે સર્વ કહેવાને સર્વજ્ઞ સિવાય બીજો કોઈ પણ સમર્થ નથી ૭૧. કાચા ગોરસની સાથે દ્વિદળાદિકમાં (કઠોળમાં) કેવળીઓએ સૂક્ષ્મ જન્તુઓ જોયા છે માટે તેનો ત્યાગ

केवलिभिः सूक्ष्मास्तस्मात्तानि विवर्जयेत् ॥७२॥ जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् । सन्धानमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणः ॥७३॥ [द्विदलादित्यागः] आर्त्तरौद्रमपध्यानं, पापकर्मोपदेशिता । हिंसोपकारिदानं च, प्रमादाचरणं तथा ॥ ७४ ॥ शरीराद्यर्थदंडस्य, प्रतिपक्षतया स्थितः । योऽनर्थदंडस्तत्त्यागस्तृतीयं तु गुणव्रतम् ॥७५॥ वैरिघातो नरेन्द्रत्वं, पुरघाताग्निदीपने। खेचरत्वाद्यपध्यानं, मुहूर्तात्परतस्त्यजेत्॥७६॥वृषभान् दमय क्षेत्रं, कृष षंढय वाजिनः। दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥७७॥ यन्त्रलाङ्गलशस्त्राग्निमुशलोदूखलादिकम् । दाक्षिण्याविषये हिंस्रं, नार्पयेत्करुणापरः॥७८॥कुतूहलाद् गीतनृत्यनाटकादिनिरीक्षणम्। कामशास्त्रप्रसक्तिश्च, द्यूतमद्यादिसेवनम् ॥७९॥ जलक्रीडान्दो-

---

કરવો. ૭૨. જન્તુથી મિશ્ર ફળ, પુષ્પ, પત્ર અથાણાં અને બીજા આમ્રફળાદિ સંસકત (અથાણાં) હોય છે માટે જિન ધર્મમાં તત્પર મનુષ્યે તે તજી દેવા. ૭૩. આર્ત રૌદ્રરૂપ ખરાબ ધ્યાન, પાપ કર્મનો ઉપદેશ, હિંસામાં ઉપકારી (વસ્તુનું) દાન અને પ્રમાદનું આચરણ. ૭૪, શરીરાદિ અર્થ દંડના પ્રતિપક્ષ પણે રહેલ જે અનર્થ દંડ, તેનો ત્યાગ કરવો તે ત્રીજું ગુણવ્રત છે. ૭૫. શત્રુનો ઘાત, રાજાપણું, નગરનો નાશ, અગ્નિ સળગાવવો અને ખેચરપણું ઇત્યાદિ ખરાબ ધ્યાનનો મુહુર્ત ઉપરાંત ત્યાગ કરવો. ૭૬.-**પાપોપદેશ નામના બીજા પદનું સ્વરૂપ**-બળદોનું દમન કર, ક્ષેત્ર ખેડ, ઘોડાઓને નપુંસક બનાવ આ પાપોપદેશ દાક્ષિણ્યતાના સંબંધ સિવાય કરવો ઘટતો નથી. ૭૭.-**હિંસક ઉપકરણો ન આપવા સંબંધી.**-યંત્ર, હળ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, સાંબેલુ અને ખરણીઓ વિગેરે હિંસક ઉપકરણ દાક્ષિણ્યતાના સંબંધ સિવાય દયાવાન બીજાને આપે નહિ. ૭૮. **પ્રમાદાચરણ નામના ચોથા ભેદ સંબંધી.**-કુતુહળથી ગાયન, નાચ, નાટય વિગેરે જોવાં, કામશાસ્ત્રમાં આસકિત, દ્યૂત અને મદિરાનું સેવન. ૭૯. જળ

लनादिविनोदो जन्तुयोधनम् । रिपोः सुतादिना वैरं, भक्तस्त्री-
देशराट्कथा ॥८०॥ रोगमार्गश्रमौ मुक्त्वा, स्वापश्च सकलां नि-
शाम्। एवमादि परिहरेत्, प्रमादाचरणं सुधीः॥८१॥ विलासहास-
निष्ठ्यूतनिद्राकलहदुष्कथाः। जिनेन्द्रभवनस्यान्तराहारं च चतुर्विधम्
॥८२॥(अनर्थदण्डविरतिः)त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य,त्यक्तसावद्यकर्मणः।
मुहूर्तं समता या तां, विदुः सामायिकं व्रतम्॥८३॥ सामायिकव्रत-
स्थस्य, गृहिणोऽपि स्थिरात्मनः । चन्द्रावतंसकस्येव, क्षीयते कर्म
संचितम् ॥८४॥ दिग्व्रते परिमाणं यत्तस्य संक्षेपणं पुनः । दिने
रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥८५॥ चतुष्पर्व्यां चतुर्थादि,
कुव्यापारनिषेधनम्।ब्रह्मचर्यक्रिया स्नानादित्यागः पौषधव्रतम्॥८६॥

ક્રીડા કરવા, હિંચોળાદિનો વિનોદ, જીવોને લડાવવા, શત્રુના પુત્રાદિ સાથે વેર, ભોજનની કથા, સ્ત્રી કથા, દેશકથા અને રાજ કથા કરવી. ૮૦. રોગ અને માર્ગના પરિશ્રમ વિના આખી રાત સુઇ રહેવું વિગેરે પ્રમાદચરણનો બુદ્ધિવાને ત્યાગ કરવો. ૮૧. જિનેશ્વરના મંદિરમાં વિલાસ, હાસ્ય થુંકવું, નિદ્રા, કળહ, ખરાબ કથાઓ અને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો. ૮૨. **હવે ચાર શિક્ષા વ્રત કહે છે તેમાં પ્રથમ સામાયિક, વ્રત કહે છે.**—આર્ત રૌદ્રધ્યાન રહિત સાવદ્ય કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુહુર્ત સુધી જે સમભાવ તે સામાયિક વ્રત કહ્યું છે. ૮૩.—**સામાયિકથી મહાનિર્જરા થાય છે તે કહે છે.**—સામાયિક વ્રતમાં રહેલા સ્થિર આત્માવાળા ગૃહસ્થોને પણ ચંદ્રાવતંસકની પેઠે સંચય કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે. ૮૪. **હવે બીજું શિક્ષાવ્રત કહે છે.**—દિગ્વ્રતમાં જે પરિમાણ હોય તેનો ફરીથી રાત્રિએ અને દિવસે સંક્ષેપ કરવો તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. ૮૫.—**હવે ત્રીજું વ્રત કહે છે.**—ચાર પર્વીમાં ઉપવાસ આદિ કરવા, કુવ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય માળવું અને સ્નાનાદિક ક્રિયાનો ત્યાગ (એ ચાર પ્રકારે)

गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते, पुण्यं ये पौषधव्रतम्। दुष्पालं पालयन्त्येव, यथा स चुलनीपिता ॥८७॥ दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छादनसद्मनाम्। अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥८८॥ पश्य संगमको नाम, संपदं वत्सपालकः। चमत्कारकरीं प्राप, मुनिदानप्रभावतः ॥८९॥ [शिक्षाव्रतानि] व्रतानि सातिचाराणि, सुकृताय भवन्ति न। अतिचारास्ततो हेयाः, पञ्च पञ्च व्रते व्रते॥९०॥ क्रोधाद् बन्धच्छविच्छेदोऽधिकभाराधिरोपणम्। प्रहारोऽन्नादिरोधश्चाहिंसायां परिकीर्तिताः ॥९१॥ मिथ्योपदेशः सहसाभ्याख्यानं गुह्यभाषणम्। विश्वस्तमंत्रभेदश्च, कूटलेखश्च सूनृते॥९२॥

પૌષધ વ્રત છે. ૮૬.–**પૌષધ કરનારની પ્રશંસા કરે છે.**–તે ગૃહસ્થિઓ પણ ધન્ય છે કે જે દુઃખે પાળી શકાય એવા પવિત્ર પૌષધવ્રતને તે ચુલનીપિતાની જેમ પાળે છે. ૮૭. **હવે ચોથું શિક્ષાવ્રત કહે છે**– ચાર પ્રકારનો આહાર, પાત્ર, વસ્ત્ર અને સ્થાન અતિથિઓને આપવું, તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહ્યું છે. ૮૮.–**અતિથિદાનનું ફળ કહે છે.**–જુઓ વાછડાપાળનાર સંગમક, મુનિદાનના પ્રભાવથી ચમત્કાર કરનારી સંપતિને પામ્યો. ૮૯.–**હવે બારે વ્રતના અતિચારો જણાવે છે.**–અતિચાર સહિત વ્રતો કલ્યાણ માટે થતા નથી, તેથી દરેક વ્રતમાં લાગતા પાંચ પાંચ અતિચાર ત્યાગવા. ૯૦.–**પહેલા વ્રતના પાંચ અતિચાર.**–ક્રોધથી બન્ધન કરવું, ચામડી આદિનો છેદ કરવો, અધિક ભાર ભરવો, અને અન્ન વિગેરેનો રોધ કરવો, (આ પાંચ અતિચાર) અહિંસા વ્રતના કહેલા છે. ૯૧.–**બીજા વ્રતના પાંચ અતિચાર.**–મિથ્યા ઉપદેશ કરવો, વગર વિચારે ખોટું આળ દેવું, ગુહ્ય વાત કહી દેવી, વિશ્વાસ પામેલાનો મંત્ર ભેદ કરવો અને જુઠા લેખ લખવા (આ પાંચ અતિચાર) સત્ય વ્રતમાં છે. ૯૨. **ત્રીજા વ્રતના પાંચ અતિચાર.**–ચોરને

स्तेनानुज्ञा तदानीतादानं द्विड्राज्यलंघनम्। प्रतिरूपक्रिया माना-
न्यत्वं चास्तेयसंश्रिताः ॥९३॥इत्वरात्तागमोऽनात्तागतिरन्यविवा-
हनम् । मदनात्याग्रहोऽनङ्गक्रीडा च ब्रह्मणि स्थिताः ॥ ९४ ॥
धनधान्यस्य कुप्यस्य, गवादेः क्षेत्रवास्तुनः । हिरण्यहेम्नश्च संख्याऽ-
तिक्रमोऽत्र परिग्रहे॥९५॥बन्धनाद् भावतो गर्भाद्योजनाद्दानतस्तथा।
प्रतिपन्नव्रतस्यैष, पञ्चधापि न युज्यते॥९६॥ स्मृत्यन्तर्धानमूर्ध्वाधस्ति-
र्यग्भागव्यतिक्रमः। क्षेत्रवृद्धिश्च पञ्चेति, स्मृता दिग्विरतिव्रते॥९७॥
सचित्तस्तेन संबद्धः, सम्मिश्रोऽभिषवस्तथा । दुष्पक्वाहार इत्येते,

---

ચોરી કરવાઆજ્ઞા કરવી, તેની લાવેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી, વિરૂદ્ધરાજયમાં ગમન કરવું, ખોટી વસ્તુને ખરીના જેવી બનાવી વેચવી અને ખોટાં માપ કરવા (આ પાંચ અતિચાર) અસ્તેય વ્રતના છે. ૯૩.–**ચોથા વ્રતના અતિચાર.**–થોડા વખત માટે દ્રવ્ય આપેલી વેશ્યાને રાખવી, કોઇએ નહિ ગ્રહણ કરેલી કન્યાદિ સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું, બીજાના વિવાહ કરવા, કામમાં અતિ આસકત થવું અને અનંગ ક્રિડા કરવી. (આ પાંચ અતિચાર) બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં કહ્યા છે.૯૪. –**પાંચમા વ્રતના અતિચાર.**–ધન ધાન્ય સંબંધી, ધાતુ સંબંધી, ગાય વિગેરેનો, ક્ષેત્ર ઘર સંબંધી અને સોના રૂપા સંબંધી સંખ્યાનો અતિક્રમ કરવો. (એ પાંચ અતિચાર) પરિગ્રહવ્રતમાં છે. ૯૫. અનુક્રમે બંધનથી, ભાવથી, ગર્ભથી, જોડવાથી તથા આપવાથી આ પાંચે પ્રકારે અતિચારો થાય છે. તે વ્રતગ્રહણ કરેલાને કરવા ઘટે નહિ. ૯૬.–**પહેલા ગુણવ્રતના અતિચાર કહેછે.**–સ્મૃતિ વિહીન થવું, ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્છિ દિશામાં નિયમ ઉપરાંત જવું, અને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ કરવી, આ પાંચ અતિચાર દિગ્વિરમણવ્રતમાં કહ્યા છે. ૯૭–**બીજા ગુણવ્રતના અતિચાર.**–સચિત્તઆહાર, સચિત્ત સાથે સંબંધવાળો આહાર, સચિત્તથી મિશ્ર આહાર, નહી પાકેલ આહાર અને કાચોપાકો આહાર એ (પાંચ

भोगोपभोगमानगाः ॥ ९८ ॥ अमी भोजनतस्त्याज्याः, कर्मतः खरकर्म तु। तस्मिन् पञ्चदश मलान्, कर्मादानानि संत्यजेत्॥९९॥ अंगार[1]वन[2]शकट[3]भाटक[4]स्फोट[5]जीविकाः। दन्त[6]लाक्षा[7]रस[8]केश[9]विष[10]वाणिज्यकानि च ॥१००॥ यन्त्रपीडा[11] निर्लाञ्छन[12]मसतीपोषणं[13] तथा। दवदानं[14] सरःशोषं[15] इति पञ्चदश त्यजेत् ॥१०१॥ अंगारभ्राष्ट्रकरणं, कुंभायःस्वर्णकारिता। ठठारत्वेष्टिकापाकाविति ह्यंगारजीविका।१०२। छिन्नाच्छिन्नवनपत्रप्रसूनफलविक्रयः। कणानां दलनात्पेषाद्वृत्तिश्च वनजीविका ॥ १०३ ॥ शकटानां तदंगानां, घटनं खेटनं तथा। विक्रयश्चेति शकटजीविका परिकीर्तिता ॥ १०४॥ शकटोक्षलुलायो-

---

અતિચાર) ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રતના જાણવા. ૯૮. ભોજન થકી આ પાંચ અતિચાર તજવાયોગ્ય છે અને કર્મથી તો ખરકર્મ છે તેમાં કર્માદાન રૂપ પંદર અતિચાર તજી દેવા.

૯૯.–**પંદર કર્માદાન ગણાવે છે.**–અંગારજીવિકા[1], વનજીવિકા[2] શકટજીવિકા[3], ભાટકજીવિકા[4], ને સ્ફોટકજીવિકા[5] તથા દંતવાણિજ્ય[6], લાખવાણિજ્ય[7], રસવાણિજ્ય[8], કેશવાણિજ્ય[9] અને વિષવાણિજ્ય[10]. ૧૦૦. યંત્રપીલનકર્મ[11], નિર્લાંછનકર્મ[12], અસતીપોષણ[13], દાહ[14] દેવો અને સરોવર સુકવવા[15], આ પંદર અતિચાર તજી દેવા. ૧૦૧.–**એ પંદરે અતિચાર વિશેષથી કહે છે.**–કોલસા બનાવવા, અનાજ સેકવા, કુંભારનો ધંધો, લુહારનો ધંધો, સોનીનો ધંધો, કંસારાનો ધંધો અને ઇંટ વિગેરે પકાવવું. એ અંગારજીવિકા છે. ૧૦૨. છેદેલા અને નહિ છેદેલા વનના પાંદડા, ફુલને ફળનો વેપાર તથા અનાજ ને દળવાથી અથવા વાટવાથી આજીવિકા કરવી તે વન જીવિકા છે. ૧૦૩. ગાડાં અને તેના અંગો પૈડાં વિગેરે બનાવવા તથા વહન કરવા અને તે વેચવા, તેને શકટજીવિકા કહે છે. ૧૦૪. ગાડાં, બળદ, પાડા, ઉંટ ગધેડા, ખ-

खूरवराश्वतरवाजिनाम् । भारस्य वाहनाद्वृत्तिर्भवेद् भाटकजीविका ॥१०५॥ सरःकूपादिखननशिलाकुट्टनकर्मभिः । पृथिव्यारंभसंभूतैर्जीवनं स्फोटजीविका ॥१०६॥ दन्तकेशनखास्थित्वग्रोम्णो ग्रहणमाकरे । त्रसाङ्गस्य वणिज्यार्थं, दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥ १०७ ॥ लाक्षामनःशिलानीलीधातकीटंकणादिनः । विक्रयः पापसदनं, लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥१०८॥ नवनीतवसाक्षौद्रमद्यप्रभृतिविक्रयः। द्विपाच्चतुष्पाद्विक्रयो, वाणिज्यं रसकेशयोः ॥१०९॥ विषास्त्रहलयंत्रायोहरितालादिवस्तुनः । विक्रयो जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥ ११० ॥ तिलेक्षुसर्षपैरंडजलयन्त्रादिपीडनम् । दलतैलस्य च कृतिर्यंत्रपीडा प्रकीर्तिता ॥१११॥ नासावेधोऽङ्कनं मुष्कच्छेदनं पृष्ठगालनं । गोकर्णकम्बलच्छेदो, निर्लांछनमुदीरितम् ॥ ११२॥

ખચ્ચર અને ઘોડા પાસે ભાર ખેંચાવી આજીવિકા કરવી તે ભાટક આજીવિકા છે. ૧૦૫. સરોવર, કુવા વિગેરે ખોદવા, પથ્થર ઘડવા, વગેરે પૃથ્વીકાયના આરંભથી થએલા કર્મ વડે આજીવિકા કરવી તે સ્ફોટકજીવિકા છે. ૧૦૬. ઉત્પત્તિસ્થાનમાં વેપાર માટે દાંત, વાળ, નખ, હાડકાં, ચામડું, રૂવાંટા અને ત્રસજીવોના અંગ ગ્રહણ કરવા તે દન્ત વાણિજ્ય કહેવાય છે. ૧૦૭. લાખ, મણશીલ, ગળી, ધાવડી, અને ટંકણખાર વિગેરેનો વેપાર તે પાપનું ઘર છે, ને તે લાખવાણિજ્ય કહેવાય છે. ૧૦૮. માખણ, ચરબી, મધ અને દારૂ વિગેરેનો વ્યાપાર તે રસવાણિજ્ય તથા દ્વિપદ અને ચતુષ્પદનો વ્યાપાર તે કેશવાણિજ્ય કહેવાય. ૧૦૯. વિષ, અસ્ત્ર, હળ, યંત્ર, લોઢું અને હરતાળ વિગેરે જીવોને ઘાત કરનારી વસ્તુનો વ્યાપાર તે વિષવાણિજ્ય કહેવાય છે. ૧૧૦. તલ, શેરડી, સરસવ ને એરંડી પીલવાના યંત્ર પાણીના યંત્ર તથા તલનું કચરીયું કરવું વિગેરે યંત્રપીડન કર્મ કહ્યું છે. ૧૧૧. નાક વીંધવા, આંકવું, અંડ છેદવા, પીઠ ગાળવી, ગાયના કાન અને કંબળ છેદવા એ નિર્લાંછન કર્મ કહ્યું છે. ૧૧૨. મેના,

शारिकाशुकमार्जारश्वकुर्कुटकलापिनाम् । पोषो दास्याश्च वित्तार्थ-मसतीपोषणं विदुः ॥ ११३ ॥ व्यसनात्पुण्यबुध्ध्या वा, दवदानं भवेत् द्विधा । सरःशोषः सरःसिन्धुह्रदादेरम्बुसंप्लवः ॥ ११४ ॥ [इति पञ्चदश कर्मादानानि] संयुक्ताधिकरणत्वमुपभोगातिरिक्तता । मौखर्यमथ कौकुच्यं, कन्दर्पोऽनर्थदंडगाः ॥ ११५ ॥ कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानमनादरः । स्मृत्यनुपस्थापनं च, स्मृताः सामायिकव्रते ॥ ११६ ॥ प्रेष्यप्रयोगानयनं, पुद्गलक्षेपणं तथा । शब्दरूपानुपातौ च, व्रते देशावकाशिके ॥ ११७ ॥ उत्सर्गादानसंस्ताराद्यनवेक्ष्याप्रमृज्य च । अनादरः स्मृत्यनुपस्थापनं चेति पौषधे ॥ ११८ ॥ सचित्ते

પોપટ, બિલાડા, કુતરા, કુકડા, મોર, અને દાસીનું દ્રવ્ય-માટે પોષણ કરવું તે અસતિપોષણ કહ્યું છે. ૧૧૩. ખરાબ ટેવથી અથવા પુણ્યબુદ્ધિથી બે પ્રકારે દવદાન થાય છે તથા સરોવર, નદી અને દ્રહ વિગેરેનું પાણી સુકવવું તે સરઃશોષણકર્મ છે. ૧૧૪.—**અનર્થદંડવ્રતના અતિચાર કહેછે.**—અધિકરણો જોડી રાખવા, ઉપભોગની વસ્તુઓ ખપ કરતાં વધારે રાખવી, વાચાળપણું, કુચેષ્ટા કરવી અને કામોદ્ભવ થાય તેવાં વચન બોલવાં એ અનર્થદંડવ્રતના અતિચાર છે. ૧૧૫.—**સામાયિકવ્રતના અતિચાર કહે છે.**—મન વચન અને કાયાનું દુષ્ટપ્રણિધાન, સામાયિકમાં અનાદર અને સ્મૃતિ-વિહીન થવું. (એ પાંચ અતિચાર) સામાયિકવ્રતમાં કહ્યા છે. ૧૧૬.—**દેશાવગાસિકવ્રતના અતિચાર.**—નિયમિત ભૂમિ-ની બહાર મોકલવું, નિયમિત ભૂમિની બહારથી મંગાવવું, પુદ્ગલોત્ક્ષેપ કરવો, શબ્દ સંભળાવવો અને રૂપ બતાવવું. (આ પાંચ અતિચાર) દેશાવકાશિક વ્રતમાં છે. ૧૧૭.—**પૌષધોપવાસ વ્રતના અતિચાર.**—જોયા અને પુંજયાં વિના કંઇ પણ વસ્તુ મૂકવી, લેવી અને સંથારો કરવો, તથા પૌષધમાં અનાદર અને પૌષધ કર્યો છે કે નહિ તે ભૂલી જવું. (એ અતિચાર) પૌષધવ્રતમાં છે. ૧૧૮.—**અતિથિસંવિભા-**

क्षेपणं तेन, पिधानं काललंघनम्। मत्सरोऽन्यापदेशश्च, तुर्ये शिक्षाव्रते स्मृताः ॥ ११९ ॥ (अतिचाराः) एवं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दयया चातिदीनेषु, महाश्रावक उच्यते ॥ १२० ॥ यः सद् बाह्यमनित्यं च, क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं वराकश्चारित्रं, दुश्चरं स समाचरेत् ? ॥ १२१ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्, परमेष्ठिस्तुतिं पठन् । किंधर्मा किंकुलश्चास्मि, किंव्रतोऽस्मीति च स्मरन् ॥ १२२ ॥ शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रैर्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि । प्रत्याख्यानं यथाशक्ति, कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ॥१२३॥ प्रविश्य विधिना तत्र, त्रिः प्रदक्षिणयेज्जिनम् । पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य, स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात् ॥१२४॥ ततो गुरूणामभ्यर्णे, प्रतिप-

---

ગવ્રતના અતિચાર.–(મુનિને દેવા યોગ્ય વસ્તુ) સચિત્ત પદાર્થ ઉપર મૂકવી, તે સચિત્ત પદાર્થથી ઢાંકવી, ગોચરીનો વખત વિત્યાબાદ મુનિને આમંત્રણ કરવું. મત્સર ધરવો અને અન્યવ્યપદેશ કરવો (એ પાંચ અતિચાર) ચોથા શિક્ષાવ્રતમાં કહેલા છે. ૧૧૯.–**મહા શ્રાવકપણું કહે છે.**–એવી રીતે વ્રતમાં રહેલો ભક્તિથી સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાવતો અને અતિ કંગાળ ઉપર દયા કરવા વડે મહા શ્રાવક કહેવાય છે. ૧૨૦. જે પુરૂષ મળે એવું, અનિત્ય એવું, ને બાહ્ય એવું ધન સાત ક્ષેત્રમાં વાવતો નથી તે બિચારો દુઃખે આચરી શકાય એવું ચારિત્ર કેમ આચરી શકે? ૧૨૧.–**મહા શ્રાવકની દિન ચર્યા**–બ્રહ્મ મુહુર્તમાં ઉઠી પરમેષ્ટિનું સ્મરણ કરતો એમ સંભારે કે મારો ધર્મ શો? મારૂં કુળ શું? અને મેં કયા વ્રત ધારણ કર્યા છે.? ૧૨૨. પવિત્ર થએલો (ગૃહસ્થ) પુરૂષ, નૈવેદ્ય અને સ્તોત્રોથી ઘરમાં દેવને પૂજીને, યથાશક્તિ પ્રત્યાખ્યાન કરી દેવમંદીરે જાય. ૧૨૩. ત્યાં દેવમંદીરમાં વિધિથી પ્રવેશકરી જિનેશ્વરને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરે. પછી પુષ્પાદિકથી જિનેશ્વરને પૂજી ઉત્તમ સ્તવનોથી જીનેશ્વરની સ્તુતિ કરે. ૧૨૪. ત્યારપછી ભક્તિપૂર્વક ગુરૂપાસે આવી, વિશુદ્ધાત્મા

त्तिपुरःसरम्। विदधीत विशुद्धात्मा, प्रत्याख्यानप्रकाशनम् ॥१२५॥
अभ्युत्थानं तदालोकेऽभियानं च तदागमे । शिरस्यञ्जलिसंश्लेषः,
स्वयमासनढौकनम् ॥ १२६ ॥ आसनाभिग्रहो भक्त्या, वन्दना
पर्युपासनम् । तद्यानेऽनुगमश्चेति, प्रतिपत्तिरियं गुरोः ॥ १२७ ॥
ततः प्रतिनिवृत्तः सन्, स्थानं गत्वा यथोचितम् । सुधीर्धर्माविरो-
धेन, विदधीतार्थचिन्तनम् ॥१२८॥ ततो माध्याह्निकीं पूजां, कुर्या-
त्कृत्वाऽथ भोजनम्। तद्विद्भिः सह शास्त्रार्थरहस्यानि विचारयेत्
॥१२९॥ ततश्च सन्ध्यासमये, कृत्वा देवार्चनं पुनः। कृतावश्यक-
कर्मा च, कुर्यात्स्वाध्यायमुत्तमम् ॥ १३० ॥ न्याय्ये काले ततो
देवगुरुस्मृतिपवित्रितः । निद्रामल्पामुपासीत, प्रायेणाब्रह्मवर्जकः
॥१३१॥ निद्राच्छेदे योषिदङ्गसतत्त्वं परिचिन्तयेत् । स्थूलभद्रा-
दिसाधूनां, तन्निवृत्तिं परामृशन् ॥ १३२ ॥ यकृच्छकृन्मलश्लेष्म-

---

શ્રાવકે પ્રકટ પ્રત્યાખ્યાન કરવું. ૧૨૫. ગુરૂને જોઈ ઉભાથવું,
તેમને આવતા ભાળી સામા જવું, મસ્તકે અંજલી જોડવી
અને પોતે આસન આપવું.૧૨૬. પોતે આસનગ્રહણ ન કરવું.
ભક્તિથી વંદના કરવી, સેવા કરવી અને ગુરૂની પાછળ જવું
એ ગુરૂની પ્રતિપત્તિ–ભક્તિ કહેવાય. ૧૨૭. ત્યાંથી પાછા ફરીને
યથોચિત સ્થાને જઈ ધર્મને વિરોધ ન આવે તેમ બુદ્ધિ-
માને અર્થચિન્તન કરવું. ૧૨૮. ત્યારપછી બપોરની પૂજાકરે.
તથા ભોજન કરીને શાસ્ત્રજ્ઞોસાથે શાસ્ત્ર સંબંધી અર્થના રહસ્યો
વિચારે. ૧૨૯. તે પછી સન્ધ્યા વખતે ફરી દેવપુજન કરી,
આવશ્યક (પ્રતિક્રમણકરી) ઉત્તમ સ્વાધ્યાય કરે. ૧૩૦. કેટ-
લોક વખત વિત્યાબાદ દેવગુરૂનાં સ્મરણ કરવાથી પવિત્ર થયેલો,
અને ઘણું કરીને અબ્રહ્મચર્યને તજનારો (શ્રાવક) થોડી નિદ્રા લે
૧૩૧. નિદ્રાનો છેદ થએ છતે સ્થુલિભદ્રાદી સાધુની કરેલી
સ્રીના શરીરની વિરતીને સ્મરણ કરતો ચિન્તવન કરે.
૧૩૨. નિરન્તર મળ, શ્લેષ્મ, મજ્જા અને હાડકાંઓથી પૂર્ણ

मज्जास्थिपरिपूरिताः। स्नायुस्यूता बहीरम्याः, स्त्रियश्चर्मप्रसेविकाः ॥१३३॥बहिरन्तर्विपर्यासः, स्त्रीशरीरस्य चेद् भवेत्। तस्यैव कामुकः कुर्याद्, गृध्रगोमायुगोपनम् ॥१३४॥स्त्रीशस्त्रेणापि चेत् कामो, जगदेतज्जिगीषति। तुच्छपिच्छमयं शस्त्रं,किं नादत्ते स मूढधीः?॥१३५॥ संकल्पयोनिनानेन, हा हा विश्वं विडंबितम्। तदुत्खनामि संकल्पं, मूलमस्येति चिन्तयेत् ॥१३६॥ यो यः स्याद् बाधको दोषस्तस्य तस्य प्रतिक्रियाम्। चिन्तयेद्दोषमुक्तेषु,प्रमोदं यतिषु व्रजन्॥१३७॥ दुःस्थां भवस्थितिं स्थेम्ना, सर्वजीवेषु चिन्तयन्। निसर्गसुखसर्गं तेष्वपवर्गं विमार्गयेत्॥१३८॥संसर्गेऽप्युपसर्गाणां, दृढव्रतपरायणाः। धन्यास्ते कामदेवाद्याः,श्लाघ्यास्तीर्थकृतामपि॥१३९॥ जिनो देवः कृपा धर्मो, गुरवो यत्र साधवः। श्रावकत्वाय कस्तस्मै, न श्लाघेताविमूढधीः? ॥१४०॥ जिनधर्मविनिर्मुक्तो, मा भुवं चक्रवर्त्यपि।

સ્નાયુથી સીવેલી ધમણના જેવી સ્ત્રીઓ બહારથીજ સુંદર છે. ૧૩૩. જો સ્ત્રીના શરીરનો વિપર્યાસ થાય એટલે બહારનું અંદર અને અંદરનું બહાર થાય, તો તેજ શરીરનું ગીધ અને શિઆળથી કામી પુરૂષ રક્ષણ કરે. ૧૩૪. સ્ત્રીરૂપી શસ્ત્રથી પણ કામદેવ જગતને જીતવા ઇચ્છે છે, તો તે મૂર્ખ તુચ્છ પીંછામય શસ્ત્ર શામાટે નથી લેતો ? ૧૩૫. અરેરે ! આ કામદેવે જગતને દુઃખી કર્યું છે, તો હું આના મૂળરૂપ વિચારનેજ ઉખેડી નાખું એમ વિચારે. ૧૩૬. જે જે દોષ પોતાને પીડાકારક હોય તેતે દોષની પ્રતિક્રિયા(ઇલાજ) દોષથી મુક્ત યતિઓ ઉપર હર્ષ પામતો વિચારે. ૧૩૭. સર્વ જીવોમાં સ્થીર ચીત્તથી દુઃસહભવસ્થિતિનો વિચાર કરે અને તેઓને વિષે સ્વભાવિક સુખવાળા મોક્ષની વિચારણા કરે. ૧૩૮. ઉપસર્ગનો સંસર્ગ થયા છતાં પણ દૃઢ વ્રતમાં તત્પર એવા તે કામદેવ વિગેરે શ્રાવકો ધન્ય છે કે જે તીર્થંકરોને પણ વખાણવા યોગ્ય છે. ૧૩૯. જ્યાં જિનેશ્વર દેવ, દયા ધર્મ અને સાધુઓ ગુરૂ છે એવા તે શ્રાવકપણાને કયો બુદ્ધિવાન ન વખાણે ? ૧૪૦. જિન ધર્મ રહિત

स्यां चेटोऽपि दरिद्रोऽपि, जिनधर्माधिवासितः ॥ १४१ ॥ त्यक्तसंगो जीर्णवासा, मलक्लिन्नकलेवरः । भजन्माधुकरीं वृत्तिं, मुनिचर्यां कदा श्रये ॥१४२॥ त्यजन् दुःशीलसंसर्गं, गुरुपादरजः स्पृशन् । कदाहं योगमभ्यस्य, प्रभवेयं भवच्छिदे ॥१४३॥ महानिशायां प्रकृते, कायोत्सर्गे पुराद् बहिः । स्तंभवत्स्कंधकषणं, वृषाः कुर्युः कदा मयि?॥१४४॥ वने पद्मासनासीनं, क्रोडस्थितमृगार्भकम् । कदा घ्रास्यन्ति वक्त्रे मां, जरन्तो मृगयूथपाः ॥१४५॥ शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे, स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि । मोक्षे भवे भविष्यामि, निर्विशेषमतिः कदा ?॥१४६॥ अधिरोढुं गुणश्रेणिं, निश्रेणीं मुक्तिवेश्मनः । परानन्दलताकन्दान्, कुर्यादिति मनोरथान् ॥१४७॥ इत्यहोरात्रिकीं चर्यामप्रमत्तः समाचरन् । यथावदुक्तवृत्तस्थो, गृह-

---

હું ચક્રવર્તિ પણ થાઉં નહિ. પરન્તુ જિનધર્મથી વાસિત નોકર દરિદ્રિ થાઉં (તો સારૂં). ૧૪૧. સંગનો ત્યાગ કરી, જીર્ણ વસ્રવાળો અને મળથી ભિંજાએલા ગાત્રવાળો થઈ માધુકરી વૃત્તિવાળો થઇ મુનિચર્યાનો આશ્રય ક્યારે લઇશ ? ૧૪૨. દુઃશીલના સંગનો ત્યાગ કરી, ગુરૂના ચરણરજને સ્પર્શ કરી, યોગનો અભ્યાસ કરીને ભવનો નાશકરવામાં હું ક્યારે શક્તિમાન થઈશ ? ૧૪૩. નગરની બહાર મધ્યરાત્રિએ કાયોત્સર્ગ કરૂં અને તેમાં સ્તંભની પેઠે બળદો ક્યારે મારા ઉપર ઘર્ષણ કરશે ? ૧૪૪. વનમાં પદ્માસનથી બેઠેલા અને ખોળામાં બેઠેલાં બચ્ચાંઓવાળા ઘરડા મૃગો મારૂં મુખ ક્યારે સુંઘશે ? ૧૪૫. શત્રુ અને મિત્ર ઉપર, તૃણ અને સ્રીઓના સમૂહ ઉપર, સુવર્ણ અને પત્થર ઉપર, મણિ અને માટી ઉપર, મોક્ષ અને સંસાર ઉપર સમાન ચિત્તવાળો ક્યારે હું થઇશ ? ૧૪૬. મોક્ષરૂપી મહેલની ગુણશ્રેણીરૂપ નીસરણી ચડવાને માટે અત્યંત આનંદરૂપ લતાના કંદ જેવા આ મનોરથો શ્રાવકે કરવા ૧૪૭. એ પ્રમાણે અહોરાત્રિ સંબંધી ચર્યાને

स्थोऽपि विशुध्यति॥१४८॥[अहोरात्रचर्या]सोऽथावश्यकयोगानां, भंगे मृत्योरथागमे।कृत्वा संलेखनामादौ,प्रतिपद्य च संयमम्॥१४९॥ जन्मदीक्षाज्ञानमोक्षस्थानेषु श्रीमदर्हताम्। तदभावे गृहेऽरण्ये, स्थंडिले जन्तुवर्जिते ॥१५०॥ त्यक्त्वा चतुर्विधाहारं, नमस्कारपरायणः। आराधनां विधायोच्चैश्चतुःशरणमाश्रितः॥१५१॥ इहलोके परलोके, जीविते मरणे तथा। त्यक्त्वाऽऽशंसां निदानं च, समाधिसुधयोक्षितः॥१५२॥ परिषहोपसर्गेभ्यो, निर्भीको जिनभक्तिभाक्। प्रतिपद्येत मरणमानन्दः श्रावको यथा ॥ १५३॥ युग्मम् ॥ प्राप्तः स कल्पेष्विन्द्रत्वमन्यद्वा स्थानमुत्तमम्। मोदतेऽनुत्तरप्राज्यपुण्यसंभारभाक् ततः ॥१५४॥ च्युत्वोत्पद्य मनुष्येषु, भुक्त्वा भोगान्

અપ્રમત્ત થઈ આચરનાર અને યથાર્થ પૂર્વે કહેલા વ્રતમાં રહેલો ગૃહસ્થ પણ શુદ્ધ થાય છે. ૧૪૮. તે ગૃહસ્થ આવશ્યક યોગોનો ભંગ થએછતે અને મૃત્યુ આવેછતે પ્રથમ સંલેખના કરી અને ચારિત્ર અંગીકાર કરી. ૧૪૯ અરિહંતના જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણકના સ્થાનકોમાં, તેના અભાવે ઘરમાં, અરણ્ય ભૂમિમાં અને જંતુ રહિત સ્થંડિલની જગામાં સંલેખના કરે. ૧૫૦. ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, નવકાર મંત્રમાં તત્પર, સારી રીતે તેઓ આરાધના કરીને ચાર શરણ અંગીકાર કરે. ૧૫૧. આ લોકસંબંધી, પરલોક સંબંધી, જીવીત સંબંધી અને મરણ સંબંધીની આશંસા તથા નિયાણાનો ત્યાગ કરી સમાધિરૂપ અમૃતથી સિંચાએલ. પરિસહ અને ઉપસર્ગથી ભય નહિ પામનાર, જિનેશ્વર ઉપર ભક્તિમાન થકો આનંદ શ્રાવકની જેમ મરણ અંગીકાર કરે. ૧૫૨–૧૫૩. તેથી તે શ્રાવક કલ્પોમાં ઈન્દ્રપણું અથવા બીજું ઉત્તમ સ્થાન પામી અનુત્તર-મહાન પુન્યના સમૂહને ભોગવનાર આનંદ પામે છે. ૧૫૪. ત્યાંથી ચ્યવી, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્નથઈ અતિદુર્લભ ભોગો ભોગવી

सुदुर्लभान्। विरक्तो मुक्तिमाप्नोति, शुद्धात्माऽन्तर्भवाष्टकम्॥ १५५॥ इति संक्षेपतः सम्यग्, रत्नत्रयमुदीरितम्। सर्वोऽपि यदनासाद्य, नासादयति निर्वृतिम् ॥१५६॥

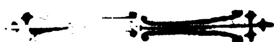
:ꦿ:ꦿ:ꦿ:

॥ चतुर्थः प्रकाशः ॥ ४

आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्राण्यथवा यतेः। यत्तदात्मक एवैष, शरीरमधितिष्ठति ॥१॥ आत्मानमात्मना वेत्ति, मोहत्यागाद्य आत्मनि। तदेव तस्य चारित्रं, तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम् ॥२॥ आत्माज्ञानभवं दुःखमात्मज्ञानेन हन्यते। तपसाऽप्यात्मविज्ञानहीनैश्छेत्तुं न शक्यते ॥३॥ अयमात्मैव चिद्रूपः, शरीरी कर्मयोगतः। ध्यानाग्निदग्धकर्मा तु, सिद्धात्मा स्यान्निरञ्जनः ॥४॥ अयमात्मैव संसारः,

---

વિરક્ત થઈ શુદ્ધાત્મા આઠ ભવમાં મુક્તિ પામે છે. ૧૫૫. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી સમ્યક્ પ્રકારે ત્રણ રત્ન કહ્યાં જે ત્રણ રત્ન પામ્યા વિના કોઈ પણ મોક્ષ પામતું નથી. ૧૫૬.

इति योगशास्त्रे तृतीयप्रकाशस्य गूर्जरगिरायां अनुवादः

"હવે ચોથા પ્રકાશનો અનુવાદ."

અથવા યતિને આત્માજ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ છે, કેમકે આ આત્માજ તત્સ્વરૂપે શરીરમાં રહેલો છે. ૧. જે યતિ આત્મામાં આત્માવડે આત્માને જાણે છે તેજ તેનાં ચારિત્ર, જ્ઞાન અને દર્શન છે. ૨. આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ન થવાથી દુઃખ થાય છે, જે આત્માનું યથાવસ્થિત જ્ઞાન થાય તેથીજ નાશ પામે છે. આત્મસ્વરૂપના બોધવિના તપસ્યાથી પણ તે દુઃખ નાશ કરી શકાતું નથી. ૩. આ આત્માજ ચિદ્રુપ છે અને કર્મના સંબંધથી શરીરવાલો છે, તથા ધ્યાનરૂપ અગ્નીથી કર્મ બાળી નિરંજન સિદ્ધાત્મા થાય છે. ૪. કષાય

कषायेन्द्रियनिर्जितः । तमेव तद्विजेतारं, मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥५॥ स्युः कषायाः क्रोधमानमायालोभाः शरीरिणाम् । चतुर्विधास्ते प्रत्येकं, भेदैः संज्वलनादिभिः ॥६॥ पक्षं संज्वलनः प्रत्याख्यानो मासचतुष्टयम् । अप्रत्याख्यानको वर्षं, जन्मानन्तानुबन्धकः ॥७॥ वीतरागयतिश्राद्धसम्यग्दृष्टित्वघातकाः । ते देवत्वमनुष्यत्वतिर्यक्त्वनरकप्रदाः ॥८॥ तत्रोपतापकः क्रोधः, क्रोधो वैरस्य कारणम् । दुर्गतेर्वर्त्तनी क्रोधः, क्रोधः शमसुखार्गला ॥९॥ उत्पद्यमानः प्रथमं, दहत्येव स्वमाश्रयम् । क्रोधः कृशानुवत् पश्चादन्यं दहति वा न वा ॥१० क्रोधवह्नेस्तदह्नाय, शमनाय शुभात्मभिः । श्रयणीया क्षमैकैव, संयमारामसारणिः ॥११॥ विनयश्रुतशीलानां, त्रिवर्गस्य च घातकः ।

અને ઇન્દ્રિઓથી જીતાએલો આ આત્માજ સંસારછે, અને તે કષાય તથા ઈન્દ્રિઓને જીતનારા આત્માનેજ પંડિતો મોક્ષ કહે છે. ૫. ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ એ કષાયો દેહધારી જીવોને હોય છે. તે દરેક સંજ્વલનાદિકના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. ૬. સંજ્વલનકષાય એકપક્ષસુધી, પ્રત્યાખ્યાનકષાય ચાર માસસુધી, અપ્રત્યાખ્યાનકષાય એકવર્ષસુધી અને અનન્તાનુબન્ધીકષાય યાવજજીવીતસુધી રહે છે. ૭. તે કષાયો અનુક્રમે વીતરાગપણું, યતિપણું, શ્રાવકપણું અને સમ્યગ્દ્દષ્ટિપણાને નાશ કરનારા છે, તથા દેવપણું મનુષ્યપણું, તિર્યકપણું અને નરકપણું આપનાર છે. ૮. તેમાં ક્રોધ ઉપતાપ કરનાર છે, ક્રોધ વરનું કારણ છે, ક્રોધ દુર્ગતિનો માર્ગ છે અને ક્રોધ સમતારૂપી સુખને અર્ગલા સમાન છે. ૯. અગ્નિપેઠે ઉત્પન્ન થતો ક્રોધ પ્રથમ પોતાના આશ્રયને બાળે છે અને પછી બીજાને બાળે અથવા ન બાળે. ૧૦ ક્રોધ રૂપી અગ્નિને એકદમ શાન્ત કરવાને શુભાત્માઓએ સંયમરૂપ ઉદ્યાનમાં નીકસમાન એવી એક ક્ષમાનોજ આશ્રય કરવો. ૧૧ વિનય, શ્રુત, શીલ અને ત્રિવર્ગનો ઘાત કરનાર માન, મનુષ્યોના વિવેક

विवेकलोचनं लुम्पन्मानोऽन्धंकरणो नृणाम् ॥ १२ ॥ जातिलाभ-
कुलैश्वर्यबलैरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन्मदं पुनस्तानि, हीनानि लभते
जनः ॥१३॥ उत्सर्पयन्दोषशाखा, गुणमूलान्यधो नयन् । उन्मूल-
नीयो मानद्रुस्तन्मार्दवसरित्प्लवैः ॥१४॥ असूनृतस्य जननी, परशुः
शीलशाखिनः । जन्मभूमिराविद्यानां, माया दुर्गतिकारणम् ॥१५॥
कौटल्यपटवः पापा, मायया बकवृत्तयः । भुवनं वञ्चयमाना, वञ्चय-
न्ते स्वमेव हि ॥१६॥ तदार्जवमहौषध्या, जगदानन्दहेतुना। जये-
ज्जगद्द्रोहकरीं, मायां विषधरीमिव ॥१७॥आकरः सर्वदोषाणां,
गुणग्रसनराक्षसः। कन्दो व्यसनवल्लीनां, लोभः सर्वार्थबाधकः॥१८॥
धनहीनः शतमेकं, सहस्रं शतवानपि । सहस्राधिपतिर्लक्षं, कोटिं
लक्षेश्वरोऽपि च ॥१९॥ कोटीश्वरो नरेन्द्रत्वं, नरेन्द्रश्चक्रवर्त्तिताम् ।

રૂપ લોચનને ફોડી નાંખી અન્ધકરનાર છે. ૧૨ જાતિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, બળ, રૂપ, તપ અને શ્રુતથી મદ કરનાર માણુસ, ફરીથી તે હીનતાને મેળવે છે. ૧૩. દોષરૂપી શાખાઓને વિસ્તારનાર, ગુણુરૂપી મૂળોને નીચે લઇ જનાર એવા અભિમાન રૂપી વૃક્ષને નમ્રતારૂપ નદીના પ્રવાહથી ઉખેડી નાખવો જોઇએ. ૧૪ અસત્યને ઉત્પન્ન કરનાર, શીલરૂપ વૃક્ષને કુહાડા સમાન અને અવિદ્યાની જન્મભૂમિ એવી માયા દુર્ગતિનું કારણુ છે. ૧૫. કુટિલતામાં ચતુર અને માયાથી બકવૃત્તિ ધરનારા પાપીઓ જગતને ઠગતા પોતેજ ઠગાય છે. ૧૬. તે માટે જગતને આનન્દના હેતુભૂત સરળતારૂપ મહૌષધીથી જગતને દ્રોહ કરનાર નાગણી જેવી માયાને જય કરવો ૧૭. સર્વ દોષોની ખાણુ સમાન, ગુણોનું ભક્ષણુ કરવામાં રાક્ષસ સમાન અને કષ્ટરૂપી લતાઓના મૂળ જેવો લોભ સર્વ અર્થને બાધા કરનાર છે. ૧૮. નિર્ધન સોને, સોવાળો લાખને અને લાખનો સ્વામી ક્રોડને (ઇચ્છે છે) ૧૯. ક્રોટીશ્વર રાજાપણાને રાજા ચક્ર-

चक्रवर्ती च देवत्वं, देवो ऽपीन्द्रत्वमिच्छति ॥ २० ॥ इन्द्रत्वेऽपि हि संप्राप्ते, यदिच्छा न निवर्तते । मूले कनीयांस्तल्लोभः, शराव इव वर्धते ॥२१॥ लोभसागरमुद्वेलमतिवेलं महामतिः । सन्तोष-सेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निवारयेत् ॥२२॥ क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन, मानो मायाऽऽर्जवेन च । लोभश्चानीहया जेयाः, कषाया इति संग्रहः ॥२३॥ विनेन्द्रियजयं नैव, कषायान् जेतुमीश्वरः । हन्यते हैमनं जाड्यं, न विना ज्वलितानलम् ॥२४॥ अदान्तैरिन्द्रियहयै-श्चलैरपथगामिभिः । आकृष्य नरकारण्ये, जन्तुः सपदि नीयते ॥२५॥ इन्द्रियैर्विजितो जन्तुः, कषायैरभिभूयते । वीरैः कृष्टेष्टिकः पूर्वं, वप्रः कैः कैर्न खण्ड्यते? ॥२६॥ कुलघाताय पाताय, बन्धाय च वधाय च । अनिर्जितानि जायन्ते, करणानि शरीरिणाम् ॥२७॥

વલિપણાને ચક્રવર્તિ દેવપણાને અને દેવ પણ ઇન્દ્રપણાને ઇચ્છે છે. ૨૦. ઇન્દ્રપણુ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ ઇચ્છા શાન્ત થતી નથી એવો તે લોભ શરૂવાતમાં નાનો હોય છે પરન્તુ પછી શરાવની જેમ વૃદ્ધિ પામે છે. ૨૧. વારંવાર મોટી ભરતીની જેમ પ્રસરતા લોભરૂપિ સમુદ્રને બુદ્ધિમાને સંતોષરૂપ પાજથી અટકાવવો જોઇએ. ૨૨. ક્ષમાથી ક્રોધ, નમ્રતાથી માન, સરળતાથી માયા અને અનીચ્છાથી લોભ જીતવો. એમ કષાયો જીતવાનો સંગ્રહ કહ્યો. ૨૩. ઇન્દ્રિયજયવિના કષાયો જીતવાને સમર્થ નજ થવાય કેમકે હેમંતરૂતુની ટાઢ પ્રજવલિત અગ્નિ વીના નાશ ન કરાય. ૨૪ દમન નહિ કરેલા ચપળ અને અવળે માર્ગે જનાર ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વોથી ખેંચાઈને જીવ એકદમ નરકરૂપ અરણ્યમાં લઈ જવાય છે. ૨૫ ઇન્દ્રિયોથી જીતાએલો જીવ કષાયોથી પરાભવ પામે છે. કેમકે વીરોએ પ્રથમ ખેંચેલી ઇંટવાળો કિલ્લો કોનાકોનાથી ન ખંડિત થાય ?, સર્વથી થાય. ૨૬ નહિ જીતેલી ઇન્દ્રિયો દેહધારી જીવોને કુળના ઘાતમાટે, પતન માટે, બંધન માટે અને વધના હેતુ માટે થાય છે. ૨૭ હાથણીના સ્પર્શ સુખ-

वशास्पर्शसुखास्वादप्रसारितकरः करी । आलानबन्धनक्लेशमासादयति तत्क्षणात् ॥२८॥ पयस्यगाधे विचरन्, गिलन् गलगतामिषम् । मैनिकस्य करे दीनो, मीनः पतति निश्चितम् ॥२९॥ निपतन्मत्तमातंगकपोले गन्धलोलुपः । कर्णतालतलाघातान्मृत्युमाप्नोति षट्पदः ॥३०॥ कनकच्छेदसंकाशशिखालोकविमोहितः। रभसेन पतन् दीपे, शलभो लभते मृतिम् ॥३१॥ हरिणो हारिणीं गीतिमाकर्णयितुमुद्धुरः। आकर्णाकृष्टचापस्य, याति व्याधस्य वेध्यताम् ॥ ३२ ॥ एवं विषय एकैकः; पञ्चत्वाय निषेवितः । कथं हि युगपत् पञ्च, पञ्चत्वाय भवन्ति न ? ॥३३ ॥ तदिन्द्रियजयं कुर्यान्मनःशुद्ध्या महामतिः । यां विना यमनियमैः, कायक्लेशो वृथा नृणाम् ॥ ३४ ॥ मनःक्षपाचरो भ्राम्यन्नपशंकं निरंकुशः । प्रपातयति संसारावर्तगर्ते जगत्त्रयीम् ॥३५॥ तप्यमानांस्तपो मुक्तौ,

---

ના આસ્વાદથી સૂંઢ લાંબી કરનાર હાથી તરતજ આલાનસ્તંભ સાથે બન્ધનના કુલેશને પામે છે. ૨૮. અગાધ પાણીમાં ફરનાર ગરીબ મત્સ્ય લોઢાના સળીઆમાં રહેલું માંસ ખાતાં નિશ્ચય પારધીના હાથમાં પડે છે. ૨૯. ગંધને લોલુપી ભમરો મદોન્મત્ત હસ્તીના કપોલપર બેસતા કર્ણતાલના આઘાતથી મરણુ પામે છે. ૩૦. સુવર્ણના છેદજેવી શીખાના પ્રકાશમાં મોહપામેલો પતંગીઓ મુર્ખાઈથી દીવામાં પડતાં મૃત્યુ પામે છે. ૩૧. મનોહર ગીત સાંભળવામાં ઉત્સુકહરણુ પારધીના કાન સુધી ખેંચેલા બાણુથી વીંધાય છે. ૩૨. એ પ્રમાણે એક એક વિષય સેવેલો મરણુમાટે થાય છે, તો એકીસાથે પાંચે સેવાતા મોતને માટે કેમ ન થાય ? ૩૩. તે માટે મનઃશુદ્ધિથી બુદ્ધિમાને ઇન્દ્રિયજય કરવો. કેમકે તેની શુદ્ધિવિના મનુષ્યોને યમનિયમથી ફોગટ કાયકલેશજ થાય છે. ૩૪. શંકારહિત નિરંકુશ ભ્રમણુ કરતો મનરૂપી રાક્ષસ સંસારાવર્તરૂપ ખાડામાં ત્રણુ જગત્‌ના જીવોને પાડે છે. ૩૫. મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છાવાળા તપ તપતા

गन्तुकामान् शरीरिण: । वात्येव तरलं चेत:, क्षिपत्यन्यत्र कुत्रचित् ॥ ३६ ॥ अनिरुद्धमनस्क: सन्, योगश्रद्धां दधाति य: । पद्भ्यां जिगमिषुर्ग्रामं, स पंगुरिव हस्यते ॥ ३७ ॥ मनोरोधे निरुध्यन्ते, कर्माण्यपि समन्ततः । अनिरुद्धमनस्कस्य, प्रसरन्ति हि तान्यपि ॥३८॥ मन:कपिरयं विश्वपरिभ्रमणलम्पट: । नियंत्रणीयो यत्नेन, मुक्तिमिच्छुभिरात्मन: ॥ ३९ ॥ दीपिका खल्वनिर्वाणा, निर्वाणपथदर्शिनी । एकैव मनस:शुद्धि:, समाम्नाता मनीषिभि: ॥४०॥ सत्यां हि मनसः शुद्धौ, सन्त्यसन्तोऽपि सद्गुणा:। सन्तोऽप्यसत्यां नो सान्ति, सैव कार्या बुधैस्तत: ॥ ४१ ॥ मन:शुद्धिमबिभ्राणा, ये तपस्यन्ति मुक्तये। त्यक्त्वा नावं भुजाभ्यां ते, तितीर्षन्ति महार्णवं ॥४२॥ तपस्विनो मनः शुद्धिं, विनाभूतस्य सर्वथा। ध्यानं खलु मुधा चक्षुर्विकलस्येव दर्पण:॥४३॥ तदवश्यं मन:शुद्धि:, कर्तव्या

જીવોને વાયુની જેમ ચપળ ચિત્ત કંઈ જુદેજ ઠેકાણે ફેંકી દે છે. ૩૬. જે માણુસ મનનો રોધ કર્યા વિના યોગ શ્રદ્ધા ધારણુ કરે છે તે માણુસ, પગથી ગ્રામાન્તિરે જવાની ઇચ્છા વાળા લંગડાની જેમ હાંસી પામે છે. ૩૭. મનનો રોધ કર્યે છતે કર્મો પણુ સર્વથા રોકાય છે. અને મન નહિ રોકનાર માણુસને તેજ કર્મો વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૮. આત્માની મુક્તિ ઇચ્છિનારાઓએ વિશ્વમાં ભ્રમણુ કરવામાં લંપટ મન રૂપી વાંદરાને યત્નથી વશ કરવો. ૩૯. એક મનશુદ્ધિજ પંડિતોએ મોક્ષમાર્ગ બતાવનારી અને નહિ ઓલવાય તેવી દીવીજેવી માનેલી છે. ૪૦. મન:શુદ્ધિ છતે અછતા ગુણો પણુ સદગુણો થાય છે અને તે ન હોય તો છતા પણુ ગુણો નાશ પામે છે. માટે પંડિતોએ તે મન:શુદ્ધિજ કરવી. ૪૧. જેઓ મન:શુદ્ધિ ધારણુકર્યાવિના મુક્તિમાટે તપસ્યા કરે છે તેઓ વહાણુ તજી દઈ હાથેથી મોટો સમુદ્ર તરવા ઇચ્છેછે. ૪૨. આંધળા માણુસને દર્પણુની જેમ મન:શુદ્ધિ વિનાના તપસ્વિનું ધ્યાન સર્વથા ખરેખર ફોગટ છે. ૪૩. તે માટે મોક્ષ

सिद्धिमिच्छता। तपःश्रुतयमप्रायैः, किमन्यैः कायदण्डनैः ॥४४॥ मनःशुद्ध्यैव कर्तव्यो, रागद्वेषविनिर्जयः। कालुष्यं येन हित्वाऽऽत्मा, स्वस्वरूपेऽवतिष्ठति ॥४५॥ आत्मायत्तमपि स्वान्तं, कुर्वतामपि योगिनाम् ॥ रागादिभिः समाक्रम्य, परायत्तं विधीयते ॥४६॥ रक्ष्यमाणमपि स्वान्तं, समादाय मनाग् मिषम्।पिशाचा इव रागाद्याश्छलयन्ति मुहुर्मुहुः ॥४७॥ रागादितिमिरध्वस्तज्ञानेन मनसा जनः। अन्धेनान्ध इवाकृष्टः, पात्यते नरकावटे॥४८॥अस्ततन्द्रैरतः पुंभिर्निर्वाणपदकांक्षिभिः।विधातव्यःसमत्वेन,रागद्वेषद्विषज्जयः।४९। अमन्दानन्दजनने, साम्ये वारिणि मज्जताम्। जायते सहसा पुंसां, रागद्वेषमलक्षयः ॥५०॥ प्रणिहन्ति क्षणार्धेन, साम्यमालम्ब्य कर्म तत्। यन्न हन्यान्नरस्तीव्रतपसा जन्मकोटिभिः ॥५१॥ कर्म जीवं

ઇચ્છનારાઓએ મનઃશુદ્ધિ અવશ્ય કરવી. તે સિવાય બીજા કાયાને ક્લેશ કરનારા તપ, શ્રુત અને યમાદિ જેવાથી શું? ૪૪. મનઃશુદ્ધિ માટે રાગદ્વેષને જય કરવે, જેથી આત્મા મલિનતાને ત્યાગ કરી સ્વ સ્વરૂપમાં રહે. ૪૫. પોતાને સ્વાધીન કરનારા યોગીયોનું મન પણ રાગાદિ વડે આક્રમણ કરીને પરાધીન કરાય છે. ૪૬. મનનું રક્ષણ કર્યા છતાં પણ કંઇક બાનું લઇને પિશાચોની પેઠે રાગાદિ વારંવાર છળે છે. ૪૭. આંધળાથી દોરાએલા આંધળાની જેમ રાગાદિ અન્ધકારથી નાશ પામેલ જ્ઞાનવાળા મનુષ્ય મનથી નર્કરૂપ ખાડીમાં પડે છે. ૪૮. આ કારણથી મોક્ષપદને ઇચ્છનારા સાવધાન પુરુષોએ સમભાવથી રાગદ્વેષને જય કરવો. ૪૯. અત્યન્ત આનન્દ ઉત્પન્ન કરનાર સમભાવરૂપ જળમાં સ્નાન કરનારા પુરુષોના રાગદ્વેષ એકદમ ક્ષય પામે છે. ૫૦. મનુષ્ય સમભાવનું અવલંબન કરીને જેટલા કર્મને અર્ધ ક્ષણમાં નાશ કરે છે, તેટલાં કર્મોને કોડો જન્મે તીવ્ર તપસ્યાથી પણ નાશ ન કરાય. ૫૧. કર્મ અને જીવ જોડાએલાં છે તેને

च संश्लिष्टं, परिज्ञातात्मनिश्चयः । विभिन्नीकुरुते साधुः, सामायिकशलाकया ॥५२॥ रागादिध्वान्तविध्वंसे,कृते सामायिकांशुना॥ स्वस्मिन् स्वरूपं पश्यन्ति, योगिनःपरमात्मनः ॥५३॥ स्निह्यन्ति जन्तवो नित्यं, वैरिणोऽपि परस्परं । अपि स्वार्थकृते साम्यभाजः साधोः प्रभावतः ॥५४॥ साम्यं स्यान्निर्ममत्वेन, तत्कृते भावनाः श्रयेत् । अनित्यतामशरणं, भवमेकत्वमन्यताम् ॥५५॥ अशौचमाश्रवविधिं, संवरं कर्मनिर्जराम् । धर्मस्वाख्याततां लोकं, द्वादशीं बोधिभावनाम् ॥ ५६ ॥ यत्प्रातस्तन्न मध्याह्ने, यन्मध्याह्ने न तन्निशि । निरीक्ष्यते भवेऽस्मिन् हा, पदार्थानामनित्यता ॥५७॥ शरीरं देहिनां सर्वपुरुषार्थनिबंधनम् । प्रचंडपवनोद्धूतघनाघनवि-

---

આત્માના નિશ્ચય સ્વરૂપને જાણવાવાળો સાધુ સામાયિકરૂપ શલાકાથી જુદાં કરે છે. ૫૨. સામાયિકરૂપ કિરણોથી રાગાદિરૂપ અન્ધકારનો નાશ કરેછતે યોગીઓ પોતાની અન્દર પરમાત્માનું સ્વરૂપ જુએ છે. ૫૩. સ્વાર્થ માટે પણ સમભાવવાળા સાધુના પ્રભાવથી નિત્ય વૈરવાળા જીવો એક બીજા ઉપર સ્નેહ કરે છે. ૫૪. [તે ભાવનાઓ કહે છે.] સમભાવ નિર્મમત્વથી થાય છે તેથીજ તે (સમભાવ) માટે ભાવનાનો આશ્રય કરવો. અનિત્યપણું, (૧) અશરણપણું, (૨)સંસાર, (૩) એકત્વ (૪) અને અન્યત્વ (૫) ૫૫. અશુચિભાવના, (૬) આશ્રવભાવના; (૭) સંવરભાવના; (૮) કર્મનિર્જરભાવના,(૯) ધર્મસુઆખ્યાતપણાનીભાવના, (૧૦) લોકભાવના (૧૧) અને બારમી બોધિ ભાવના. (૧૨) ૫૬. [એ ભાવનાનાં નામો કહ્યાં] તેમાં પહેલાં અનિત્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ કહે છે- હા ! જે સવારે છે તે મધ્યાહ્ને નથી અને જે મધ્યાહ્ને છે તે રાત્રીએ નથી એ આ સંસારમાં પદાર્થોની અનિત્યતા જણાય છે. ૫૭. પ્રાણીના સર્વ પુરૂષાર્થનું કારણ શરીર છે તે પણ પ્રચંડ પવનથી વીખરાઇ જતાં વાદળાની જેમ નાશ-

नश्वरम् ॥ ५८ ॥ कल्लोलचपला लक्ष्मीः, संगमाः स्वप्नसन्निभाः । वात्याव्यतिकरोत्क्षिप्ततूलतुल्यं च यौवनम् ॥५९॥ इत्यनित्यं जगद्वृत्तं,स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् । तृष्णाकृष्णाहिमंत्राय, निर्ममत्वाय चिन्तयेत्॥६०॥ १ ।इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्येते, यन्मृत्योर्यान्ति गोचरम्। अहो तदन्तकातंके, कः शरण्यःशरीरिणाम्?॥६१॥पितुर्मातुः स्वसुर्भ्रातुस्तनयानां च पश्यताम्। अत्राणो नीयते जन्तुः, कर्मभिर्यमसद्मनि ॥६२॥ शोचन्ति स्वजनानन्तं, नीयमानान् स्वकर्मभिः॥ नेष्यमाणं तु शोचन्ति,नात्मानं मूढबुद्धयः॥६३॥संसारे दुःखदावाग्निज्वलज्ज्वालाकरालिते । वने मृगार्भकस्येव, शरणं नास्ति देहिनाम् ॥६४॥२।श्रोत्रियः श्वपचः स्वामी,पत्तिर्ब्रह्मा कृमिश्च सः।

વાન છે. ૫૮. કલ્લોલની જેમ લક્ષ્મી ચપળ છે. સંયોગો સ્વપ્ન જેવા છે અને યૌવન વાયુથી ઉડાડેલા રૂ જેવું છે. ૫૯. તૃષ્ણારૂપી કાળા સર્પને વશ કરવા મંત્ર સમાન એવા નિર્મમત્વ માટે સ્થિરચિત્ત થઈ દરેક ક્ષણે આ પ્રમાણે અનિત્ય જગતનું સ્વરૂપ વિચારે. ૬૦.–બીજી અશરણ ભાવના કહે છે.–જો ઇન્દ્ર અને ઉપેન્દ્ર વિગેરે પણ મૃત્યુવશ થાય છે, તો અહો ? મરણનો ભય આવે છતે પ્રાણીઓને કોણ શરણ કરવા યોગ્ય છે? ૬૧. પિતા, માતા, બ્હેન ભાઈ અને પુત્રોનાં જોતાં થકાં શરણવિનાના આ જીવને કર્મો યમગૃહમાં લઈ જાય છે. ૬૨. મૂઢ બુદ્ધિવાળાઓ પોતાના કર્મથી મરણ પામતા સ્વજનોનો શોક કરે છે, પરન્તુ ભવિષ્યમાં મરણ તરફ લઈ જવાતા પોતાના આત્માનો શોક કરતા નથી. ૬૩. દુઃખરૂપ દાવાગ્નિની પ્રજ્વલિત જ્વાળાઓથી ભયંકર આ સંસારમાં પ્રાણિઓને વનમાં મૃગના બાળકની જેમ (કોઈ) શરણ નથી. ૬૪. [ત્રીજી સંસારભાવના કહે છે !] આ એક જીવ બ્રાહ્મણ, ચંડાળ, સ્વામિ, પગે ચાલનાર, બ્રહ્મા અને કૃમિ પણ થાય છે. જેમ સંસા-

संसारनाट्ये नटवत्, संसारी हन्त चेष्टते ॥६५॥ न याति कतमां योनिं, कतमां वा न मुञ्चति। संसारी कर्मसंबंधादवक्रयकुटीमिव?॥६६॥ समग्रलोकाकाशेऽपि, नानारूपैःस्वकर्मभिः। वालाग्रमपि तन्नास्ति, यन्न स्पृष्टं शरीरिभिः ॥६७॥३। एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव विपद्यते। कर्माण्यनुभवत्येकः, प्रचितानि भवान्तरे ॥६८॥ अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं, भूयः संभूय भुज्यते। स त्वेको नरकक्रोडे,क्लिश्यते निजकर्मभिः॥६९॥४।यत्रान्यत्वं शरीरेण, वैसादृश्याच्छरीरिणः। धनबन्धुसहायानां, तत्रान्यत्वं न दुर्वचम् ॥ ७० ॥ यो देहधनबन्धुभ्यो, भिन्नमात्मानमीक्षते। क्व शोकशंकुना तस्य, हन्तातंकः प्रतन्यते? ॥७१॥५। रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रांत्रवर्चसाम्। अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं

રીજીવ સંસારરૂપ નાટકમાં અહો! નટની જેમ ચેષ્ટા કરે છે. ૬૫. સંસારી જીવ કર્મના સંબંધથી ભાડાની કોટડીની જેમ કઈ યોનિમાં નથી જતો અને કઇ યોનિ નથી મૂકતો? ૬૬. સમગ્રલોકાકાશમાં વાળાગ્રમાત્ર પણ ભાગ નથી કે જે જીવોએ પોતાના કર્મથી વિવિધ રૂપ ધારણ કરવાથી ન સ્પર્શ્યો હોય. ૬૬. [ચોથી એકત્વભાવના કહે છે] જીવ એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલોજ મરણ પામે છે તથા એકઠાં કરેલાં કર્મ ભવાન્તરમાં એકલોજ અનુભવે છે. ૬૮. તેણે મેળવેલું દ્રવ્ય બીજા ઘણા એકઠા મળીને ભોગવે છે અને તે જીવ પોતાના કર્મ વડે એકલોજ નરકમાં દુઃખ પામે છે. ૬૯. પાંચમી અન્યત્વભાવના કહે છે] જયાં શરીરથી જીવનું વિસદશપણું હોવાથી ભિન્નપણું છે ત્યાં ધન, બન્ધુ અને સહાયકોનું અન્યપણું એ અસત્ય નથી ૭૦. જે પુરૂષ દેહ, ધન અને બન્ધુથી આત્માને ભિન્ન જુએ છે તેને શોક રૂપ શંકુ કેવી રીતે પીડા કરી શકે. ૭૧. [છઠ્ઠી અશુચીભાવના કહે છે] રસ, રૂધીર, માંસ, મેદ, હાડકાં, મજ્જા, વીર્ય, આંતરડા અને વિષ્ટાદિ અશુચિના

सस्य तत्कुतः? ॥ ७२ ॥ नवस्रोतःस्रवद्विस्ररसनिस्यन्दपिच्छिले । देहेऽपि शौचसंकल्पो, महन्मोहविजृंभितम् ॥७३॥६॥मनोवाक्काय- कर्माणि, योगाः कर्म शुभाशुभम् ।यदाश्रवन्ति जन्तूनामाश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥७४॥ मैत्र्यादिवासितं चेतः, कर्म सूते शुभात्मकम् । कषायविषयाक्रान्तं, वितनोत्यशुभं पुनः ॥७५॥शुभार्जनाय निर्मि- थ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः । विपरीतं पुनर्ज्ञेयमशुभार्जनहेतवे॥७६॥ शरीरेण सुगुप्तेन,शरीरी चिनुते शुभम्। सततारंभिणा जन्तुघातके- नाशुभं पुनः ॥७७॥ कषाया विषया योगाः, प्रमादाविरती तथा । मिथ्यात्वमार्त्तरौद्रे चेत्यशुभं प्रति हेतवः ॥७८॥७।सर्वेषामाश्रवाणां तु, निरोधः संवरः स्मृतः। स पुनर्भिद्यते द्वेधा, द्रव्यभावविभेदतः॥७९॥

સ્થાનરૂપ કાયા છે તેને પવિત્રપણું ક્યાંથી હોય? ૭૨. નવ દ્વારથી નિકળતા દુર્ગંધી રસથી ખરડાએલા શરીરમાં પવિત્ર- તાનો સંકલ્પ કરવો એ મહા મોહનું જ ચેષ્ઠિત છે. ૭૩. [સાતમી આશ્રવભાવના કહે છે] મન વચન ને કાયાની ચેષ્ઠા તે યોગો છે, તેથી જીવોને જે માટે શુભાશુભ કર્મ આવે છે તે માટે આશ્રવ કહેવાય છે. ૭૪ મૈત્રિઆદિભાવનાથી વાસીત ચિત્ત શુભકર્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને વિષય તથા કષાયથી આક્રાન્ત થએલું ચિત્ત અશુભકર્મ વિસ્તારે છે, ૭૫. શ્રુતજ્ઞાનાશ્રીત સત્યવચન શુભકર્મ મેળવવા માટે થાય છે અને તેથી વિપરીત વચન અશુભકર્મ મેળવવાના હેતુ માટે જાણવું. ૭૬. સુગુપ્તશરીરથી જીવ શુભકર્મ મેળવે- છે અને નિરન્તર આરંભી તથા જીવઘાત કરનારથી અશુ- ભકર્મ મેળવાય છે. ૭૭. કષાય, વિષય, યોગ, પ્રમાદ, અવિરતી, મિથ્યાત્વ. આર્ત અને રોદ્રધ્યાન એ અશુભ કર્મના પ્રત્યે હેતુ ભૂત છે. ૭૮. [આઠમી સંવરભાવના કહે છે] સર્વ આશ્રવોનો નિરોધ તે સંવર કહ્યો છે; અને તે દ્રવ્ય તથા ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે ભેદ પામે છે. ૭૯.

यः कर्मपुद्गलादाननच्छेदः स द्रव्यसंवरः । भवहेतुक्रियात्यागः, स पुनर्भावसंवरः ॥८०॥ येन येन ह्युपायेन, रुध्यते यो य आश्रवः । तस्य तस्य निरोधाय, स स योज्यो मनीषिभिः ॥८१॥ क्षमया मृदुभावेन, ऋजुत्वेनाप्यनीहया । क्रोधं मानं तथा मायां, लोभं रुन्ध्याद्यथाक्रमम् ॥८२॥ असंयमकृतोत्सेकान्, विषयान् विषसन्निभान् । निराकुर्यादखंडेन, संयमेन महामतिः ॥८३॥ तिसृभिर्गुप्तिभिर्योगान्, प्रमादं चाप्रमादतः । सावद्ययोगहानेनाविरतिं चापि साधयेत् ॥८४॥ सद्दर्शनेन मिथ्यात्वं, शुभस्थैर्येण चेतसः । विजयेतार्त्तरौद्रे च, संवरार्थं कृतोद्यमः ॥८५॥९। संसारबीजभूतानां, कर्मणां जरणादिह । निर्जरा सा स्मृता द्वेधा, सकामा कामवर्जिता ॥८६॥ ज्ञेया सकामा यमिनामकामा त्वन्यदेहिनाम् । कर्मणां फलवत्पाको, यदुपायात्स्वतोऽपि हि ॥ ८७॥ सदोषमपि दीप्तेन,

---

જે કર્મ પુદ્ગળગ્રહણ કરવાનો છેદ તે દ્રવ્યસંવર અને ભવહેતુ ક્રિયાનો ત્યાગ તે ભાવસંવર છે. ૮૦. જે જે ઉપાયથી જે જે આશ્રવ રોકાય તેના તેના નિરોધ માટે તે તે ઉપાય બુદ્ધિમાનોએ જોડવા. ૮૧. ક્ષમાથી, મૃદુતાથી, ઋજુતાથી અને અનીચ્છાથી અનુક્રમે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને રૂંધવા. ૮૨. અસંયમે કરીને વૃદ્ધિ પામતા વિષજેવા વિષયોને અખંડ સંયમવડે બુદ્ધિમાને દૂર કરવા. ૮૩. ત્રણ ગુપ્તિથી યોગોને, અપ્રમાદથી પ્રમાદને અને સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરવાથી અવીરતિને સાધવી (વશ કરવી) ૮૪. સંવર માટે ઉદ્યમ કરનારાએ સમ્યગ્દર્શનથી મિથ્યાત્વનો અને ચિત્તની શુભ સ્થિરતાથી આર્ત્ત તથા રૌદ્રધ્યાનનો વિજય કરવો. ૮૫. [નવમી નિર્જરાભાવના કહે છે] સંસારનાં બીજભૂત કર્મોના ક્ષીણ થવાથી નિર્જરા થાય છે. તે નિર્જરા સકામ અને અકામ એમ બે પ્રકારે કહી છે. ૮૬. સકામનિર્જરા મુનિઓને હોય છે અને અકામ નિર્જરા અન્ય જીવોને હોય છે. કર્મનો પાક પણ ફળની પેઠે સ્વભાવથી અને

सुवर्णं वन्हिना यथा । तपोऽग्निना तप्यमानस्तथा जीवो विशु-
ध्यति ॥८८॥ अनशनमौनोदर्यं, वृत्तेः संक्षेपणं तथा । रसत्याग-
स्तनुक्लेशो, लीनतेति बहिस्तपः ॥ ८९ ॥ प्रायश्चित्तं वैयावृत्त्यं,
स्वाध्यायो विनयोऽपि च । व्युत्सर्गोऽथ शुभं ध्यानं, षोढेत्याभ्य-
न्तरं तपः ॥९०॥ दीप्यमाने तपोवह्नौ, बाह्ये चाभ्यंतरेऽपि च ।
यमी जरति कर्माणि, दुर्जराण्यपि तत्क्षणात् ॥९१॥९॥स्वाख्यातः
खलु धर्मोऽयं, भगवद्भिर्जिनोत्तमैः। यं समालम्बमानो हि, न म-
ज्जेद् भवसागरे ॥९२॥संयमः सूनृतं शौचं, ब्रह्माकिञ्चनता तपः।
क्षान्तिर्मार्दवमृजुता, मुक्तिश्च दशधा स तु ॥९३॥ धर्मप्रभावतः
कल्पद्रुमाद्या ददतीप्सितम्। गोचरेऽपि न ते तस्थुरधर्माधिष्ठिता-
त्मनाम् ॥९४॥ अपारे व्यसनांभोधौ,पतन्तं पाति देहिनम्।सदा-

ઉપાયથી થાય છે. ૮૭. દોષવાળું સુવર્ણ જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિથી શુદ્ધ થાય છે, તેમ તપરૂપ અગ્નિથી તપાવાતો જીવ પણ શુદ્ધ થાય છે. ૮૮. અનશન, ઉનોદરિકા, વૃત્તિ સંક્ષેપ, રસ ત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એ (છ પ્રકારે) બાહ્ય તપ છે. ૮૯. પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, વિનય, વ્યુત્સર્ગ અને શુભધ્યાન એ છ પ્રકારે અભ્યંતરતપ છે. ૯૦. બાહ્ય અને અભ્યન્તર તપરૂપઅગ્નિ પ્રદીપ્ત થયે છતે દુઃખે જીર્ણ થાય એવા કર્મોને પણ મુનિ તરતજ નાશ કરે છે. ૯૧. [દશમી ધર્મસુઆખ્યાતત્વભાવના કહે છે] આ ધર્મ નિશ્ચે ભગવાનતિર્થંકરોએ કહેલો છે, તેનું આલંબન કરનાર સંસારસાગરમાં ડૂબતો નથી. ૯૨. સંયમ, સત્ય, શૌચ, બ્રહ્મ-ચર્ય, અપરિગ્રહ, તપ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને નિર્લોભતા એ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે. ૯૩. ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષાદિ પ્રાણિને ઇચ્છિત આપેછે, અને અધર્મી આત્માને તો તે દ્રષ્ટિગોચર પણ થતા નથી ૯૪. અપાર દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડતા પ્રાણિને હમ્મેશાં પાસે રહેનાર એક ધર્મ બન્ધુજ રક્ષણ કરે

सविषवर्त्येको, बन्धुर्धर्मोऽतिवत्सलः॥९५॥ आप्लावयति नांभोधि-राश्वासयति चांबुदः। यन्महीं तत्प्रभावोऽयं, ध्रुवं धर्मस्य केवलः॥९६॥ न ज्वलत्यनलस्तिर्यग्, यदूर्ध्वं वाति नानिलः। अचिन्त्यमहिमा तत्र, धर्म एव निबन्धनम्॥९७॥ निरालंबा निराधारा, विश्वाधारा वसुन्धरा। यच्चावतिष्ठते तत्र, धर्मादन्यन्न कारणम्॥९८॥ सूर्या-चन्द्रमसावेतौ, विश्वोपकृतिहेतवे। उदयेते जगत्यस्मिन्नूनं धर्म-स्य शासनात्॥९९॥ अबन्धूनामसौ बन्धुरसखीनामसौ सखा। अनाथानामसौ नाथो, धर्मो विश्वैकवत्सलः॥१००॥ रक्षोयक्षो-रगव्याघ्रव्यालानलगरादयः। नापकर्तुमलं तेषां, यैर्धर्मः शरणं श्रितः॥१०१॥धर्मो नरकपातालपातादवति देहिनः।धर्मो निरुपमं यच्छ-त्यपि सर्वज्ञवैभवम्॥१०२॥१०। कटिस्थकरवैशाखस्थानकस्थन-राकृतिम्। द्रव्यैः पूर्णं स्मरेल्लोकं, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मकैः॥१०३॥

છે. ૯૫. જે પૃથ્વીને સમુદ્ર ડુબાવતો નથી અને મેઘ શાંત કરે છે તે કેવળ નિશ્ચે આ ધર્મનોજ પ્રભાવ છે ૯૬. અગ્નિ તિર્છો બળતો નથી અને વાયુ ઉંચો વાતો નથી, તેમાં અચિન્ત્ય માહુમાવાળો ધર્મજ કારણ છે. ૯૭. જગતના આધાર ભૂત પૃથ્વી નિરાલંબ અને નિરાધાર જે રહે છે તેમાં ધર્મ વિના બીજું કારણ નથી. ૯૮. ધર્મની આજ્ઞાથીજ આ જગતમાં સૂર્ય અને અને ચંદ્ર દુનિઆના ઉપકારમાટે ઉદય પામે છે. ૯૯. બન્ધુ રહિતનો બન્ધુ, મિત્ર રહિતનો મિત્ર, અનાથનો નાથ અને વિશ્વનું હિતકરનાર કેવળ આ ધર્મજ છે. ૧૦૦. જેઓએ ધર્મનું શરણ કરેલું છે તેમનું રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વાઘ, અજગર, અગ્નિ અને-ઝેર વિગેરે બુરૂ કરવાને સમર્થ થતા નથી. ૧૦૧. નરક રૂપપાતાળમાં પડવાથી પ્રાણુઓનું ધર્મ રક્ષણ કરે છે, અને ધર્મજ નિરૂપમ સર્વજ્ઞના વૈભવને આપે છે. ૧૦૨. [**અગી-આરમી લોકભાવના કહે છે**] કેડપર હાથ મૂકી પગ પહોળા કરી ઉભેલા પુરૂષ જેવી આકૃતિવાળો, સ્થિતિ ઉત્પત્તિ અને વ્યયસ્વરૂપવાળા દ્રવ્યથી પુર્ણ આ લોક ચિન્તવવો. ૧૦૩.

लोको, जगत्त्रयाकीर्णो, भुवः सप्तात्र वेष्टिताः । घनांभोधिमहावात-तनुवातैर्महाबलैः॥ १०४ ॥वेत्रासनसमोऽधस्तान्मध्यतो झल्लरीनिभः । अग्रे मुरजसंकाशो, लोकःस्यादेवमाकृतिः ॥ १०५ ॥ निष्पादितो न केनापि, न धृतः केनचिच्च सः । स्वयंसिद्धो निराधारो, गगने किंत्ववस्थितः ॥१०६॥११। अकामनिर्जरारूपात् , पुण्याज्जन्तोः प्रजायते । स्थावरत्वं त्रसत्वं वा, तिर्यक्त्वं वा कथंचन ॥१०७॥ मानुष्यमार्यदेशश्च, जातिः सर्वाक्षपाटवं । आयुश्च प्राप्यते तत्र, कथंचित्कर्मलाघवात्॥१०८॥प्राप्तेषु पुण्यतःश्रद्धाकथनश्रवणेष्वपि। तत्त्वनिश्चयरूपं तद्, बोधिरत्नं सुदुर्लभम्॥१०९॥१२।इति द्वादश भावनाः॥ भावनाभिरविश्रान्तमिति भावितमानसः।निर्ममः सर्वभावेषु, समत्वमवलम्बते ॥११०॥विषयेभ्यो विरक्तानां,साम्यवासि-

---

ત્રણ જગતથી વ્યાપ્ત આ લોક છે. તેમાં નીચે સાત પૃથ્વીઓ મહા બળવાન ઘનો દધિ, મહાવાયુ અને તનુવાયુથી વીંટાએલી છે. ૧૦૪. નીચેના ભાગથી વેત્રાસનજેવો, મધ્યભાગથી ઝાલર જેવો અને ઉપરના ભાગમાં મુરજ જેવો આ લોક (એવી આકૃતિવાળો) છે. ૧૦૫. આ લોક કોઇએ બનાવેલો નથી અને કોઇએ ધારી રાખેલો પણ નથી પરન્તુ સ્વયંસિદ્ધઆકાશમાં નિરાધાર રહેલો છે. ૧૦૬. [બારમી બોધીભાવના કહે છે] અકામ નિર્જરારૂપ પુન્યથી જીવને કોઇક રીતે સ્થાવરપણું, અને તિર્યંચપણું પ્રાપ્તથાય છે. ૧૦૭. તેમાં પણ મહામુશીબતે કર્મની લઘુતાથી મનુષ્યપણું, આર્યદેશ, ઉત્તમ જાતિ સર્વ ઇન્દ્રિયની પટુતા અને દીર્ઘ આયુષ પમાય છે. ૧૦૮. પુન્યથી ધર્મ શ્રદ્ધા, ધર્મકથન અને ધર્મશ્રવણ થએ છતે પણ તત્વ નિશ્ચય રૂપ બોધિરત્નપામવું તે અતિદુર્લભ છે. ૧૦૯. એ પ્રમાણે નિરંતર ભાવનાથી ભાવિત ચિત્તવાળો મનુષ્ય સર્વ ભાવોમાં મમતા રહિત થઇ સમભાવનું અવલંબન કરે છે. ૧૧૦. વિષયોથી વિરામ પામેલા અને સમભાવથી વાસિત

तचेतसाम्। उपशाम्येत्कषायाग्निर्बोधिदीपः समुन्मिषेत॥ १११॥
समत्वमवलम्ब्याथ, ध्यानं योगी समाश्रयेत्। विना समत्वमारब्धे,
ध्याने स्वात्मा विडंब्यते॥११२॥ मोक्षः कर्मक्षयादेव, स चात्मज्ञा-
नतो भवेत्। ध्यानसाध्यं मतं तच्च, तद्ध्यानं, हितमात्मनः॥११३॥
न साम्येन विना ध्यानं, न ध्यानेन विना च तत्। निष्कंपं जायते
तस्माद्, द्वयमन्योऽन्यकारणम्॥ ११४॥ [अथ ध्यानस्वरूपं]
मुहूर्त्तान्तर्मनःस्थैर्यं, ध्यानं छद्मस्थयोगिनाम्। धर्म्यं शुक्लं च तद्द्वेधा,
योगरोधस्त्वयोगिनाम्॥११५॥ मुहूर्त्तात्परतश्चिन्ता, यद्वा ध्याना-
न्तरं भवेत्। बह्वर्थसंक्रमे तु स्याद्दीर्घापि ध्यानसन्ततिः॥११६॥
[अथ मैत्र्यादिभावनाः] मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि नियो-
जयेत्। धर्मध्यानमुपस्कर्तुं, तद्धि तस्य रसायनम्॥ ११७॥ मा

ચિત્તવાળાનો કષાયરૂપઅગ્નિ શાન્ત થાય છે અને બોધીરૂપ
દીવો પ્રદીપ્ત થાય છે. ૧૧૧. સમભાવનું અવલંબન કરીને
યોગીએ ધ્યાનનો આશ્રય કરવો. સમભાવવિના ધ્યાનનો
આરંભ કરવાથી આત્મા વિડંબના પામે છે. ૧૧૨. કર્મક્ષય-
થી મોક્ષ, અને તે કર્મક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે તથા આ-
ત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય માન્યું છે માટે ધ્યાનજ આત્માને
હિતકારી છે. ૧૧૩. સમતાવિના ધ્યાન નથી અને ધ્યાનવિના તે
નિષ્કંપ સમતા નથી. તેથી તે બે અન્યોઅન્ય કારણ છે. ૧૧૪.
(હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.)–અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મનની
સ્થિરતાવાળું ધ્યાન છદ્મસ્થ યોગિઓને હોય છે અને ધર્મધ્યાન
તથા શુકલધ્યાન રૂપ બે પ્રકારનું યોગનિરોધરૂપ ધ્યાન અયોગિને
હોય છે.૧૧૫. અન્તર્મુહૂર્ત પછી ચિન્તા થાય અથવા ધ્યાનાન્તર
થાય, અને ઘણા અર્થમાં સંક્રમ કરવાથી લાંબાકાળસુધી પણ
ધ્યાનની સંતતિ થાય ૧૧૬.–(હવે મૈત્રી આદિ ભાવના કહે-
છે)–ધર્મ ધ્યાનનો ફરી સંબંધ કરવાને મૈત્રી, પ્રમોદ,
કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થભાવનાઓ જોડે, કેમકે તેજ તેનું
રસાયણ રૂપ છે. ૧૧૭. પાપને કોઇપણ ન કરો, કોઈ પણ

कार्षीत् कोऽपि पापानि, मा च भूत्कोऽपि दुःखितः। मुच्यतां जगदप्येषा, मतिर्मैत्री निगद्यते ॥११८॥ अपास्ताशेषदोषाणां, वस्तुतत्त्वावलोकिनाम्। गुणेषु पक्षपातो यः, स प्रमोदः प्रकीर्तितः ॥११९॥ दीनेष्वार्त्तेषु भीतेषु, याचमानेषु जीवितम्। प्रतीकारपरा बुद्धिः, कारुण्यमभिधीयते ॥१२०॥ क्रूरकर्मसु निःशंकं, देवतागुरुनिन्दिषु। आत्मशंसिषु योपेक्षा, तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम्॥१२१॥ आत्मानं भावयन्नाभिर्भावनाभिर्महामतिः। त्रुटितामपि संधत्ते, विशुद्धां ध्यानसंततिम्॥१२२॥ [अथ आसनानि] तीर्थं वा स्वस्थताहेतुं, यत्तद्वा ध्यानसिद्धये। कृतासनजयो योगी, विविक्तं स्थानमाश्रयेत् ॥१२३॥ पर्यंकवीरवज्राब्जभद्रदंडासनानि च। उत्कटिका गोदोहिका, कायोत्सर्गस्तथासनम् ॥१२४॥ स्याज्जंघयोरधोभागे, पादोपरि कृते सति। पर्यंको नाभिगोत्तानदक्षिणोत्तरपाणिकः ॥१२५॥

દુઃખી ન થાઓ અને જગત કર્મથી મુકાઓ. આવી બુદ્ધિ તે મૈત્રીભાવના કહેવાય છે. ૧૧૮. સર્વદોષોને દુર કરનારા અને યથાર્થ વસ્તુને જોનારાના ગુણોમાં જે પક્ષપાત તે પ્રમોદ કહેલો છે. ૧૧૯. દીન, આર્ત, ભયપામેલા અને જીવીત માગનારા ઉપર, દુઃખ દુર કરવાની બુદ્ધિને કરૂણા કહેવાય છે. ૧૨૦. ક્રૂર કર્મ કરનારા, નિઃશંકપણે દેવ ગુરૂની નિન્દા કરનારા અને આત્મપ્રશંસા કરનારા ઉપર જે ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ ભાવના કહેલ છે. ૧૨૧. આ ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને ભાવતો બુદ્ધિમાન તુટેલી વિશુદ્ધ ધ્યાનની સંતતિને ફરી સાંધે છે. ૧૨૨. (**હવે આસનો કહે છે.**) આસનનો જય કરનારા યોગીએ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે સ્વસ્થતાના હેતુભૂત તીર્થ અથવા એકાન્ત સ્થાનનો આશ્રય કરવો. ૧૨૩. પર્યંકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દંડાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન, અને કાયોત્સર્ગાસન. ૧૨૪. બે જંઘાનો નીચેનો ભાગ પગ ઉપર કરે છતે અને નાભિ પાસે જમણો તથા ડાબો હાથ રાખવાથી '**પર્યંકાસન**' થાય. ૧૨૫. ડાબો પગ

वामो ऽङ्घ्रिर्दक्षिणोरूर्ध्वे, वामोरूपरि दक्षिणः। क्रियते यत्र तद्वीरोचितं वीरासनं स्मृतम्॥ १२६॥ पृष्ठे वज्राकृतीभूते, दोर्भ्यां वीरासने सति। गृह्णीयात्पादयोर्यत्रांगुष्ठौ वज्रासनं हि तत् ॥ १२७॥ सिंहासनाधिरूढस्यासनापनयने सति। तथैवावस्थितिर्या तामन्ये वीरासनं विदुः ॥ १२८॥ जंघाया मध्यभागे तु, संश्लेषो यत्र जंघया। पद्मासनमिति प्रोक्तं, तदासनविचक्षणैः ॥ १२९॥ संपुटीकृत्य मुष्काग्रे, तलपादौ तथोपरि। पाणिकच्छपिकां कुर्याद्यत्र भद्रासनं तु तत् ॥ १३०॥ श्लिष्टांगुली श्लिष्टगुल्फौ, भूश्लिष्टोरू प्रसारयेत्। यत्रोपविश्य पादौ तद्दंडासनमुदीरितम् ॥ १३१ ॥ पूतपार्ष्णिसमायोगे, प्राहुरुत्कटिकासनम्। पार्ष्णिभ्यां तु भुवस्त्यागे, तत् स्याद् गोदोहिकासनम्॥ १३२॥ प्रलंबितभुजद्वन्द्वमूर्ध्वस्थस्यासितस्य वा। स्थानं कायानपेक्षं

જમણા સાથળ ઉપર અને જમણો પગ ડાબા સાથળ ઉપર જ્યાં કરાય તે વીરપુરૂષને યોગ્ય **'વીરાસન'** કહ્યું છે. ૧૨૬. વીરાસન કરે છતે પીઠ ઉપર બે હાથ વડે વજ્રાકૃતિ કરીને જ્યાં બે પગના બે અંગુઠા ગૃહણ કરાય તે **'વજ્રાસન'** છે. ૧૨૭. સિંહાસન ઉપર બેઠેલાનું આસન દૂર કર્યા પછી તેવીજ રીતે જે રહેવું તેને બીજા કેટલાક મતવાળા **'વીરાસન'** કહે છે. ૧૨૮. જંઘાનો બીજી જંઘાથી મધ્યભાગમાં જ્યાં સંબંધ કરવો, તેને આસન જાણનારાઓએ **'પદ્માસન'** કહ્યું છે. ૧૨૯. લીંગ આગળ પગના બન્ને તળીયા મેળવીને તે ઉપર બે હાથની આંગળીયો માંહોમાંહે ભરાવીને જ્યાં બેસવું તે **'ભદ્રાસન'** છે. ૧૩૦. જે આસનમાં બેસીને આંગળીઓ, ગુલ્ફ અને સાથળ ભૂમિને અડકે તેમ પગ લાંબા કરવા તે **'દંડાસન'** કહ્યુ છે. ૧૩૧. પૂત(ગુદા) અને પાનીનો સંયોગ તે **'ઉત્કટિકાસન'** કહ્યું છે, તથા બંને પાનીઓથી ભૂમિનો ત્યાગ તે **'ગોદોહિકાસન'** થાય. ૧૩૨. બેઉ ભુજાઓ લાંબી રાખી ઉભા રહીને અથવા બેસીને કાયાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સ્થિર રહેવું તે **'કાયોત્સર્ગાસન'** કહ્યું

यत्कायोत्सर्गः प्रकीर्तितः॥१२३॥ जायते येन येनेह, विहितेन स्थिरं मनः । तत्तदेव विधातव्यमासनं ध्यानसाधनम् ॥१२४॥ सुखासमसमासीनः, सुश्लिष्टाधरपल्लवः। नासाग्रन्यस्तदृग्द्वन्द्वो, दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन्॥१२५॥ प्रसन्नवदनाः पूर्वाभिमुखो वाप्युदङ्मुखः। अप्रमत्तः सुसंस्थानो, ध्याता ध्यानोद्यतो भवेत् ॥ १२६ ॥

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे चतुर्थः प्रकाशः ४

पञ्चमः प्रकाशः ५.

प्राणायामस्ततः कैश्चिदाश्रितो ध्यानसिद्धये । शक्यो नेतरथा कर्तुं, मनःपवननिर्जयः ॥ १ ॥ मनो यत्र मरुत्तत्र, मरुद्यत्र मनस्ततः ।

છે. ૧૩૩. જે જે આસન કરવાથી મન સ્થિર થાય તે તે આસનજ ધ્યાનનું સાધન કરવું. ૧૩૪. સારી રીતે બેસાય એવા આસને બેસી, સારી પેઠે બંને હોઠ બંધકરી, બંને દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગપર સ્થાપન કરી, દાંતની સાથે દાંત અડકાડયા વિના. ૧૩૫. પ્રસન્ન મુખવાળો થઈ, પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા સન્મુખ બેસી, પ્રમાદ રહિત, સારા સંસ્થાનવાળો ધ્યાન કરનાર ધ્યાનમાં તત્પર થાય. ૧૩૬

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे चतुर्थप्रकाशस्य गूर्जरगिरायां अनुवादः ।

હવે પાંચમો પ્રકાશ.

ત્યાર પછી (આસન જય કર્યા પછી) કેટલાકોએ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામનો આશ્રય કર્યો છે, કેમકે તે સિવાય મન અને પવનનો જય કરીશકાય નહિ. ૧. જ્યાં

अतस्तुल्यक्रियावेतौ, संवीतौ क्षीरनीरवत् ॥२॥ एकस्य नाशेऽन्यस्य स्यान्नाशो वृत्तौ च वर्तनम् । ध्वस्तयोरिन्द्रियमतिध्वंसान्मोक्षश्च जायते ॥३॥ प्राणायामो गतिच्छेदः, श्वासप्रश्वासयोर्मतः । रेचकः पूरकश्चैव, कुंभकश्चेति स त्रिधा ॥४॥ प्रत्याहारस्तथा शान्त, उत्तरश्चाधरस्तथा । एभिर्भेदैश्चतुर्भिस्तु, सप्तधा कीर्त्यते परैः ॥५॥ यत्कोष्ठादतियत्नेन, नासाब्रह्मपुराननैः । बहिः प्रक्षेपणं वायोः, स रेचक इति स्मृतः ॥६॥ समाकृष्य यदाऽपानात्पूरणं स तु पूरकः । नाभिपद्मे स्थिरीकृत्य, रोधनं स तु कुंभकः ॥७॥ स्थानात्स्थानान्तरोत्कर्षः, प्रत्याहारः प्रकीर्तितः । तालुनासाननद्वारैर्निरोधः शान्त उच्यते ॥८॥ आपीयोर्ध्वं यदुत्कृष्य, हृदयादिषु धारणम् । उत्तरः

મન છે ત્યાં પવન છે, અને જ્યાં પવન છે ત્યાં મન છે, તે માટે સમાનક્રિયાવાળા તે બે દૂધપાણીની જેમ સાથે મળેલાં છે. ૨. એકના નાશમાં બીજાનો નાશ થાય છે તથા એકની વૃત્તિમાં બીજાની પણ હયાતી છે. તે બેના નાશ થએ છતે ઈન્દ્રિય અને બુદ્ધિનો નાશ થવાથી મોક્ષ થાય છે. ૩. નિઃશ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસની ગતિનો છેદ તે પ્રાણાયામ માન્યો છે. તે પ્રાણાયામ રેચક, પૂરક, અને કુંભક એમ ત્રણ પ્રકારે છે. ૪. પ્રત્યાહાર, શાન્ત, ઉત્તર અને અધર આ ચાર ભેદો સહિત (પૂર્વના ત્રણ ભેદ સાથે) સાત પ્રકારે પ્રાણાયામ બીજાઓ કહે છે. ૫. જે કોઠામાંથી ઘણા યત્નથી વાયુને નાસિકા બ્રહ્મરન્ધ્ર અને મુખથી બહાર કાઢવો તે રેચક કહ્યો છે. ૬. પવન ખેંચીને અપાન સુધી પૂરવો તે પૂરક અને નાભિ કમળમાં સ્થિર કરીને રોકવો તે કુંભક. ૭. એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને વાયુ લઈ જવો ત પ્રત્યાહાર કહ્યો છે અને તાળુ, નાસિકા તથા મુખદ્વારથી વાયુ રોકવો તે શાન્ત કહેવાય છે. ૮. જે વાયુ પીને ઉંચે ખેંચી હૃદયાદિકમાં ધારી

स समाख्यातो, विपरीतस्ततोऽधरः॥९॥ रेचनादुदरव्याधेः, कफस्य च परिक्षयः । पुष्टिः पूरकयोगेन, व्याधिघातश्च जायते ॥ १० ॥ विकसत्याशु हृत्पद्मं, ग्रन्थिरन्तर्विभिद्यते । बलस्थैर्यविवृद्धिश्च, कुंभकाद् भवति स्फुटम् ॥११॥ प्रत्याहाराद् बलं कान्तिर्दोषशान्तिश्च शान्ततः । उत्तराधरसेवातः, स्थिरता कुंभकस्य तु ॥१२॥ प्राणमपानसमानावुदानं व्यानमेव च । प्राणायामैर्जयेत्स्थानवर्णक्रियार्थबीजवित् ॥ १३ ॥ प्राणो नासाग्रहृन्नाभिपादांगुष्ठांतगो हरित् । गमागमप्रयोगेण, तज्जयो धारणेन वा ॥ १४ ॥ नासादिस्थानयोगेन, पूरणाद्रेचकान्मुहुः । गमागमप्रयोगः स्याद्धारणं कुंभनात्पुनः ॥ १५ ॥ अपानः कृष्णरुग्मन्यापृष्ठपृष्ठांतपार्ष्णिगः । जेयः

રાખવો તે ઉત્તર પ્રાણાયામ કહ્યો છે અને તેથી વિપરીત અધર પ્રાણાયામ છે. ૯. રેચકથી પેટના વ્યાધિનો અને કફનો નાશ થાય છે તથા પૂરકથી પુષ્ટિ અને વ્યાધિનો ઘાત થાય છે. ૧૦. કુંભક પ્રાણાયામથી હૃદય કમળ તરત વિકસ્વર થાય છે, અંદરની ગાંઠ ભેદાય છે. બળની સ્થીરતા અને વૃદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. ૧૧. પ્રત્યાહારથી બળ અને કાન્તિ થાય છે, શાન્તથી દોષની શાન્તિ થાય છે તથા ઉત્તર અને અધર પ્રાણાયામથી કુંભકની સ્થીરતા થાય છે. ૧૨. પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન નામના વાયુઓને, તેના સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ તથા બીજ જાણનાર યોગીએ પ્રાણાયામોથી જીતવા. ૧૩. પ્રાણવાયુ લીલો છે તથા નાસિકાના અગ્રભાગપર, હૃદયમાં, નાભિમાં અને પગના અંગુઠા સુધી રહેલો છે. તેનો જય ગમાગમના પ્રયોગથી અને ધારણાથી કરવો. ૧૪. નાસિકાદિ સ્થાનના યોગથી વાયુને વારંવાર પૂરવાથી અને રેચન કરવાથી ગમાગમ પ્રયોગ થાય છે; તથા કુંભન કરવાથી ધારણ પ્રયોગ થાય છે. ૧૫. અપાનવાયુ કાળાવર્ણનો છે તે કંઠની પાછળની નાડી, પીઠ,

स्वस्थानयोगेन, रेचकात्पूरणान्मुहुः॥१६॥ शुक्लः समानो हृन्नाभि-
सर्वसन्धिष्ववस्थितः। जेयः स्वस्थानयोगेनासकृद्रेचनपूरणात्॥१७॥
रक्तो हृत्कंठतालुभ्रूमध्यमूर्धनि संस्थितः । उदानो वश्यतां नेयो,
गत्यागतिनियोगतः॥१८॥ नासाकर्षणयोगेन, स्थापयेत्तं हृदादिषु।
बलादुत्कृष्यमाणं च, रुध्ध्वा रुध्ध्वा वशं नयेत् ॥१९॥ सर्वत्वगूवृ-
त्तिको व्यानः, शक्रकार्मुकसन्निभः।जेतव्यः कुंभकाभ्यासात्संकोचप्र-
सृतिक्रमात् ॥२०॥ प्राणापानसमानोदानव्यानेष्वेषु वायुषु ।यैं पैं
चैं रौं लौं बीजानि, ज्ञातव्यानि यथाक्रमम् ॥२१॥प्राबल्यं जाठ-
रस्याग्नेर्दीर्घश्वासमरुज्जयौ । लाघवं च शरीरस्य, प्राणस्य विजये
भवेत् ॥२२॥ रोहणं क्षतभंगादेरुदराग्नेः प्रदीपनम् । वर्चोऽल्पत्वं
व्याधिघातः, समानापानयोर्जये॥२३॥ उत्क्रान्तिर्वारिपंकाद्यैश्चाबा-

---

ગુદા, અને પાની પર્યંત રહેલો છે. તેનો પોતાના સ્થાને
વારંવાર રેચન અને પૂરક કરવાથી જય કરવો. ૧૬. સમાન
વાયુ સફેદ છે. હૃદય, નાભિ અને સર્વ સાંધાઓમાં રહેલો
છે તેનો પોતાનાં સ્થાનકે વારંવાર રેચન અને પૂરણ કર-
વાથી જય કરવો. ૧૭. ઉદાન વાયુ રાતો છે. હૃદય, કંઠ,
તાળુ, ભ્રૂકુટીના મધ્યમાં અને મસ્તકમાં રહેલો છે તેને
ગતિ આગતિના પ્રયોગથી વશ કરવો. ૧૮. નાસિકા વડે વાયુ
ખેંચીને હૃદયાદિકમાં સ્થિર કરવો, જો બળથી વાયુ બીજે
જતો હોય તો વારંવાર રોકીને વશ કરવો. ૧૯. ઇન્દ્ર
ધનુષના વર્ણ જેવો વ્યાન વાયુ છે, ચામડીના સર્વ ભાગમાં
રહેલો છે અને સંકોચ તથા પ્રસૃતિના ક્રમે કુંભકના અભ્યા-
થી તેનો જય કરવો. ૨૦. પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને
વ્યાન એ પાંચ વાયુમાં અનુક્રમે યૈં, પૈં, ચૈં, રૈં, ને લૈં બીજો
જાણવા. ૨૧. પ્રાણ વાયુનો જય કરવાથી જઠરાગ્નિ પ્રબળ થાય,
શ્વાસ લાંબો ચાલે, વાયુનો જય થાય અને શરીર હળવું. થાય
૨૨. સમાન અને અપાન વાયુનો જય કરવાથી ક્ષતભંગાદિ રૂઝાય

घोदाननिर्जये। जये व्यानस्य शीतोष्णासंगः कान्तिररोगिता॥२४॥ यत्र यत्र भवेत्स्थाने, जन्तो रोगः प्रपीडकः। तच्छान्त्यै धारयेत्तत्र, प्राणादिमरुतः सदा॥२५॥ एवं प्राणादिविजये, कृताभ्यासःप्रतिक्षणम्। धारणादिकमभ्यस्येन्मनःस्थैर्यकृते सदा ॥२६॥ उक्तासनसमासीनो, रेचयित्वाऽनिलं शनैः। आपादांगुष्ठपर्यन्तं, वाममार्गेण पूरयेत् ॥२७॥ पादांगुष्ठे मनः पूर्वं, रुध्ध्वा पादतले ततः। पार्ष्णौ गुल्फे च जंघायां,जानुन्यूरौ गुदे ततः॥२८॥ लिंगे नाभौ च तुन्दे च, हृत्कंठरसनेऽपि च।तालुनासाग्रनेत्रेषु,(च) भ्रुवोर्भाले शिरस्यथ ॥२९॥ एवं रश्मिक्रमेणैव, धारयन्मरुता सह। स्थानात्स्थानान्तरं नीत्वा यावत् ब्रह्मपुरं नयेत् ॥३०॥ ततः क्रमेण तेनैव, पादांगु-

---

છે, ઉદરાગ્નિપ્રદીપ્ત થાય છે, મળમૂત્ર થોડા થાય છે અને વ્યાધિનો ઘાત થાય છે. ૨૩. ઉદાનવાયુનો જય કરવાથી ઉત્ક્રાન્તિ થાય, પાણિ અને કાદવાદિથી બાધા ન થાય તથા વ્યાનવાયુનો જય કરવાથી ટાઢ અને ગરમીનો સંગ ન થાય, કાન્તિ વધે તથા નિરોગતા થાય. ૨૪. જે જે ઠેકાણે જીવને પીડા કરનાર રોગ થાય, તેની શાન્તિ માટે તે ઠેકાણે હમેશાં પ્રાણાદિવાયુને સ્થિર કરવા. ૨૫. એમ પ્રતિક્ષણે અભ્યાસ કરતાં પ્રાણાદિકનો વિજય થયે છતે મનની સ્થિરતા માટે હમ્મેશાં ધારણાદિકનો અભ્યાસ કરવો. ૨૬. પૂર્વોક્ત આસને બેઠેલાએ ધીમે ધીમે રેચક વાયુ કરીને ડાબા માર્ગે પગના અંગુઠા સુધી વાયુ પૂરવો. ૨૭. પહેલાં પગના અંગુઠામાં મન રોકીને પછી પગના તળીએ,પાનીમાં,પગની ઘુંટીમાં, જંઘામાં,જાનુમાં,ઉરૂમાં,ગુદામાં અને તે પછી. ૨૮. લિંગમાં, નાભિમાં, પેટમાં, હૃદયમાં કંઠમાં, જીભ ઉપર, તાળુમાં, નાસિકાના અગ્ર ભાગપર, નેત્રમાં, ભ્રકુટીમાં, કપાળમાં અને મસ્તકમાં. ૨૯. એમ રશ્મિક્રમથી વાયુ સાથે મનને ધારણ કરતાં એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે લઈ જઈ છેક બ્રહ્મપુર સુધી લઇ જવું. ૩૦. ત્યાર પછી તેજક્રમે

ष्ठान्तमानयेत् । नाभिपद्मान्तरं नीत्वा, ततो वायुं विरेचयेत् ॥३१॥
पादांगुष्ठादौ जंघायां, जानूरुगुदमेहने । धारितः क्रमशो वायुः,शीघ्र-
गत्यै बलाय च ॥३२॥ नाभौ ज्वरादिघाताय, जठरे कायशुद्धये ।
ज्ञानाय हृदये कूर्मनाड्यां रोगजराच्छिदे ॥३३॥ कंठे क्षुत्तर्षना-
शाय, जिह्वाग्रे रससंविदे।गन्धज्ञानाय नासाग्रे, रूपज्ञानाय चक्षुषोः
॥३४॥ भाले तद्रोगनाशाय, क्रोधस्योपशमाय च । ब्रह्मरन्ध्रे च
सिद्धानां, साक्षाद्दर्शनहेतवे ॥३५॥ अभ्यस्य धारणामेवं, सिद्धीनां
कारणं परम् । चेष्टितं पवमानस्य, जानीयाद् गतसंशयः ॥३६॥
नाभेर्निष्क्रामतश्चारं, हृन्मध्ये नयतो गतिम्। तिष्ठतो द्वादशान्ते तु,
विद्यात्स्थानं नभस्वतः॥३७॥ तच्चारगमनस्थानज्ञानादभ्यासयोगतः।

પગના અંગુઠા સુધી વાયુ લઈ જવો અને પછી નાભિકમળમાં વાયુ લઈ જઈ તે પછી રેચક કરવો. ૩૧. પગના અંગુઠામાં, જંઘામાં, જાનુમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને લિંગમાં અનુક્રમે ધારિ રાખેલો વાયુ શીઘ્ર ગતિ માટે અને બળ માટે થાય છે. ૩૨. નાભિમાં (વાયુ રોકવાથી) જ્વરાદિના ઘાત માટે, જઠરમાં રોકવાથી કાયાની શુદ્ધિ માટે, હૃદયમાં રોકવાથી રોગ અને વૃધ્ધાવસ્થા નાશ કરવામાટે થાય છે. ૩૩. કંઠમાં રોકવાથી ભૂખ તરશ નાશ કરવામાટે, જિંહ્વાગ્રે રોકવાથી રસના જ્ઞાન માટે, નાસાગ્રે રોકવાથી ગન્ધના જ્ઞાન માટે અને ચક્ષુમાં રોકવા-થી રૂપના જ્ઞાનમાટે થાય છે. ૩૪. કપાળમાં વાયુ રોકવાથી કપાળના રોગ નાશ કરવામાટે અને ક્રોધની શાન્તિ માટે, બ્રહ્મરન્ધ્રમાં રોકવાથી સાક્ષાત્ સિદ્ધોના દર્શન માટે થાય છે.૩૫. એ પ્રમાણે સિદ્ધીઓના પરમ કારણ રૂપ ધારણાનો અભ્યાસ કરીને સંશય રહિત પવનનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩૬. નાભિથી પવનનું નીકળવું તે ‘ચાર’, હૃદયના મધ્યમાં જવું તે ‘ગતિ’ અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં રહેવું તે ‘સ્થાન’ જાણવું.૩૭. તે વાયુના ચાર, ગતિ અને સ્થાન અભ્યાસના યોગ વડે જાણવાથી શુભાશુભ

ज्ञानीयास्कालमायुश्च,शुभाशुभफलोदयम्॥३८॥ततःशनैःसमाकृष्य, पवनेन समं मनः।योगी हृदयपद्मान्तर्विनिवेश्य नियंत्रयेत् ॥३९॥ ततोऽविद्या विलीयन्ते, विषयेच्छा विनश्यति। विकल्पा विनिवर्तन्ते, ज्ञानमन्तर्विजृंभते॥४०॥क्व मंडले गतिर्वायोःसंक्रमः,क्व क्व विश्रमः। का च नाडीति जानीयात्तत्र चित्ते स्थिरीकृते॥४१॥मंडलानि च चत्वारि, नासिकाविवरे विदुः। भौमवारूणवायव्याग्नेयाख्यानि यथोत्तरम् ॥४२॥ पृथ्वीबीजसंपूर्णवज्रलाञ्छनसंयुतम् ।चतुरस्रं द्रुतस्वर्णप्रभं स्याद् भौममंडलं ॥४३॥ स्यादर्धचन्द्रसंस्थानं, वारुणाक्षरलाञ्छितम् । चन्द्राभममृतस्यन्दसान्द्रं वारुणमंडलम् ॥४४॥ स्निग्धाञ्जनघनच्छायं, सुवृत्तं बिन्दुसंकुलम् । दुर्लक्ष्यं पवनाक्रान्तं, चञ्चलं वायुमंडलम्॥४५॥ ऊर्ध्वज्वालाञ्चितं भीमं, त्रिकोणं स्वस्तिकांकितम्,

---

ફળના ઉદયવાળા કાળ અને આયુષ જાણી શકાય. ૩૮. ત્યારપછી યોગીએ હળવે હળવે પવનની સાથે મનને ખેંચીને હૃદય કમળમાં દાખલ કરી કબજે કરવું. ૩૯. તેથી અવિદ્યાનો વિલય થાય છે, વિષયની ઇચ્છા નાશ પામે છે, વિકલ્પો શાન્ત થાય છે અને હૃદયમાં જ્ઞાન વિસ્તાર પામે છે. ૪૦. ત્યાં હૃદયમાં મન સ્થીર કરવાથી વાયુની ગતિ કયા મંડળમાં છે, કયાં સંક્રમ છે, કયાં વિશ્રામ છે અને કઇ નાડી ચાલે છે એ બધું જાણી શકાય છે. ૪૧. પૃથ્વી સંબંધી; વરૂણ સંબંધી, વાયુ સંબંધી અને અગ્નિ સંબંધી. એ ચાર મંડળો અનુક્રમે નાસિકાના વિવરમાં જાણવા. ૪૨. પૃથ્વીના બીજથી સંપૂર્ણ, વજ્રના લાંછનથી યુક્ત, ચારખુણાવાળું, તપાવેલા સોનાની કાન્તિ જેવું 'પાર્થિવમંડળ' હોય છે. ૪૩. અર્ધચંન્દ્રના આકારવાળું, વરૂણાક્ષરથી યુક્ત, ચન્દ્ર જેવું અને અમૃત ઝરવાથી વ્યાપ્ત 'વરૂણમંડળ' છે. ૪૪. સ્નિગ્ધ અંજનના જેવું અતિ શ્યામ કાન્તિવાળું, ગોળ, બિન્દુથી વ્યાપ્ત, દુઃખે જોઈ શકાય એવું અને પવનથી દબાએલું ચંચળ 'વાયુમંડળ' છે. ૪૫.

स्फुलिंगपिंगं तद्बीजं, ज्ञेयमाग्नेयमंडलम् ॥४६॥ अभ्यासेन स्वसंवेद्यं, स्यान्मंडलचतुष्टयम् । क्रमेण संचरन्नत्र, वायुर्ज्ञेयश्चतुर्विधः ॥४७॥ नासिकारन्ध्रमापूर्य, पीतवर्णैः शनैर्वहन् । कवोष्णोऽष्टांगुलः स्वच्छो, भवेद्वायुः पुरन्दरः॥४८॥ धवलः शीतलोऽधस्तात्त्वरितत्वरितं वहन्। द्वादशांगुलमानश्च, वायुर्वारुण उच्यते ॥४९॥ उष्णः शीतश्च कृष्णश्च, वहंस्तिर्यगनारतम् । षडंगुलप्रमाणश्च, वायुःपवनसंज्ञितः ॥५०॥बालादित्यसमज्योतिरत्युष्णश्चतुरंगुलः । आवर्तवान् वहन्नूर्ध्वं, पवनो दहनः स्मृतः ॥५१॥ इन्द्रं स्तंभादिकार्येषु, वरुणं शस्तकर्मसु । वायुं मलिनलोलेषु, वश्यादौ वह्निमादिशेत् ॥५२॥ छत्रचामरहस्त्यश्वारामराज्यादिसंपदम् । मनीषितं फलं वायुः, समाचष्टे पुरन्दरः ॥५३॥ तथा राज्यादिसंपूर्णैः, पुत्रस्वजनबन्धुभिः ।

ઉંચી જવાળાઓથી યુક્ત, ભયંકર, ત્રિકોણ, સ્વસ્તિક યુક્ત, અગ્નિના તણખા જેવું પીળું અને તેના બીજથી વ્યાપ્ત 'અગ્નિનું મંડળ' જાણવું. ૪૬, અભ્યાસ વડે આ ચાર (૪) મંડળ સ્વસંવેદ્ય થાય છે. અનુક્રમે આ (૪) ચાર મંડળમાં ફરતો વાયુ ચાર પ્રકારે જાણવો. ૪૭. નાસિકાના રન્ધ્રને પૂરીને, પીળા વર્ણવાળો, ધીમે ધીમે વહન થતો, શીતોષ્ણ, આઠ અંગુલના પ્રમાણવાળો અને સ્વચ્છ 'પુરન્દરવાયુ' હોયછે. ૪૮. સફેદ, શીતળ, નીચે જલદી જલ્દીથી વહન થતો અને બાર અંગુલના પ્રમાણવાળો 'વરૂણવાયુ' કહેવાય છે. ૪૯. ઉષ્ણશીત, કાળો નિરન્તર તિર્છો વહન થતો અને છ અંગુલના પ્રમાણવાળો 'પવનનામનો વાયુ' છે. ૫૦. ઉગતો સૂર્ય સમાન જયોતિવાળો, અતિ ઉષ્ણ, ચાર અંગુલના પ્રમાણવાળો, આવર્તવાન ઉંચે વહન થતો 'દહનનામનો પવન' કહ્યો છે. ૫૧. સ્તંભાદિક કાર્યોમાં પુરન્દર વાયુને, સારા કાર્યોમાં વરૂણ વાયુને, મલિન અને ચપળ કાર્યોમાં પવનવાયુને તથા વશિકરણાદિકમાં અગ્નિ વાયુને આજ્ઞા કરવી. ૫૨. પુરન્દર વાયુ વહન થતા પ્રશ્ન કર્યે છતે છત્ર, ચામર, હસ્તિ,

सारेण वस्तुना चापि, योजयेद्वरुणः क्षणात् ॥५४॥ कृषिसेवादिकं सर्वमपि सिद्धं विनश्यति । मृत्युभीः कलहो वैरं, त्रासश्च पवने भवेत् ॥५५॥ भयं शोकं रुजं दुःखं, विघ्नव्यूहपरंपराम् । संसूचयेद्विनाशं च, दहनो दहनात्मकः ॥ ५६ ॥ शशांकरविमार्गेण, वायवो मंडलेष्वमी । विशन्तः शुभदाः सर्वे, निष्क्रामन्तोऽन्यथा स्मृताः ॥५७॥ प्रवेशसमये वायुर्जीवो मृत्युस्तु निर्गमे । उच्यते ज्ञानिभिस्तादृक्, फलमप्यनयोस्ततः ॥५८॥ पथेन्दोरिन्द्रवरुणौ, विशन्तौ सर्वसिद्धिदौ । रविमार्गेण निर्यान्तौ प्रविशन्तौ च मध्यमौ ॥५९॥ दक्षिणेन विनिर्यान्तौ, विनाशायानिलानलौ । निःसरन्तौ विशन्तौ च, मध्यमावितरेण तु ॥ ६० ॥ इडा च पिंगला चैव,

બગીચા, રાજ્યાદિસંપત્તિ અને ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૩. વરૂણ વાયુ વહન થતી વખતે (પ્રશ્ન કર્યે છતે) રાજ્યાદિથી પૂર્ણ પુત્ર, સ્વજન, બન્ધુ અને શ્રેષ્ટ વસ્તુ સાથે સંબંધ થાય. ૫૪. વાયુ નામના પવન વખતે પ્રશ્ન પૂછયો હોય તો ખેતી અને સેવા વિગેરે બધું સિદ્ધ થયું હોય તોપણ નાશ પામે છે અને મૃત્યુ, ભય, કલેશ, વૈર અને ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. ૫૫. દહન કરવાના સ્વભાવવાળો દહન નામનો વાયુ ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિઘ્નવૃન્દની પરંપરા અને વિનાશનું સુચન કરે છે. ૫૬. ચંદ્રનાડી અને સૂર્ય નાડીના માર્ગે મંડળોમાં પ્રવેશ કરતા આ સર્વ વાયુઓ શુભ આપનારા છે, અને તેમાંથી નીકળતા વિપરીત કહ્યા છે. ૫૭. પ્રવેશ સમયે વાયુ જીવ કહેવાય છે અને નિકળતી વખતે મૃત્યુ કહેવાય છે તેથી જ્ઞાનીઓ એ તે બેનું ફળ પણ તેવું જ કહે છે. ૫૮. ચંદ્રમાર્ગે(ડાબે માર્ગે)પ્રવેશ કરતા પુરન્દર અને વરૂણ સર્વ સિદ્ધિ આપનારા છે અને સૂર્ય નાડીના માર્ગે નિકળતા અથવા પ્રવેશ કરતા મધ્યમ છે. ૫૯. જમણી નાડીથી નીકળતા અનિલ અને અગ્નિ વાયુ વિનાશ માટે થાય છે તથા ડાબી બાજુએ નિકળતા અથવા પેસતા મધ્યમ છે. ૬૦.

सुषुम्णा चेति नाडिकाः। शशिसूर्यशिवस्थानं,वामदक्षिणमध्यगाः ॥६१॥पीयूषमिव वर्षन्ती,सर्वगात्रेषु सर्वदा। वामाऽमृतमयी नाडी, संमताऽभीष्टसूचिका ॥६२॥ वहन्त्यनिष्टशंसित्री, संहर्त्री दक्षिणा पुनः। सुषुम्णा तु भवेत् सिद्धिनिर्वाणफलकारणम् ॥६३॥ वामैवाभ्युदयादीष्टशस्तकार्येषु संमता। दक्षिणा तु रताहारयुद्धादौ दीप्तकर्मणि ॥६४॥ वामा शस्तोदये पक्षे, सिते कृष्णे तु दक्षिणा। त्रीणि त्रीणि दिनानीन्दुसूर्ययोरुदयः शुभः ॥६५॥ शशांकेनोदयो वायोः, सूर्येणास्तं शुभावहम्। उदये रविणा त्वस्य, शशिनाऽस्तं शिवं मतम् ॥६६॥ सिते पक्षे ।दिनारंभे, यत्नेन प्रतिपद्दिने। वायोर्वीक्षेत संचारं, प्रशस्तमितरं तथा॥६७॥ उदेति पवनः पूर्वं,

---

ડાબી બાજુએ ઈડા નાડી, જમણી બાજુએ પિંગલા નાડી, અને મધ્યમાં સુષુમ્ણા નાડી છે તેમાં અનુક્રમે ચંદ્રનું, સૂર્યનું અને શિવનું સ્થાન છે. ૬૧. શરીરના સર્વ અવયવોમાં જાણે હંમેશાં અમૃત વરસાવતી ન હોય ? તેમ ઇચ્છિત કાર્યને સૂચવનારી ડાબી નાડી અમૃતમય માનેલી છે. ૬૨. વહન થતી જમણી નાડી અનિષ્ટનું સૂચન કરનારી અને કાર્યનો સંહાર કરનારી છે. તથા સુષુમ્ણા નાડી સિદ્ધિઓ અને મોક્ષના કારણરૂપ થાય છે. ૬૩. અભ્યુદયાદિ ઈષ્ટ અને પ્રશસ્ત કાર્યોમાં ડાબી નાડી માનેલી છે. તથા મૈથુન આહાર, અને યુદ્ધાદિ દીપ્ત કાર્યમાં જમણી નાડી માની છે. ૬૪. શુક્લ પક્ષમાં સૂર્યોદય વખતે ડાબી નાડી સારી, અને કૃષ્ણ પક્ષમાં જમણી સારી. ત્રણ ત્રણ દિવસ આ ચંદ્ર અને સૂર્ય નાડીનો ઉદય સારો છે. ૬૫. ચંદ્ર નાડી સાથે વાયુનો ઉદય થયો હોય અને સૂર્યાસ્ત સાથે અસ્ત થાય તો તે શુભકારી છે. તથા સૂર્ય નાડી સાથે ઉદય થયો હોય અને ચંદ્ર નાડીમાં વાયુ અસ્ત થાય તો કલ્યાણ માન્યું છે. ૬૬. શુક્લ પક્ષની પ્રતીપદના દિવસના આરંભમાં યત્નથી વાયુનો પ્રશસ્ત અથવા અપ્રશસ્ત સંચાર જોવો. ૬૭. પહેલા

शशिन्येष त्र्यहं ततः । संक्रामति त्र्यहं सूर्ये, शशिन्येव पुनस्त्र्यहम् ॥६८॥ वहेद्यावद्बृहत्पर्व, क्रमेणानेन मारुतः। कृष्णपक्षे पुनः सूर्योदये पूर्वमयं क्रमः ॥६९॥ त्रीन् पक्षानन्यथात्वेऽस्य, मासषट्केन पञ्चता । पक्षद्वयं विपर्यासेऽभीष्टबन्धुविपद् भवेत् ॥ ७० ॥ भवेत्तु दारुणो व्याधिरेकपक्षविपर्यये। द्वित्र्याद्यहर्विपर्यासे, कलहादिकमुद्दिशेत् ॥७१॥ एकं द्वे त्रीण्यहोरात्राण्यर्क एव मरुद्वहन्। वर्षैस्त्रिभिर्द्वाभ्यामेकेनान्तायेन्दो रुजे पुनः॥७२॥ मासमेकं रवावेव, वहन् वायुर्विनिर्दिशेत् । अहोरात्रावधि मृत्युं,शशांके तु धनक्षयम्॥७३॥ वायुस्त्रिमार्गगः शंसेन्मध्याह्नात् परतो मृतिम् । दशाहं तु

ત્રણ દિવસ ચંદ્ર નાડીમાં પવન ઉદય પામે છે, પછી ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમાં સંક્રમે છે અને ફરી પાછો ત્રણ દિવસ ચંદ્રનાડીમાંજ ઉદય પામે છે. ૬૮. આ અનુક્રમ પૂર્ણીમા સુધી પવન વહન થાય ફરી કૃષ્ણમાં સૂર્યોદયે આક્રમ થાય એટલે પેલા ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમાં પછી ત્રણ દિવસ ચંદ્ર નાડીમાં એમ અમાવાસ્યા સુધી જાણવું. ૬૯. ત્રણ પક્ષ સુધી આ વાયુ વિપરીત ઉદય પામે તો તે છ મહીને મરણ પામે અને બે પક્ષ સુધી વિપરીત ઉદય પામે તો ઇષ્ટ બન્ધુને વિપત્તિ થાય. ૭૦. એક પક્ષ સુધી વિપરીત વાયુ ઉદય પામે તો ભયંકર વ્યાધિ થાય. અને બે ત્રણ દિવસ વિપરીત ઉદય થતો કલેશાદિ ઉત્પન્ન થાય. ૭૧. સૂર્ય નાડીમાં પવન એક અહોરાત્રિ વહન થાય તો ત્રણે વર્ષે મોત અને બે અહોરાત્રિ વહન થાય તો બે વર્ષે મોત થાય અને એક અહોરાત્રી વહન થાય તો એક વર્ષે મોત થાય અને ચંદ્ર નાડીમાં એમ વહન થાય તો રોગ પેદા થાય. ૭૨. એક મહીના સુધી સૂર્ય નાડીમાં પવન વહન થાય તો એક અહોરાત્રિમાં મોત દેખાડે અને તે પ્રમાણે ચંદ્ર નાડીમાં વહન થાય તો ધનનો ક્ષય થાય. ૭૩. ત્રણે માર્ગે પવન વહન થાય તો મધ્યાહ્ન પછી મરણ થાય, અને

त्रिमार्गेस्थः,संक्रान्तौ मरणं विशेत्॥७४॥ दशाहं तु वहन्निन्दावे-
वोद्वेगरुजे मरुत् । इतश्चेतश्च यामार्धं, वहन् लाभार्चनादिकृत्॥७५॥
विषुवत्समयप्राप्तौ, स्पन्देते यस्य चक्षुषी। अहोरात्रेण जानीयात्त-
स्य नाशमसंशयम् ॥७६॥ पञ्चातिक्रम्य संक्रान्तीर्मुखे वायुर्वहन्
दिशेत् । मित्रार्थहानिनिस्तेजोऽनर्थान् सर्वान् मृतिं विना ॥७७॥
संक्रान्तीः समतिक्रम्य, त्रयोदश समीरणः। प्रवहन् वामनासायां,
रोगोद्वेगादि सूचयेत् ॥७८॥ मार्गशीर्षस्य संक्रान्तिकालादारभ्य
मारुतः। वहन् पञ्चाहमाचष्टे, वत्सरेऽष्टादशे मृतिम् ॥७९॥ शर-
त्संक्रान्तिकालाच्च, पञ्चाहं मारुतो वहन् । ततः पञ्चदशाब्दाना-
मन्ते मरणमादिशेत् ॥८०॥ श्रावणादेः समारभ्य, पञ्चाहमनिलो

એ માર્ગે પવન વહન થાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૭૪. નિરન્તર દશ દિવસ ચન્દ્રનાડીમાંજ પવન વહુન થાય તો ઉદ્વેગ અને રોગ થાય તથા વારાફરતી અર્ધપહોર ચંદ્ર અને સૂર્ય નાડીમાં વહુન થાય તો લાભ અને પૂજાદિ થાય. ૭૫. વિષુવત્ સમય પર્યન્ત જેનાં નેત્રો ફરકે તેનો અહોરાત્રિમાં નિઃસંશય નાશ જાણવો. ૭૬. પાંચ સંક્રાન્તીઓ અતિક્રમીને જો વાયુ મુખેથી વહુન થાય તો મિત્ર અને અર્થની હાની, નિસ્તેજપણું તથા મરણ સિવાય બીજા સર્વ અનર્થો દેખાડે. ૭૭. તેર (૧૩) સંક્રાન્તીઓ અતિક્રમીને જો વાયુ ડાબી નાસીકામાં વહુન થાય તો તે રોગ તથા ઉદ્વેગાદિનું સૂચન કરે છે. ૭૮. માગશર માસની સંક્રાતિના કાળથી માંડીને પાંચ દિવસ એકજ નાડીમાં પવન વહુન થાય તો તે અઢારમે વર્ષે મરણ કહે છે. ૭૯. શરદ સંક્રાન્તિના કાળથી પાંચ દિવસ જો એકજ નાડીમાં પવન વહુન થાય તો તે તેથી પંદર વરસના અન્તે મરણ બતાવે. ૮૦. શ્રાવણ માસની શરૂઆતથી માંડીને પાંચ દિવસ પવન એકજ નાડીમાં વહન થાય તો તે બાર વરસના અન્તે મરણ

वहन् । अन्ते द्वादशवर्षाणां, मरणं परिसूचयेत् ॥ ८१ ॥ वहन् ज्येष्ठादिदिवसाद्दशाहानि समीरणः। दिशेन्नवमवर्षस्य, पर्यन्ते मरणं ध्रुवम् ॥८२॥आरभ्य चैत्राद्यदिनात्, पञ्चाहं पवनो वहन् । पर्यन्ते वर्षषट्कस्य, मृत्युं नियतमादिशेत् ॥८३ ॥ आरभ्य माघमासादेः, पञ्चाहानि मरुद्वहन् । संवत्सरत्रयस्यान्ते,संसूचयति पञ्चताम्॥८४॥ सर्वत्र द्वित्रिचतुरो,वायुश्चेद्दिवसान् वहेत्। अब्दभागैस्तु ते शोध्या, यथावदनुपूर्वशः ॥८५॥ ['अथ कालस्वरूपं'] अथेदानीं प्रवक्ष्यामि, किंचित्कालस्य निर्णयं । सूर्यमार्गं समाश्रित्य,स च पौष्णे च गम्यते ॥८६॥ जन्मऋक्षगते चन्द्रे, समसप्तगते रवौ । पौष्णनामा भवेत्कालो, मृत्युनिर्णयकारणम् ॥८७॥ दिनार्धं दिनमेकं च, यदा सूर्ये मरुद्वहन् । चतुर्दशे द्वादशेऽब्दे, मृत्यवे भवति क्रमात्

સૂચવે છે. ૮૧. જેઠ મહીનાના પ્રથમ દિવસથી એકજ નાડીમાં પવન વહુન થાય તો તે નવ વરસના અન્તે નિશ્ચ મરણુ બતાવે. ૮૨. ચૈતર મહીનાના આદ્ય દિવસથી એકજ નાડીમાં પાંચ દિવસ પવન વહુન થાય તો છ વર્ષના અન્તે અવશ્ય મૃત્યુ થાય. ૮૩. માહ મહીનાની આદિથી પાંચ દિવસ એકજ નાડીમાં પવન વહુન થાય તો તે ત્રણુ વરસના અન્તે મોત સૂચવે છે. ૮૪. સર્વત્ર બે ત્રણુ અથવા ચાર દિવસ એકજ નાડીમાં વહુન થાય તો વરસના તેટલાજ ભાગે તે યથાયોગ્ય અનુક્રમે શોધવા (બે દિવસ ચાલે તો વર્ષનો બીજો ભાગ ૬ મહિના સુધી એવી રીતે.) ૮૫.[હવે કાળનું સ્વરૂપ કહે છે.] હવે હમણા હું કંઇક કાળનો નિર્ણય કહીશ. તે સૂર્ય માર્ગને આશ્રિને પૌષ્ણુકાળમાં જણાય છે. ૮૬. ચંદ્ર જન્મનક્ષત્રમાં ગયો હોય અને સૂર્ય પોતાની સાતમી રાશીમાં ગયો હોય ત્યારે 'પૌષ્ણુ' નામનો કાળ કહેવાય. તે મરણુનો નિશ્ચય કરવામાં કારણુભૂત છે. ૮૭. જ્યારે તે કાળમાં અર્ધ દિવસ અને એક દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન વહુન થાય તો તે અનુક્રમે ચૌદવર્ષે અને બારમેવર્ષે

॥८८॥ तथैव च वहन्वायुरहोरात्रं द्व्यहं त्र्यहम् । दशमाष्टमषष्ठाब्देष्वन्ताय भवति क्रमात् ॥८९॥ वहन् दिनानि चत्वारि, तुर्येऽब्दे मृत्यवे मरुत् । साशीत्यहःसहस्रं तु, पञ्चाहानि वहन् पुनः ॥ ९० ॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चचतुर्विंशत्यहःक्षयात् । षडादीन् दिवसान् पञ्च, शोधयेदिह तद्यथा ॥९१॥ षट्कं दिनानामध्यर्कं, वहमाने समीरणे । जीवत्यह्नां सहस्रं षट्पञ्चाशद्दिवसाधिकम् ॥९२॥ सहस्रं साष्टकं जीवेद्वायौ सप्ताहवाहिनि।स षट्त्रिंशन्नवशतीं, जीवेदष्टाहवाहिनि ॥९३॥ एकत्रैव नवाहानि, तथा वहति मारुते । अह्नामष्टशतं जीवेच्चत्वारिंशद्दिनाधिकम् ॥९४॥ तथैव वायौ प्रवहत्येकत्र दश वासरान् । विंशत्यभ्यधिकामह्नां,जीवेत्सप्तशतीं ध्रुवम् ॥९५॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चचतुर्विंशत्यहःक्षयात् । एकादशादि-

---

મૃત્યુ માટે થાય છે. ૮૮. તેવીજ રીતે તે કાળમાં એક, બે ને ત્રણ અહોરાત્રિ સુધી સૂર્યનાડીમાં પવન વહન થાય તો તે અનુક્રમે દસમે, આઠમે ને છઠ્ઠે વર્ષે મરણ માટે થાય છે. ૮૯. તેજ પ્રમાણે વાયુ ચાર દિવસ વહનથાય તો ચોથે વર્ષે મરણ થાય અને પાંચ દિવસ વહન થાય તો ત્રણ વર્ષે (૧૦૮૦ દિવસે) મરણ થાય. ૯૦. છ થી માંડીને દશ દિવસ સુધી વહે તો અનુક્રમે ૧–૨–૩–૪–૫ વખત ચોવીસ ચોવીસ દિવસ૧૦૮૦માંથી બાદ કરવા તેનું કોષ્ટક

६	७	८	९	१०
१०५६	१००८	९३६	८४०	७२०

અને તે નીચે બતાવે છે. ૯૧. ૭ દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન વહન થાય તો એક હજાર અને છપ્પન (૧૦૫૬) દિવસ અધિક જીવે છે. ૯૨. તેજ પ્રમાણે સાત દિવસ વાયુ ચાલે તો એક હજાર અને આઠ (૧૦૦૮) દિવસ જીવે. તથા આઠ દિવસ વાયુ ચાલે તો નવસો છત્રીસ (૯૩૬) દિવસ જીવે. ૯૩. એકજ ઠેકાણે નવ દિવસ પવન ચાલે તો આઠસો ચાલીસ (૮૪૦) દિવસ જીવે. ૯૪. તેવીજ રીતે એકજ ઠેકાણે દશ દિવસ વાયુવહન થાય તો સાતસો વીસ (૭૨૦) દિવસ સુધી જીવે. ૯૫. અગીઆરથી માંડીને પંદર દિવસ સુધી વહેતો

पञ्चाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥९६॥ एकादश दिनान्यर्कनाड्यां वहति मारुते। षण्णवत्यधिकान्यह्नां, षट् शतान्येव जीवति॥९७॥ तथैव द्वादशाहानि, वायौ वहति जीवति। दिनानां षट्शतीमष्टचत्वारिंशत्समन्विताम् ॥ ९८ ॥ त्रयोदश दिनान्यर्कनाडीचारिणि मारुते। जीवेत्पञ्चशतीमह्नां, षट्सप्ततिदिनाधिकाम् ॥९९॥ चतुर्दश दिनान्येवं, प्रवाहिनि समीरणे। अशीत्यभ्यधिकं जीवेदह्नां शतचतुष्टयं ॥ १०० ॥ तथा पञ्चदशाहानि, यावद्वहति मारुते। जीवेत् षष्टिदिनोपेतं, दिवसानां शतत्रयम् ॥ १०१ ॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चद्वादशाहक्रमक्षयात्। षोडशाद्यानि पञ्चाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा॥ १०२॥ प्रवहत्येकनासायां, षोडशाहानि मारुते। जीवेत्सहाष्टचत्वारिंशतं दिनशतत्रयीम्॥ १०३॥ वहमाने तथा सप्तदशाहानि समीरणे। अह्नां शतत्रये मृत्युश्चतुर्विंशतिसंयुते॥ १०४॥

અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ વખત ચોવીસ ચોવીસ દિવસ બાદ કરવા તેનું કોષ્ટક ૧૧/૬૯૬ ૧૨/૬૪૮ ૧૩/૫૭૬ ૧૪/૪૮૦ ૧૫/૩૬૦ એ પ્રમાણે તે નીચે બતાવે છે. ૯૬. અગીઆર દિવસ સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલે તો તે છસો છન્નુ (૬૯૬) દિવસ જીવે છે. ૯૭. તેવીજ રીતે બાર દિવસ પવન ચાલે તો તે છસો અડતાલીસ (૬૪૮) દિવસ જીવે છે. ૯૮. તેર દિવસ સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલે તો તે પાંચસો છોંતેર (૫૭૬) દિવસ જીવે. ૯૯. એજ પ્રમાણે ચોદ દિવસ પવન ચાલે તો તે ચારસો એંસી (૪૮૦) દિવસ જીવે. ૧૦૦. તેવી રીતે પંદર દિવસ સુધી પવન ચાલે તો તે ત્રણુસો સાઠ (૩૬૦) દિવસ જીવે. ૧૦૧. સોળથી માંડીને વીસ દિવસ સુધી વહેતો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ વખત બાર (૧૨) બાર (૧૨) દિવસ બાદ કરવા તેનું કોષ્ટક ૧૬/૩૪૮ ૧૭/૩૨૪ ૧૮/૨૮૮ ૧૯/૨૪૦ ૨૦/૧૮૦ તે નીચે પ્રમાણે છે. ૧૦૨. એક નાસિકામાં સોળ દિવસ પવન ચાલે તો તે ત્રણુસો અડતાલીસ (૩૪૮) દિવસ જીવે. ૧૦૩. તે પ્રમાણે સત્તર દિવસ પવન ચાલે તો ત્રણુસોને ચોવીસ (૩૨૪)

पवने विचरत्यष्टादशाहानि तथैव च । नाशोऽष्टाशीतिसंयुक्ते, गते दिनशतद्वये ॥ १०५ ॥ विचरत्यनिले तद्वद्दिनान्येकोनविंशतिम् । चत्वारिंशद्युते याते, मृत्युर्दिनशतद्वये ॥१०६॥ विंशतिं दिवसानेकनासाचारिणि मारुते । साशीतौ वासरशते, गते मृत्युर्न संशयः ॥ १०७ ॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चदिनषट्कक्रमक्षयात् । एकविंशादिपञ्चाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥१०८॥ एकविंशत्यहं त्वर्कनाडीवाहिनि मारुते । चतुःसप्ततिसंयुक्ते, मृत्युर्दिनशते भवेत् ॥१०९॥ द्वाविंशतिदिनान्येवं, स द्विषष्टावहःशते । षड्दिनोनैः पंचमासैस्त्रयोविंशत्यहानुगे ॥११०॥ तथैव वायौ वहति, चतुर्विंशतिवासरीम् । विंशत्यभ्यधिके मृत्युर्भवेद्दिनशते गते ॥१११॥ पञ्चविंशत्यहं चैवं, वायौ मासत्रये मृतिः । मासद्वये पुनर्मृत्युः, षड्विं-

---

દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૦૪. તેજ પ્રમાણે અઢાર દિવસ પવન ચાલે તો તે બસોને અઠયાસી (૨૮૮) દિવસે મરણ પામે. ૧૦૫. તેવીજ રીતે ઓગણીસ દિવસ પવન ચાલે તો બસો ચાલીસ (૨૪૦) દિવસ વિત્યા બાદ મૃત્યુ થાય. ૧૦૬. વીસ દવસ એક નાસિકામાં પવન ચાલે તો એકસો એંસી (૧૮૦) દિવસ વિત્યા બાદ નિશ્ચય મૃત્યુ થાય. ૧૦૭. એકવીસથી માંડીને પચીસ દિવસ સુધી વહે તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ વખત છ (૬) છ (૬) દિવસ બાદ કરવા તેનું કોષ્ટક ૨૧/૧૭૪ ૨૨/૧૬૨ ૨૩/૧૪૪ ૨૪/૧૨૦ ૨૫/૯૦ અને તે નીચે બતાવે છે. ૧૦૮. એકવીસ દિવસ સુધી સૂર્યનાડીમાં વાયુ વહન થાય તો એકસો ચુંમોતેર(૧૭૪)દિવસે મરણ થાય. ૧૦૯. એ પ્રમાણે બાવીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો એકસો બાસઠ (૧૬૨) દિવસ જીવે, અને ત્રેવીસ દિવસ ચાલે તો પાંચ માસમાં છ દિવસ ન્યૂન (૧૪૪) દિવસ જીવે. ૧૧૦. તેવીજ રીતે ચોવીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો એકસો વીસ (૧૨૦) દિવસ ગયા બાદ મૃત્યુ થાય. ૧૧૧. એ પ્રમાણે પચીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો ત્રણ માસે ૯૦ દિવસે

शतिदिनानुगे ॥११२॥ सप्तविंशत्यहं वहेन्नाशो मासेन जायते। मासार्धेन पुनर्मृत्युरष्टाविंशत्यहानुगे ॥ ११३ ॥ एकोनत्रिंशदहगे, मृतिः स्याद्दशमेऽहनि। त्रिंशद्दिनीचरे तु स्यात्, पञ्चत्वं पञ्चमेऽहनि ॥११४॥एकत्रिंशदहचरे, वायौ मृत्युर्दिनत्रये। द्वितीयादिवसे नाशो, द्वात्रिंशदहवाहिनि॥११५॥ त्रयस्त्रिंशदहचरे, त्वेकाहेनापि पञ्चता। एवं यदीन्दुनाड्यां स्यात्तदा व्याध्यादिकं दिशेत्॥११६॥अध्यात्मवायुमाश्रित्य,प्रत्येकं सूर्यसोमयोः।एवमभ्यासयोगेन,जानीयात्कालनिर्णयम् ॥११७॥ [अथ काललक्षणम्] आध्यात्मिकविपर्यासः, संभवेद्व्याधितोऽपि हि । तन्निश्चयाय बध्नामि, बाह्यं कालस्य लक्षणम् ॥११८॥ नेत्रश्रोत्रशिरोभेदात्, स च त्रिविधलक्षणः। निरीक्ष्यः सूर्यमाश्रित्य, यथेष्टमपरः पुनः ॥११९ ॥ [नेत्रलक्षणम्] वामे

मृत्यु थाय અને છવીસ દિવસ પવન ચાલે તો બે મહીને મૃત્યુ થાય. ૧૧૨. સત્યાવીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો એક મહીને મૃત્યુ થાય અને અઠયાવીસ દિવસે ચાલે તો અર્ધ માસે મૃત્યુ થાય. ૧૧૩. ઓગણત્રીસ દિવસ પવન ચાલે તો દસમે દિવસે મૃત્યુ થાય અને ત્રીસ દિવસ ચાલે તો પાંચમે દિવસ મોત થાય. ૧૧૪. એકત્રીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો ત્રણ દિવસે મૃત્યુ થાય અને બત્રીસ દિવસ ચાલે તો બીજે દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૧૫. તેત્રીસ દિવસ પવન ચાલે તો એક દિવસે મોત થાય. અને એ પ્રમાણે જો ચંદ્ર નાડીમાં પવન ચાલે તો વ્યાધિ આદિ બતાવે, ૧૧૬. સૂર્ય અને ચન્દ્ર સંબંધી આન્તરિક પ્રત્યેક વાયુને આશ્રિને એ પ્રમાણે અભ્યાસના યોગથી કાળનો નિર્ણય જાણવો. ૧૧૭. વ્યાધિથી કદાચ આન્તરિક વાયુનો વિપર્યાસ થાય તો તે માટે તેનો નિશ્ચય કરવાને કાળનું બાહ્ય લક્ષણ બાંધું છું. ૧૧૮. આંખ, કાન ને મસ્તકના ભેદથી તે કાળ લક્ષણ ત્રણ પ્રકારે સૂર્યને આશ્રિને જોવો, બીજાં લક્ષણ યથેચ્છાએ જોવાં. ૧૧૯. ડાબી આંખમાં સોળ પત્રવાળું

तत्रेक्षणे पद्मं, षोडशच्छदमैन्दवम् । जानीयाद् भानवीयं तु, दक्षिणे द्वादशच्छदम् ॥१२०॥ खद्योतद्युतिवर्णानि, चत्वारि च्छदनानि तु । प्रत्येकं तत्र दृश्यानि, स्वांगुलीविनिपीडनात् ॥१२१॥ सोमाब्जेऽभ्रूलतापांगघ्राणांतिकदलेषु तु । दले नष्टे क्रमान्मृत्युः, षट्त्रियुग्मैकमासतः॥१२२॥ अयमेव क्रमः पद्मे, भानवीये यदा भवेत् । दशपञ्चत्रिद्विदिनैः, क्रमान्मृत्युस्तदा भवेत् ॥१२३॥ एतान्यपीड्यमानानि, द्वयोरपि हि पद्मयोः। दलानि यदि वीक्ष्यन्ते, मृत्युर्दिनशतात्तदा ॥१२४॥ [कर्णलक्षणम्] ध्यात्वा हृद्यष्टपत्राब्जं, श्रोत्रे हस्ताग्रपीडिते । न श्रूयेताग्निनिर्घोषो, यदि स्वः पञ्च वासरान् ॥१२५॥ दश वा पञ्चदश वा, विंशतिं पञ्चविंशतिम् । तदा पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकवर्षे मरणं क्रमात् ॥ १२६ ॥ युग्मम् ॥ एकद्वित्रिचतुः-

ચંદ્ર સંબંધી કમળ અને જમણી આંખમાં બાર પત્રવાળું સૂર્ય સંબંધી કમળ જાણવું. ૧૨૦. પોતાની અંગુલીઓથી નેત્ર દબાવવાથી ત્યાં દરેક કમળના ખદ્યોતની કાન્તિ જેવા વર્ણવાળા ચાર પત્રો જણાશે. ૧૨૧. ચંદ્ર સંબંધી કમળના નીચેના, ભ્રૂકુટી તરફના, ખુણાના અને નાકની પાસેના પત્રોમાંના પત્ર નાશ થયે છતે અનુક્રમે છ માસે, ત્રણ માસે, બે માસે ને એક માસે મૃત્યુ થાય. ૧૨૨. આવોજ અનુક્રમ જ્યારે સૂર્ય સંબંધી કમળમાં થાય ત્યારે અનુક્રમે દશ દિવસે પાંચ દિવસે, ત્રણ દિવસે અને બે દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૨૩. આંખો દબાવ્યા સિવાય જો બંને કમળના પત્રો જણાય તો સો દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૨૪. હૃદયમાં આઠ પત્રવાળા કમળનું ધ્યાન કરીને બંને કાન અંગુલીઓથી દબાવ્યે છતે જો સળગતા અગ્નિ જેવો અવાજ પાંચ દિવસ, દશ દિવસ, પંદર દિવસ, વીસ દિવસ અને પચીસ દિવસ સુધી ન સંભળાય; તો અનુક્રમે પાંચ વર્ષે, ચાર વર્ષે, ત્રણ વર્ષે, બે વર્ષે એક વર્ષે મરણ થાય. ૧૨૫–૧૨૬. એવી રીતે છથી માંડીને સોળ દિવસ સુધી ન

पञ्चचतुर्विंशत्यहः क्षयात् । षडादिषोडशदिनान्यान्तराण्यपि शोध-
येत् ॥ १२७ ॥ [मस्तकलक्षणम्] ब्रह्मद्वारे विसर्पन्तीं, पञ्चाहं
धूममालिकाम् । न चेत् पश्येत्तदा ज्ञेयो, मृत्युः संवत्सरैस्त्रिभिः ॥१२८॥
[प्रकारान्तरेण कालज्ञानम्] प्रतिपद्दिवसे कालचक्रज्ञानाय शौच-
वान् । आत्मनो दक्षिणं पाणिं, शुक्लपक्षं प्रकल्पयेत् ॥ १२९ ॥
अधोमध्योर्ध्वपर्वाणि, कनिष्ठांगुलिकानि तु । क्रमेण प्रतिपत्षष्ठ्ये-
कादशीः कल्पयेत्तिथीः ॥१३०॥ अवशेषांगुलीपर्वाण्यवशेषतिथी-
स्तथा । पञ्चमी दशमी राकाः, पर्वाण्यंगुष्ठगानि तु॥१३१॥ वाम-
पाणिं कृष्णपक्षतिथीस्तद्वच्च कल्पयेत्। ततश्च निर्जने देशे, बद्धपद्मासनः
सुधीः ॥१३२॥ प्रसन्नः सितसंव्यानः, कोशीकृत्य करद्वयम् । तत-
स्तदन्तः शून्यं तु, कृष्णं वर्णं विचिन्तयेत् ॥१३३॥ उद्घाटित-
कराम्भोजस्ततो यत्रांगुलीतिथौ । वीक्ष्यते कालबिन्दुः स, काल इत्यत्र

સંભળાય તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ વખત ચોવીસ ચોવીસ
દિવસને બાદ કરવાથી વચલા આંતરા શોધી લેવા. ૧૨૭.
બ્રહ્મદ્વારમાં પ્રસરતી ધુમાડાની પંક્તિ જો પાંચ દિવસ ન દેખાય,
તો ત્રણ વર્ષે મરણ જાણવું. ૧૨૮. કાળચક્ર જાણવા માટે પડવેને
દિવસે પવિત્ર થઈ પોતાના જમણા હાથને શુકલપક્ષ કલ્પવો.
૧૨૯. કનિષ્ઠ અંગુલિના નીચેના, મધ્યના અને ઉપરના પર્વોને
અનુક્રમે પડવો, છઠ અને અગીઆરશની તીથીઓ કલ્પવી.
૧૩૦. અંગુઠાના પર્વોમાં પાંચમ, દશમ અને પુર્ણિમાની
કલ્પના કરવી; તથા બાકીની આંગળીઓના પર્વોમાં બાકીની
તિથીઓ કલ્પવી. ૧૩૨. ડાબા હાથને કૃષ્ણ પક્ષમાની પૂર્વવત્
તિથીઓ કલ્પવી, પછી પંડિતજને નિર્જન સ્થળમાં પદ્માસન
કરી. ૧૩૨. પ્રસન્ન થઈ નિર્મળ ધ્યાન યુક્ત બે હાથને કમળના
ડાડાના આકારે કરી, પછી તેમાં કૃષ્ણ વર્ણનું બિંદુ ચિન્તવવું.
૧૩૩. પછી ઉઘાડેલા હસ્ત કમળની અંગુલીઓમાં કલ્પેલી
જે તિથીઓમાં કાળું બિંદુ જણાય તે દિવસે તેનું મરણ થાય.

कीर्त्यते ॥१३४॥ क्षुतविण्मेदमूत्राणि, भवन्ति युगपद् यदि। मासे तत्र तिथौ तत्र, वर्षान्ते मरणं तदा॥१३५॥ रोहिणीं शशभृल्लक्ष्म, महापथमरुन्धतीम्। ध्रुवं च न यदा पश्येद्वर्षेण स्यात्तदा मृतिः ॥१३६॥ (अरुन्धतीं ध्रुवं चैव, विष्णोस्त्रीणि पदानि च। क्षीणायुषो न पश्यन्ति, चतुर्थं मातृमंडलम् ॥ १३७ ॥ अरुन्धती भवे जिव्हा, ध्रुवो नासाग्रमुच्यते। तारा विष्णुपदं प्रोक्तं, भ्रुवौ स्यान्मातृमंडलम्॥१३८॥ क्षेपकौ इमौ) स्वप्ने स्वं भक्ष्यमाणं च, गृध्रकाकनिशाचरैः। उह्यमानं खरोष्ट्राद्यैर्यदा पश्येत्तदा मृतिः॥१३९॥ राश्मिनिर्मुक्तमादित्यं, रश्मियुक्तं हविर्भुजम्। यदा पश्येद्विपद्येत, तदैकादशमासतः॥१४०॥ वृक्षाग्रे कुत्रचित्पश्येद्, गंधर्वनगरं यदि। पश्येत् प्रेतान् पिशाचान् वा, दशमे मासि तन्मृतिः॥१४१॥ छर्दि मूत्रं पुरीषं वा,

---

१३४. જેને છીંક, પુરિષોત્સર્ગ, વિર્યપાત અને પિશાબ એકી સાથે થઇ જાય, તેનું એક વર્ષને અન્તે તેજ મહીનાની તેજ તિથીએ મરણ થાય १३५. રોહિણી, ચંદ્રમાનું લાંછન, મોટો રસ્તો જીંહ્વા અને ધ્રુવ જ્યારે ન દેખાય તો એક વર્ષે મરણ થાય. १३६. અરૂન્ધતી એટલે જીંહ્વા, ધ્રુવ એટલે નાસીકાનો અગ્ર ભાગ કહેવાય, તારા એટલે વિષ્ણુપદ કહ્યું છે અને માતૃમંડળ એટલે ભ્રકુટી કહેવાય. અરૂન્ધતી, ધ્રુવ, ત્રીજુ વિષ્ણુપદ અને ચોથું માતૃમંડળ એ ચાર ક્ષીણાયુષવાળો મનુષ્ય જોઈ શકતો નથી. १३७-१३८ (સ્વપ્નાના ફલ વિષે.) સ્વપ્નામાં પોતાને ગીધ, કાગડા અને નિશાચરો વડે ભક્ષણ કરાતો દેખાય, તથા ખચ્ચર, ઉંટાદિવડે વહન કરતો દેખાય તો મરણ થાય. १३९. જયારે સૂર્યને કિરણો રહિત અને અગ્નિને કિરણો સહિત દેખે તો અગીઆર માસ પછી મરણ થાય. १४०. કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષના અગ્ર ભાગપર જો ગન્ધર્વ નગર જુવે અથવા પ્રેત પિશાચોને જુવે તો દસમે મહીને મરણ થાય. १४१. જો સ્વપ્નામાં ઉલટી, પીશાબ, ઝાડો, સોનુ અથવા રૂપું જો-

सुवर्णरजतानि वा । स्वप्ने पश्येद्यदि तदा, मासान्नवैव जीवति॥ १ ४ २॥ स्थूलोऽकस्मात्कृशोऽकस्मादकस्मादतिकोपनः। अकस्मादतिभीरुर्वा, मासानष्टैव जीवति ॥ १ ४ ३॥ समग्रमपि विन्यस्तं, पांशौ वा कर्दमेऽपि वा । स्याच्चेत्खंडं पदं सप्तमास्यन्ते म्रियते तदा ॥ १ ४ ४॥ तारां श्यामां यदा पश्येच्छुष्येदधरतालु च । न स्वांगुलित्रयं मायाद्राजदन्तद्वयान्तरे ॥ १ ४ ५॥ गृद्धः काकः कपोतो वा, क्रव्यादोऽन्योऽपि वा खगः। निलीयेत यदा मूर्ध्नि, षण्मास्यन्ते मृतिस्तदा ॥ १ ४ ६॥ प्रत्यहं पश्यतानभ्रेऽहन्यापूर्य जलैर्मुखम् । विहिते पूत्कृते शक्रधन्वान्तस्तत्र दृश्यते ॥ १ ४ ७॥ यदा न दृश्यते तत्तु, मासैः षड्भिर्मृतिस्तदा । परनेत्रे स्वदेहं चेन्न पश्येन्मरणं तदा ॥ १ ४ ८॥ कूर्परौ न्यस्य जान्वोर्मूर्ध्न्येकीकृत्य करौ सदा। रंभाकोशनिभां छायां

વામાં આવે તો તે નવ મહીના સુધી જીવે. ૧૪૨. જો કોઈ અકસ્માત્ જાડા થાય અથવા પાતળો થાય, અકસ્માત્ ક્રોધી થાય અથવા બીકણુ થાય તો તે આઠ મહીના સુધી જીવે. ૧૪૩. ધુળમાં અથવા કાદવમાં મૂકેલું સમગ્ર પગલું ખંડિત જણાય તો તે સાત માસના અન્તે મરણુ પામે. ૧૪૪. જ્યારે આંખની કીકી શ્યામ જણાય અને હોઠ તથા તાળુ સુકાય; તેમજ મોઢું પોળું કર્યાબાદ દાન્તની વચ્ચે પોતાની ત્રણુ આંગળીઓ ન સમાય વળી ગીધ, કાગડો, કપોત અથવા માંસ ભક્ષક બીજું પક્ષી મસ્તકપર બેસે તો તેનું ૭ મહીનાને અન્તે મરણુ થાય. ૧૪૫–૧૪૬. નિર્મળ આકાશવાળા દિવસે પાણીથી મુખ ભરી દરરોજ (આકાશમાં) પુત્કાર કરી પાણી ઉછાળે છતે તેમાં ઈન્દ્ર ધનુષ્ય દેખાય છે; તે જ્યારે ન દેખાય. તથા બીજાના નેત્રમાં પોતાનું શરીર ન દેખાય તો તેનું ૭ મહીને મરણુ થાય. ૧૪૭–૧૪૮. બેઉ કોણીઓ ઢીંચણુ ઉપર સ્થાપન કરી, મસ્તક ઉપર બે હાથ એકઠા કરી, તેની વચ્ચે ઉત્પન્ન થતી કેળના ડોડા જેવી છાયા

लक्षयेदन्तरोद्भवाम् ॥१४९॥ विकाशि च दलं तत्र, यदैकं परिलक्ष्यते । तस्यामेव तिथौ मृत्युः, षण्मास्यन्ते भवेत्तदा ॥१५०॥ इन्द्रनीलसमच्छाया, वक्रीभूताः सहस्रशः । मुक्ताफलालंकरणाः, पन्नगाः सूक्ष्ममूर्तयः॥१५१॥दिवा सन्मुखमायान्तो, दृश्यन्ते व्योम्नि सन्निधौ । न दृश्यन्ते यदा ते तु, षण्मास्यन्ते मृतिस्तदा ॥१५२॥ स्वप्ने मुंडितमभ्यक्तं, रक्तगंधस्रगम्बरम् । पश्येद्याम्यां खरे यान्तं, स्वं योऽब्दार्धं स जीवति ॥ १५३ ॥ घंटानादो रतान्ते चेदकस्मादनुभूयते। पञ्चता पञ्चमास्यन्ते, तदा भवति निश्चितम् ॥१५४॥ शिरो वेगात् समारुह्य, कृकलासो व्रजन् यदि। दध्याद्वर्णत्रयं पञ्चमास्यन्ते मरणं तदा ॥१५५॥ वक्रीभवति नासा चेद्वर्तुलीभवतो दृशौ। स्वस्थानाद् भ्रश्यतः कर्णौ, चतुर्मास्यास्तदा मृतिः ॥१५६॥ कृष्णं कृष्णपरिवारं, लोहदंडधरं नरम् । यदा स्वप्ने निरीक्षेत,

હંમેશાં જોવી. ૧૪૯. તેમાં જે દિવસે એક પત્રવિકસીત થએલું જણાય તો છ મહીનાને અન્તે તેજ તિથીએ મૃત્યુ થાય. ૧૫૦. ઇન્દ્રનીલ જેવી કાન્તિવાળા, વાંકા થએલા, હજારો મુકતાફળના અલંકારવાળા, સૂક્ષ્મ મૂર્તિવાળા સર્પો દિવસે આકાશમાં સન્મુખ આવતા જણાય છે; બે જયારે ન જણાય તો છ મહીનાને અન્તે મરણ થાય. ૧૫૨. સ્વપ્નમાં પોતાને મસ્તક મુંડાવેલ, તેલથી મર્દન કરેલ, રાતા પુષ્પની માળા અને રાતા વસ્ત્રવાળો ગધેડા ઉપર બેસી દક્ષિણ દિશા તરફ જતાં જુવે તો છ માસ જીવે, ૧૫૩. મૈથુન સેવ્યા બાદ જો અચાનક ઘંટાનાદ જેવો અવાજ સંભળાય તો તેનું પાંચ માસના અન્તે અવશ્ય મરણ થાય. ૧૫૪. જો કાકીડો માથા ઉપર ચડીને વેગથી ચાલ્યો જાય અને જતાં ત્રણ વર્ણ ધારણ કરે તો પાંચ માસને અન્તે મરણ થાય. ૧૫૫. જો નાસીકા વાંકી થાય, આંખો ગોળકારથાય અને કાન પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થાય તો ચાર મહીને મૃત્યુ થાયં. ૧૫૬. કૃષ્ણપરિવારવાળા, લોહદંડને ધરનાર શ્યામ પુરૂષ જો

मृत्युर्मासैस्त्रिभिस्तदा ॥१५७॥ इन्दुमुष्णं रविं शीतं, छिद्रं भूमौ रवावपि । जिह्वां श्यामां मुखं कोकनदाभं च यदेक्षते ॥१५८॥ तालुकंपो मनःशोको, वर्णोऽङ्गेऽनेकधा यदा । नाभेश्चाकस्मिकी हिक्का, मृत्युर्मासद्वयात्तदा॥१५९॥ युग्मम् ॥ जिह्वा नास्वादमादत्ते, मुहुः स्खलति भाषणे । श्रोत्रे न शृणुतः शब्दं, गन्धं वेत्ति न नासिका ॥१६०॥ स्पन्देते नयने नित्यं, दृष्टवस्तुन्यपि भ्रमः । नक्तमिन्द्र-धनुः पश्येत्तथोल्कापतनं दिवा ॥१६१॥ न च्छायामात्मनः पश्ये-द्दर्पणे सलिलेऽपि वा । अनब्दां विद्युतं पश्येच्छिरोऽकस्मादपि ज्व-लेत् ॥१६२॥ हंसकाकमयूराणां, पश्येच्च क्वापि संहतिम् । शीतो-ष्णखरमृद्वादेरपि स्पर्शं न वेत्ति च ॥ १६३ ॥ अमीषां लक्ष्मणां मध्याद्यदेकमपि दृश्यते । जन्तोर्भवति मासेन, तदा मृत्युर्न संशयः

स्वप्नमां देखवामां आवे तो त्रण महीने मरण थाय.१५७. चंद्र उष्ण, सूर्य शीत, पृथ्वीमां अने सूर्यमां छिद्र, जीभ श्याम, तथा मुख काळा कमळना जेवुं ज्यारे जोवामां आवे. १५८. तालुकंप, मनःशोक, शरीर उपर अनेक प्रकारना वर्ण, अने अकस्मात नाभिथी हेडकी ज्यारे थाय, तो बे महीने मरण थाय.१५९. जीभ स्वाद ग्रहण न करे अने बो-लवामां वारंवार स्खलना पामे, कान शब्द न सांभळे अने नासिका गन्ध न जाणे. १६०. हंमेशां आंखो फरके, जोए-ली वस्तुमां भ्रम थाय, रात्रिए ईन्द्र धनुष्य जुए अने दिवसे उल्कापात जुए. १६१. दर्पणमां अथवा पाणीमां पण पोतानी छाया न जुए, वादळां विना विजळी जुए अने अकस्मात मस्तक बळे. १६२. हंस, कागडा अने मयूरोनो समुदाय कोइ स्थळे जोवामां आवे, शीत, उष्ण, खरछट अने मृदु आदि स्पर्श पण न जाणे. १६३. आ लक्षणोमांथी कोइपण एक जो जोवामां आवे तो ते जीवनुं एक मासे अवस्य मरण थाय. १६४. "हुं"कार बोलतां

॥१६४॥ पञ्चभिः कुलकम्॥ शीते हकारे फूत्कारे,चोष्णे स्मृतिगतिक्षये। अंगपञ्चकशैत्ये च, स्याद्दशाहेन पञ्चता ॥१६५॥ अर्धोष्णमर्धशीतं च, शरीरं जायते यदा। ज्वालाऽकस्माज्ज्वलेद्वांगे,सप्ताहेन तदा मृतिः ॥१६६॥ स्नातमात्रस्य हृत्पादं, तत्क्षणाद्यदि शुष्यति। दिवसे जायते षष्ठे, तदा मृत्युरसंशयः॥१६७॥जायते दन्तघर्षश्चेच्छवगन्धश्च दुःसहः। विकृता भवति च्छाया,त्र्यहेन म्रियते तदा ॥१६८॥ न स्वनासां स्वजिह्वां न, न ग्रहानामला दिशः। नापि सप्त ऋषीन् यर्हि, पश्यति म्रियते तदा ॥१६९॥ प्रभाते यदिवा सायं, ज्योत्स्नावत्यामथो निशि। प्रवितत्य निजौ बाहू,निजच्छायां विलोक्य च ॥१७०॥ शनैरुत्क्षिप्य नेत्रे स्वच्छायां पश्येत्ततोऽम्बरे। न शिरो दृश्यते तस्यां, यदा स्यान्मरणं तदा ॥१७१॥ युग्मम् ॥ नेक्ष्यते

ઠંડો પવન જણાય અને "ફુત્કાર" કરતાં ઉષ્ણ પવન જણાય, તથા પાંચે અંગ ઠંડા થાય તો દશ દિવસે મરણ થાય, ૧૬૫. અર્ધું ઊનું અને અર્ધું ઠંડુ શરીર જ્યારે થાય, અને અકસ્માત શરીરમાં જવાળા સળગે તો સાત દિવસે મરણ થાય. ૧૬૬. સ્નાન કરેલા માણસના હૃદય અને પગ તરતજ સુકાઈ જાય તો છઠે દિવસે નક્કી મરણ થાય. ૧૬૭. જો દન્તઘર્ષણ થાય, મડદા જેવો દુઃસહગંધ શરીરમાંથી નીકળે અને શરીરની કાન્તિ વિકૃત થાય તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય. ૧૬૮. પોતાની નાસિકા, પોતાની જીભ, ગ્રહો, નિર્મળ દિશાઓ અને આકાશમાં સપ્તઋષિના તારાઓ ન જોઈ શકાય તો મરણ થાય. ૧૬૯. સવારે અથવા સાંજે અથવા અજવાળી રાત્રીએ પોતાના બંને હાથ લાંબા કરી, પોતાની છાયાને જોઇને. ૧૭૦. પછી ધીરે ધીરે નેત્રો ત્યાંથી ઉપાડી આકાશમાં પોતાની છાયાને જુએ તેમાં જો મસ્તક ન જણાય તો મરણ થાય. ૧૭૧. જો ડાબો હાથ ન દેખાય તો પુત્ર યા સ્ત્રીનો નાશ થાય, અને જો જમણો હાથ ન-

वामबाहुश्चेत् ,पुत्रदारक्षयस्तदा । यदि दक्षिणबाहुर्नेक्ष्यते भ्रातृक्ष-
यस्तदा ॥ १७२ ॥ अदृष्टे हृदये मृत्युरुदरे च धनक्षयः । गुह्ये
पितृविनाशस्तु, व्याधिरूरुयुगे भवेत् ॥१७३॥अदर्शने पादयोश्च,
विदेशे गमनं भवेत्। अदृश्यमाने सर्वाङ्गे,सद्यो मरणमादिशेत॥१७४॥
विद्यया दर्पणांगुष्ठकुड्यासिष्ववतारिता । विधिना देवता पृष्टा, ब्रूते
कालस्य निर्णयम्॥१७५॥[विद्याविधिः]सूर्येन्दुग्रहणे विद्या'नरवीरे
ठठे'त्यसौ।साध्या दशसहस्र्याष्टोत्तरया जपकर्मतः॥१७६॥अष्टोत्तर-
सहस्रस्य, जपात्कार्यक्षणे पुनः । देवता लीयतेऽस्यादौ,ततः कन्याह
निर्णयम्।१७७।सत्साधकगुणाकृष्टा,स्वयमेवाथ देवता।त्रिकालविषयं
ब्रूते, निर्णयं गतसंशयम् ॥१७८॥ [अथ शकुनानि]अथवा शकु-
नाद्विद्यात्सज्जो वा यदिवाऽऽतुरः । स्वतो वा परतो वापि, गृहे वा

જણાય તો ભાઇનો નાશ થાય. ૧૭૨. હૃદય ન દેખાય તો પોતાનું મરણ, ઉદર ન દેખાય તો ધનનો ક્ષય, ગુહ્યસ્થાન ન જણાય તો પિતૃનો નાશ અને બે ઉરૂ ન જણાય તો રોગ થાય. ૧૭૩. બે પગ ન જણાય તો પરદેશ જવાનું થાય અને આખું શરીર ન જણાય તો તરત મૃત્યું થાય.૧૭૪. વિદ્યાથી દર્પણમાં, અંગુઠામાં, ભીંતમાં અથવા ખડ્ગમાં ઉતારેલા દેવતાને વિધિપૂર્વક પૂછવાથી કાળનો નિર્ણય થાય છે.૧૭૫. "નરવીરે ઠઠ" એ પ્રમાણે આ વિદ્યા સૂર્યગ્રહણ અથવા ચંદ્રગ્રહણ આવે છતે દશ હજારને આઠ વખત (૧૦૦૦૮) જાપ કરીને સાધવી. ૧૭૬. બીજીવાર કાર્યક્ષણે તો તરવાર દર્પણ, અંગુઠા આદિને વિષે એક હજારને આઠ (૧૦૦૮) વખત જાપ કરવાથી દેવતા આધીન થાય છે ને પછી કુંવારી કન્યા નિર્ણય કહે છે. ૧૭૭. અથવા સારા સાધકના ગુણથી આકર્ષાએલ દેવતા પોતાની મેળેજ સંશય રહિત ત્રિકાળ વિષયીકાળનું સ્વરૂપ કહે છે. ૧૭૮. (**હવે શકુનોથી કાલજ્ઞાન કહે છે.**) સાજો હોય અથવા રોગી હોય, પોતાથી અથવા પરથી, ઘરમાં અથવા બહાર શુકનથી

यदिवा बहिः ॥१७९॥ अहिवृश्चिककृम्याखुगृहगोधापिपीलिकाः। यूकामत्कुणलूताश्च, वल्मीकोऽथोपदेहिका॥१८०॥ कीटिका घृतवर्णाश्च, भ्रमर्यश्च यदाऽधिकाः। उद्वेगकलहव्याधिमरणानि तदादिशेत् ॥ १८१ ॥युग्मम्॥ उपानद्वाहनच्छत्रशस्त्रच्छायांगकुन्तलान्। चंच्वा चुंबेद्यदा काकस्तदाऽऽसन्नैव पञ्चता ॥१८२ ॥ अश्रुपूर्णदृशो गावो, गाढं पादैर्वसुन्धराम्। खनन्ति चेत्तदानीं स्वाद्रोगो मृत्युश्च तत्प्रभोः ॥१८३॥ अनातुरकृते ह्येतच्छकुनं परिकीर्तितम्। अधुनाऽऽतुरमुद्दिश्य, शकुनं परिकीर्त्यते ॥ १८४ ॥ [श्वशकुनं] दक्षिणस्यां वलित्वा चेच्छ्वा गुदं लेढ्युरोऽथवा। लांगूलं वा तदा-मृत्युरेकद्वित्रिदिनैः क्रमात् ॥१८५॥ शेते निमित्तकाले चेच्छ्वा संकोच्याखिलं वपुः। धृत्वा कर्णौ वलित्वाऽङ्गं, धुनोत्यथ ततो मृतिः ॥१८६॥यदि व्यात्तमुखो लालां, मुञ्चन् संकोचितेक्षणः।

શુભાશુભ નિર્ણય કરવો. ૧૭૯. જયારે સર્પ, વીંછી, કૃમિ, ઉંદર,ગિરોલી,કીડીઓ,જુંઓ,માંકણુ,લૂતા(કરોળીઓ) રાફડા, ઉધેહી, કીડા, ઘીમેલો, અને ભમરીઓ વધારે જોવામાં આવે તો ઉદ્વેગ, કલહ, રોગ અને મરણુ થાય. ૧૮૦–૧૮૧. જોડા, વાહન, છત્ર, શસ્ત્ર, છાયા, શરીરઅને કેશને ચંચુથી કાગડો જો ચુંબે તો નજીકમાં મરણુ થાય. ૧૮૨. અશ્રુથી પૂર્ણ દ્રષ્ટિવાળી ગાયો જો પગથી અત્યન્ત પૃથ્વીને ખોદે તો તેના સ્વામિને રોગ અથવા મરણુ થાય. ૧૮૩. નિરોગી માણુસ માટે આ શુકન કહ્યું; હવે રોગીને ઉદ્દેશીને શુકન કહેવાશે ૧૮૪. (**હવે રોગીને માટે શુકનો કહે છે.**) જો કાળો કુતરો દક્ષિણુ દિશા તરફ વળીને પોતાની ગુદા, છાતી અથવા પુંછડું ચાટે તો અનુક્રમે એક, બે ને ત્રણુ દિવસે મરણુ થાય. ૧૮૫. તથા જો નિમિત્તકાળે કુતરો આખું શરીર સંકોચીને સૂવે. તથા બે કાન સીધા કરી શરીર વાળીને ધુણુાવે તો મરણુ થાય. ૧૮૬. જો મુખ પહો-

अङ्गं संकोच्य शेते श्वा, तदा मृत्युर्न संशयः॥१८७॥(काकशकुनं) यद्यातुरगृहस्योर्ध्वं, काकपक्षिगणो मिलन्।त्रिसन्ध्यं दृश्यते नूनं,तदा मृत्युरुपस्थितः ॥१८८॥ महानसेऽथवा शय्यागारे काकाः क्षिपन्ति चेत्। चर्मास्थि रज्जुं केशान् वा, तदाऽऽसन्नैव पञ्चता॥१८९॥ [अथ उपश्रुतितः कालस्वरूपं] अथवोपश्रुतेर्विद्याद्विद्वान् कालस्य निर्णयम् । प्रशस्ते दिवसे स्वप्नकाले शस्तां दिशं श्रितः ॥१९०॥ पूत्वा पञ्चनमस्कृत्याचार्यमंत्रेण वा श्रुती । गेहाच्छन्नश्रुतिर्गच्छेच्छिल्पिचत्वरभूमिषु ॥ १९१ ॥ चन्दनेनार्चयित्वा क्ष्मां, क्षिप्त्वा गन्धाक्षतादि च। सावधानस्ततस्तत्रोपश्रुतेःशृणुयाद् ध्वनिम्॥१९२॥ अर्थान्तरापदेश्यश्च, सरूपश्चेति स द्विधा । विमर्शगम्यस्तत्राद्यः, स्फुटोक्तार्थोऽपरः पुनः ॥१९३॥ यथैष भवनस्तंभः, पञ्चषड्भिरयं भ

ઊં કરી, લાળ મૂકતો, આંખો બંધ કરીને શરીર સંકોચીને કુતરો સૂવે તો અવશ્ય મરણ થાય. ૧૮૭. ("કાગડાના શકુનનું ફલ કહે છે.") જો રોગીના ઘર ઉપર ત્રણે કાળ કાગડાનો સમુદાય મળેલો જણાય, તો નિશ્ચે મરણ પ્રાપ્ત થયું જાણવું. ૧૮૮. રસોડા ઉપર અથવા શયનગૃહ ઉપર જો કાગડાઓ ચામડું, હાડકાં, દોરડું અથવા વાળ ફેંકે તો તેનું નજીકમાં મરણ છે એમ જાણવું. ૧૮૯. (**હવે ઉપશ્રુતિથી કાલનું સ્વરૂપ કહે છે.**) અથવા ઉપશ્રુતિથી સારા દિવસે સુવાને વખતે ઉત્તમ દિશામાં રહીને વિદ્વાને કાળનો નિર્ણય જાણવો. ૧૯૦. પાંચ નમસ્કાર મંત્રથી અથવા આચાર્ય મંત્રથી કાન પવિત્ર કરીને કાન ઢાંકી ઘરથી બહાર કારીગરની, અથવા ચૌટાની ભૂમિમાં જવું. ૧૯૧. ચન્દનથી પૃથ્વીને અર્ચી, ગન્ધ અક્ષતાદિ નાંખીને પછી ત્યાં ધ્યાનપૂર્વક ઉપશ્રુતિથી ધ્વનિ સાંભળવો. ૧૯૨. તે ધ્વનિ 'અર્થાન્તરાપદેશ્ય' અને 'સરૂપ' શ્રુતિ એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં પહેલો વિચારથી જાણી શકાય છે અને બીજો પ્રગટ કહેલા અર્થવાળો છે. ૧૯૩. જેમકે આ ઘરનો

दिनैः। पक्षैर्मासैरथो वर्षैर्भक्ष्यते यदिवा न वा ॥१९४॥ मनोहरतरश्चासीत्, किंत्वयं लघु भंक्ष्यते। अर्थान्तरापदेश्यः स्यादेवमादिरुपश्रुतिः॥१९५॥ एषा स्त्री पुरुषो वाऽसौ, स्थानादस्मान्न यास्यति।दास्यामो न वयं गन्तुं, गन्तुकामो न चाप्ययम्॥१९६॥ विद्यते गन्तुकामोऽयमहं च प्रेक्ष(ष)णोत्सुकः। तेन यास्यत्यसौ शीघ्रं, स्यात्सरूपेत्युपश्रुतिः ॥१९७॥ कर्णोद्घाटनसंजातोपश्रुत्यन्तरमात्मनः। कुशलाः कालमासन्नमनासन्नं च जानते ॥१९८॥ नवभिः कुलकम्। [अथ शनैश्चरतः कालस्वरूपं] शनिः स्याद्यत्र नक्षत्रे,तद्दातव्यं मुखे ततः। चत्वारि दक्षिणे पाणौ, त्रीणि त्रीणि च पादयोः ॥१९९॥ चत्वारि वामहस्ते तु, क्रमशः पञ्च वक्षसि। त्रीणि शीर्षे दृशोर्द्वे द्वे, गुह्य एकः शनौ नरे॥२००॥ निमित्तस-

---

स्तंભ પાંચ છ દિવસે, અથવા પાંચ છ પખવાડીએ યા પાંચ છ વર્ષે ભાંગી જશે અથવા નહિ ભાંગે. ૧૯૪. ઘણો મનોહર છે પરન્તુ આ જલ્દી ભાંગી જશે વિગેરે આ પ્રમાણે ‘અર્થાન્તરાપદેશ્ય’ ઉપશ્રુતિ થાય. ૧૯૫. આ સ્ત્રી અથવા આ પુરૂષ આ સ્થાનથી નહિ જાય, આ જવાની ઇચ્છાવાળો છે પણ અમે નહિ જવા દઇએ. ૧૯૬. અથવા આ જવાની ઇચ્છાવાળા છે અને હું મોકલવાને પણ ઉત્સુક છું, તેથી આથી જલ્દી જશે. એ પ્રમાણે ‘સરૂપ’ ઉપશ્રુતિ જાણવી. ૧૯૭. પોતાના હૃદયમાં કાન ઉઘાડવાથી સાંભળેલી ઉપશ્રુતિથી કુશળ પુરૂષો પોતાનું મરણ નજીક છે અથવા દુર છે તે જાણે છે. ૧૯૮. (હવે **શનિશ્ચરથી કાલનું સ્વરૂપ કહે છે.**) જે નક્ષત્રમાં શનિ હોય, તે નક્ષત્ર મુખમાં આપવું. તે પછી બીજા ચાર નક્ષત્ર જમણા હાથમાં, ત્રણ ત્રણ બે પગમાં.૧૯૯.પછી અનુક્રમે ચારનક્ષત્ર ડાબા હાથમાં,પાંચ હૃદયમાં,ત્રણ નક્ષત્ર મસ્તકમાં,બે બે ચક્ષુમાં અને એક નક્ષત્ર ગુહ્ય સ્થાને શનિરૂપ પુરૂષમાં મુકવા. ૨૦૦. ત્યાં નિમિત્ત સમયે

मये तत्र, पतितं स्थापनाक्रमात् । जन्मर्क्षं नामऋक्षं वा, गुह्यदेशे भवेद्यदि ॥ २०१ ॥ दृष्टं श्लिष्टं ग्रहैर्दुष्टैः, सौम्यैरप्रेक्षितायुतम् । सज्जस्यापि तदा मृत्युः, का कथा रोगिणः पुनः? ॥२०२॥ चतुर्भिः कलापकं॥ (अथ प्रश्नलग्नतः कालस्वरूपं) पृच्छायामथ लग्नास्ते, चतुर्थदशमास्थिताः । ग्रहाः क्रूराः शशी षष्ठाष्टमश्चेत्स्याचदा मृतिः ॥२०३॥ पृच्छायाः समये लग्नाधिपतिर्भवति ग्रहः । यदि चास्तमितो मृत्युः, सज्जस्यापि तदा भवेत् ॥२०४॥ लग्नस्थश्चेच्छशी सौरिर्द्वादशो नवमः कुजः । अष्टमोऽर्कस्तदा मृत्युः, स्याच्चेन्न बलवान् गुरुः ॥२०५॥ रविः षष्ठस्तृतीयो वा, शशी च दशमस्थितः। यदा भवति मृत्युः स्यात्तृतीये दिवसे तदा ॥ २०६ ॥ पापग्रहाश्चेदुदयात्तुर्ये वा द्वादशेऽथवा । दिशन्ति तद्विदो मृत्युं, तृतीये दि-

---

સ્થાપના ક્રમથી જન્મ નક્ષત્ર અથવા નામ નક્ષત્ર ગુહ્યદેશમાં જો પડેલું હોય. ૨૦૧. દુષ્ટ ગ્રહોએ તે જોએલું હોય અથવા તેમની સાથે મળેલું હોય, તેમજ ઉત્તમ ગ્રહોએ ન જોએલું હોય અને તેમને મળેલું પણ ન હોય, તો સાજો માણસ પણ મરી જાય પછી રોગીની તો વાત શું કરવી. ૨૦૨. (**હવે પ્રશ્ન લગ્નથી કાલ સ્વરૂપ કહે છે.**) પ્રશ્ન સમયે લગ્ન અસ્ત થઇ જાય, અને ક્રૂર ગ્રહો ચોથે યા દશમે સ્થાને હોય તથા ચંદ્રમા છઠ્ઠા અથવા આઠમા સ્થાને હોય તો મરણ થાય. ૨૦૩. પૃચ્છાના સમયે લગ્નનો અધિપતિગ્રહ જો અસ્ત થઈ જાય તો સાજા માણસનું પણ મરણ થાય. ૨૦૪. જો ચંદ્ર લગ્નમાં હોય, શનિ બારમો હોય, મંગળ નવમો હોય અને સૂર્ય આઠમો હોય તથા ગુરૂ બળવાન ન હોય તો મરણ થાય. ૨૦૫. સૂર્ય છઠ્ઠો વા ત્રીજો હોય અને ચન્દ્ર દશમો હોય તો ત્રીજે દિવસે મૃત્યુ થાય. ૨૦૬. જો પાપી ગ્રહો ચોથા અથવા દશમા સ્થાને હોય તો ત્રીજે દિવસે મરણ

वसे तदा ॥२०७॥ उदये पञ्चमे वापि, यदि पापग्रहो भवेत् । अष्टभिर्दशभिर्वा स्याद्दिवसैः पञ्चता तदा ॥२०८॥ धनुर्मिथुनयोः सप्तमयोर्यद्यशुभा ग्रहाः । तदा व्याधिर्मृतिर्वा स्याज्ज्योतिषामिति निर्णयः ॥२०९॥ (अथ यंत्रतः कालस्वरूपं) अन्तस्थाधिकृतप्राणिनामप्रणवगर्भितम्। कोणस्थरेफमाग्नेयपुरं ज्वालाशताकुलम्॥२१०॥ सानुस्वारैरकाराद्यैः, षट्स्वरैः पार्श्वतो वृतम् । स्वस्तिकांकबहिःकोणं, स्वाक्षरान्तः प्रतिष्ठितम्॥२११॥चतुःपार्श्वस्थगुरुयं, यंत्रं वायुपुरावृत्तम्। कल्पयित्वा परिन्यस्येत्,पादहृच्छीर्षसन्धिषु॥२१२॥(यन्त्रस्थापना) सूर्योदयक्षणे सूर्यं, पृष्ठे कृत्वा ततः सुधीः। स्वपरायुर्विनिश्चेतुं, निजच्छायां विलोकयेत्॥२१३॥ पूर्णां छायां यदीक्षेत,तदा वर्षं न

થાય એમ કાલજ્ઞ પુરૂષો કહે છે. ૨૦૭. ઉદયસ્થાનમાં અથવા પાંચમાં સ્થાનમાં જો પાપી ગ્રહ હોય તો આઠ અથવા દશ દિવસે મરણ થાય. ૨૦૮. સાતમા ધનુરાશી ને મિથુનરાશીમાં જો અશુભ ગ્રહો હોય તો વ્યાધી અથવા મરણ થાય એમ જયોતિષ જાણનારાઓનો નિર્ણય છે. ૨૦૯. (હવે યંત્રદ્વારાએ કાલસ્વરૂપ કહે છે.) મધ્યમાં રહેલું તથા અધિકૃતપ્રાણિ છે નામ જેનું, એવા “પ્રણવે” કરીને ગર્ભીત તથા ખુણામાં રેફવાળું, તથા સેંકડો અગ્નિ જવાળાથી વ્યાપ્ત, એવું અગ્નિ પુર. ૨૧૦. અનુસ્વાર યુકત અકારાદિ છ સ્વરોએ બાજુઓ વીંટીને બહારના ખુણે સ્વસ્તિક મૂકવા. સ્વરને સ્વસ્તિકની વચ્ચે “સ્વા” અક્ષર મૂકવો ૨૧૧. ચારે બાજુ વિસર્ગ સહિત ‘ય’કારવાળું એવી રીતના યંત્રને વાયુના સમુહથી આવૃત થએલું કલ્પીને અંને પગો ઉપર, હૃદયમાં મસ્તક ઉપર અને સાંધાઓમાં રાખવું. ૨૧૨. તે પછી સુર્યોદય વખતે સૂર્ય પાછળ કરી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પોતાના અથવા પરના આયુષનો નિશ્ચય કરવા પોતાની છાયા જોવી. ૨૧૩. જો સંપૂર્ણ છાયા જ-

पञ्चता । कर्णाभावे तु पञ्चत्वं, वर्षैर्द्वादशभिर्भवेत् ॥२१४॥ हस्तां-
गुलिस्कन्धकेशपार्श्वनासाक्षये क्रमात् । दशाष्टसप्तपञ्चत्र्येकवर्षैर्मरणं
दिशेत् ॥२१५॥ षण्मास्या म्रियते नाशे, शिरसश्चिबुकस्य वा ।
ग्रीवानाशे तु मासेनैकादशाहेन दृक्क्षये ॥२१६॥ सच्छिद्रे हृदये
मृत्युर्दिवसैः सप्तभिर्भवेत्। यदि छायाद्वयं पश्येद्यमपार्श्वं तदा व्रजेत्
॥२१७॥अष्टभिः कुलकम्॥इति यंत्रप्रयोगेण,जानीयात्कालनिर्णयम्।
यदिवा विद्यया विद्याद्वक्ष्यमाणप्रकारया ॥२१८॥ (अथ विद्यास्व-
रूपं) प्रथमं न्यस्य चूडायां 'स्वा'शब्दमों च मस्तके । 'क्षि' नेत्रे
हृदये 'पं'च नाभ्यब्जे 'हा'क्षरं ततः ॥२१९॥ ("ॐ जुं सः ॐ
मृत्युंजयाय ॐ वज्रपाणिने शूलपाणिने हर हर दह दह स्वरूपं
दर्शय हुं फट् फट् स्वाहा") अनया विद्ययाऽष्टाग्रशतवारं विलो-
चने । स्वच्छायां चाभिमंत्र्यार्कं, पृष्ठे कृत्वाऽरुणोदये ॥ २२० ॥

ણાય તો એક વરસ સુધી મરણ ન થાય, અને જો કાન
ન દેખાય તો બાર વરસે મરણ થાય. ૨૧૪. હાથ, અંગુ-
લી, સ્કંધ, કેશ, પડખું અને નાસિકા જો ન દેખાય તો
અનુક્રમે દશ, આઠ, સાત, પાંચ, ત્રણ ને એક વર્ષે મરણ
થાય. ૨૧૫. મસ્તક અથવા હડપચી ન જણાય તો છ મ-
હીને મરણ થાય, ગ્રીવા ન જણાય તો એક માસે અને આંખો
ન જણાય તો અગીઆર દિવસે. ૨૧૬. છિદ્રવાળું હૃદય જણાય
તો સાત દિવસે મરણ થાય અને જો બે છાયાઓ જણાય
તો તરતજ યમરાજ પાસે જાય. ૨૧૭. એ પ્રમાણે યંત્ર
પ્રયોગથી કાળનો નિર્ણય જાણવો. અથવા હવે જેકહેવાશે તે વિ-
દ્યાના પ્રકારથી જાણવો.૨૧૮.પહેલાં ચોટલીમાં "સ્વા" શબ્દ સ્થા-
પીને મસ્તકમાં "ॐ" શબ્દ સ્થાપવો. પછી નેત્રમાં 'ક્ષિ' હૃદયમાં
'પ' અને નાભિકમળમાં 'હ' અક્ષર સ્થાપવો. ૨૧૯ અરૂણોદય
વખતે સૂર્ય પાછળ કરીને આ વિદ્યાથી એકસો આઠવાર
ચક્ષુ અને પોતાની છાયામંત્રીને, બીજા માટે બીજાની

परच्छायां परकृते, स्वच्छायां स्वकृते पुनः । सम्यक्तत्कृतपूजः सन्नुपयुक्तो विलोकयेत् ॥२२१॥ संपूर्णां यदि पश्येत्तामावर्षं न मृतिस्तदा । क्रमजंघाजान्वभावे, त्रिद्व्येकाब्दैर्मृतिः पुनः॥२२२॥ उरोरभावे दशभिर्मासैर्नश्येत्कटेः पुनः। अष्टभिर्नवभिर्वापि, तुन्दाभावे तु पञ्चषैः॥२२३॥ग्रीवाभावे चतुस्त्रिद्व्येकमासैर्म्रियते पुनः। कक्षाभावे तु पक्षेण, दशाहेन भुजक्षये॥२२४॥ दिनैः स्कन्धक्षयेऽष्टाभिश्चतुर्याम्या तु हृत्क्षये । शीर्षाभावे तु यामाभ्यां, सर्वाभावे तु तत्क्षणात् ॥२२५॥ सप्तभिः कुलकम्॥ एवमाध्यात्मिकं कालं, विनिश्चेतुं प्रसंगतः । बाह्यस्यापि हि कालस्य, निर्णयः परिभाषितः ॥ २२६ ॥ (अथ जयपराजयपरिज्ञानोपायः) को जेष्यति द्वयोर्युद्धे, इति पृच्छत्यवस्थितः । जयः पूर्वस्य पूर्णे स्याद्रिक्ते

છાયા અને પોતા માટે પોતાની છાયા, સારી રીતે પૂજા કરી ઉપયોગપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારે જુએ. ૨૨૦-૨૨૧. જો સંપૂર્ણ છાયા જણાય તો એક વર્ષ સુધી મરણ ન થાય, અને પગ, જંઘા તથા ઢીંચણ ન જણાય તો અનુક્રમે ત્રણ, બે, ને એક વર્ષે મરણ થાય. ૨૨૨. ઉરૂ ન જણાય તો દશ મહીને, કટિ ન જણાય તો આઠ અથવા નવ મહીને અને પેટ ન જણાય તો પાંચ અથવા છ મહીને મરણ થાય. ૨૨૩. ગ્રીવા ન જણાય તો ચાર, ત્રણ, બે યા એક મહીને મરણ થાય, કક્ષા ન જણાય તો પંદર દિવસે અને ભુજા ન જણાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૨૨૪. સ્કંધ ન જણાય તો આઠ દિવસે, હૃદય ન જણાય તો ચાર પહોરે, મસ્તક ન જણાય તો બે પહોરે અને સર્વ ન જણાય તો તરતજ મરણ થાય. ૨૨૫. એ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક કાળજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરતાં પ્રસંગથી બાહ્ય કાળનો પણ નિર્ણય કહ્યો.૨૨૬. **(હવે જય પરાજયના જ્ઞાનનો ઉપાય કહે છે)** બેના યુદ્ધમાં કોનો જય થશે એમ પ્રશ્ન

स्यादितरस्य तु ॥ २२७ ॥ यस्त्यजेत्संचरन् वायुस्तद्रिक्तमभि-
धीयते । संक्रमेद्यत्र तु स्थाने, तत्पूर्णं कथितं बुधैः ॥ २२८ ॥
प्रष्टाऽऽदौ नाम चेज्ज्ञातुर्गृह्णात्यन्वातुरस्य तु । स्यादिष्टस्य तदा
सिद्धिर्विपर्यासे विपर्ययः ॥२२९॥ वामबाहुस्थिते दूते, समनामा-
क्षरो जयेत् । दक्षिणबाहुगे त्वाजौ, विषमाक्षरनामकः ॥२३०॥
भूतादिभिर्गृहीतानां,दष्टानां वा भुजंगमैः। विधिः पूर्वोक्त एवासौ,
विज्ञेयः खलु मांत्रिकैः ॥२३१॥ पूर्णा संजायते वामा, विशता
वरुणेन चेत्। कार्याण्यारभ्यमाणानि,तदा सिध्यन्त्यसंशयम्॥२३२॥
जयजीवितलाभादिकार्याणि निखिलान्यपि । निष्फलान्येव जाय-
न्ते, पवने दक्षिणास्थिते ॥ २३३॥ ज्ञानी बुध्ध्वाऽनिलं सम्यक्,
पुष्पं हस्तात्प्रपातयेत् । मृतजीवितविज्ञाने, ततः कुर्वीत निश्चयम्

થયે છતે, જો નાડી પૂર્ણ હોય તો પહેલાનો અને
રિકત હોય તો બીજાનો જય થશે. ૩૨૭. ચાલતા વાયુને
તજવો તે રિકત કહેવાય છે અને જે સ્થાનમાં સંક્રમણ કરવો તેને
પૂર્ણ કહે છે. ૨૨૮. પુછનાર માણસ આદિમાં જો પ્રથમ જાણનારનું
(વૈદ્યનું) નામ ગ્રહણ કરે અને પછી રોગીનું નામ ગ્રહણ
કરે તો ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય, અને વિપરીત ગ્રહણ કરે તો
વિપરીત થાય. ૨૨૯. યુદ્ધ સંબંધી પ્રશ્નમાં ડાબી બાજુએ
રહી દૂત પૂછે તો સમઅક્ષર નામવાળાનો જય થાય, અને
જમણી બાજુએ રહી પૂછે તો વિષમાક્ષરવાળાનો જય થાય.
૨૩૦. ભૂતાદિકથી ગૃહીત અન સર્પથી ડસાએલાઓને માટે
પણ આ પૂર્વોકત વિધિજ મંત્રીઓએ જાણવો. ૨૩૧. જો
ડાબી નાડી વરૂણમંડળથી પૂર્ણ થાય તો તે વખતે આરંભેલા
કાર્યો અવશ્ય સિદ્ધ થાય. ૨૩૨. જમણી નાડીમાં જો પવન
હોય તો જય, જીવીત, લાભ આદિ સર્વ કાર્યો નિષ્ફળજ
થાય. ૨૩૩. જ્ઞાનીએ સારી રીતે વાયુ જાણીને હાથમાંથી
પુષ્પ નીચે પાડવું, અને તેથી મરણ અથવા જીવીતના જ્ઞાન-

॥२३४॥ त्वरितो वरुणे लाभश्चिरेण तु पुरन्दरे । जायते पवने स्वल्पः, सिद्धोऽप्यग्नौ विनश्यति ॥ २३५ ॥ आयाति वारुणे यातः, तत्रैवास्ते सुखं क्षितौ । प्रयाति पवनेऽन्यत्र, मृत इत्यनले वदेत् ॥२३६॥ दहने युद्धपृच्छायां, युद्धं भंगश्च दारुणः। मृत्युसैन्यविनाशौ वा,पवने जायते पुनः ॥ २३७ ॥ महेन्द्रे विजयो युद्धे,वारुणे वाञ्छिताधिकः। रिपुभंगेन सन्धिर्वा,स्वसिद्धिपरिसूचकः ॥२३८॥भौमे वर्षति पर्जन्यो, वारुणे तु मनोमतम्। पवने दुर्दिनांभोधौ, वह्नौ वृष्टिः कियत्यपि ॥२३९॥ वरुणे सस्यनिष्पत्तिरतिश्लाघ्या पुरन्दरे । मध्यस्था पवने च स्यान्न स्वल्पापि हुताशने

નો નિશ્ચય કરવો. ૨૩૪. **વરૂણમંડળમાં** ઉદય હોય તો તરત લાભ થાય, **પુરન્દરમંડળમાં** ઉદય હોય તો લાંબે કાળે લાભ થાય, **વાયુમંડળમાં** હોય તો થોડો લાભ અને **અગ્નિમંડળમાં** હોય તો સિદ્ધ કાર્ય પણ નાશ પામે છે.૨૩૫. **વરૂણમંડળમાં** ગએલો પાછો આવે છે,**પુરન્દરમંડળમાં** તે ત્યાંજ પૃથ્વીને વિષે સુખે રહે છે, **વાયુમંડળમાં** તે અન્યત્ર જાય છે અને **અગ્નિમંડળમાં** તે મરણ પામ્યો છે એમ કહેવું. ૨૩૬. **અગ્નિમંડળ**છતે યુદ્ધની પૃચ્છામાં યુદ્ધ થાય અને દેશનો ભયંકર ભંગ થાય. તથા **વાયુમંડળ** છતે પ્રશ્ન કરે તો મરણ અથવા સૈન્યનો વિનાશ થાય. ૨૩૭. **મહેન્દ્રમંડળ** છતે પ્રશ્ન કરે તો યુદ્ધમાં વિજય થાય, **વરૂણમંડળ** છતે ઇચ્છાકરતાં વધારે લાભ થાય, શત્રુના ભાંગવાથી સંધિ થાય એમ સ્વસિદ્ધિને તે સૂચવનાર છે. ૨૩૮. **પાર્થિવમંડળ** છતે વરસાદ સંબંધી પ્રશ્ન કરે તો વરસાદ થાય, **વરૂણમંડળ**છતે મન ઇચ્છિત વરસાદ થાય, **પવનમંડળ** છતે દુર્દિન (વરસાદ નહિ ખુલ્લો થાય) અને **અગ્નિમંડળ** છતે કેટલોક વરસાદ થાય. ૨૩૯. **વરૂણમંડળ** છતાં પ્રશ્ન કરે તો ધાન્યની ઉત્પત્તિ થાય, **પુરંન્દરમંડળ** છતાં પ્રશ્ન કરે તો ઘણી સારી ઉત્પત્તિ થાય, **પવનમંડળ**

॥ २४० ॥ महेन्द्रवरुणौ शस्तौ, गर्भप्रश्ने सुतप्रदौ । समीरदहनौ स्त्रीदौ, शून्यं गर्भस्य नाशकम् ॥ २४१ ॥ गृहे राजकुलादौ च, प्रवेशे निर्गमेऽथवा । पूर्णाङ्गपादं पुरतः, कुर्वतः स्यादभीप्सितम् ॥ २४२ ॥ गुरुबन्धुनृपामात्या, अन्येऽपीप्सितदायिनः । पूर्णांगे खलु कर्तव्याः, कार्यसिद्धिमभीप्सता ॥ २४३ ॥ आसने शयने वापि, पूर्णांगे विनिवेशिताः । वशीभवन्ति कामिन्यो, न कार्मणमतः परम् ॥ २४४ ॥ अरिचौराधमर्णाद्या, अन्येऽप्युत्पातविग्रहाः । कर्तव्याः खलु रिक्तांगे, जयलाभसुखार्थिभिः ॥ २४५ ॥ प्रतिपक्षप्रहारेभ्यः, पूर्णांगे योऽभिरक्षति । न तस्य रिपुभिः शक्तिर्बलिष्ठैरपि हन्यते ॥ २४६ ॥

છતાં સાધારણ ઉત્પત્તિ થાય અને **અગ્નિમંડળ** છતાં થોડી પણ ઉત્પત્તિ ન થાય. ૨૪૦. ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્નમાં **મહેન્દ્ર** અને **વરૂણમંડળ** શ્રેષ્ટ છે તેમાં પ્રશ્ન કર્યો હોય તો તે પુત્ર દેનાર છે, વાયુ ને **અગ્નિમંડળ** સ્ત્રી આપનાર છે, તથા **શૂન્યમંડળ** ગર્ભનો નાશ કરનાર છે. ૨૪૧. ઘરમાં અને રાજકુલાદિમાં પ્રવેશ કરતાં અથવા નીકળતાં જે નાસિકા વહન થતી હોય તે તરફનો પગ પ્રથમ આગળ કરી ચાલતાં ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થાય. ૨૩૨. ગુરૂ, બન્ધુ, રાજા, અમાત્ય અને બીજા પણ ઇચ્છિત આપનારાઓને કાર્યની સિદ્ધિ ઇચ્છનારાઓએ જે નાસીકા વહન થતી હોય તે તરફ કરીને બેસાડવા ૨૪૩. વાયુથી પૂર્ણ અંગ હોતે છતે આસન અથવા શયન વખતે પણ વહન થતી નાસિકા તરફ બેસાડેલી કામીનીઓ પણ વશ થાય છે, આ સિવાય બીજું વશીકરણ નથી. ૨૪૪. શત્રુ, ચોર, લેણદાર વિગેરે, અને બીજા પણ ઉત્પાત, અને વિગ્રહને જય, લાભ, અને સુખના અર્થીઓએ રિકતાંગે કરવા. ૨૪૫. શત્રુના પ્રહારોથી પોતાના પૂર્ણાંગનું જે રક્ષણ કરે છે, તેની શકિત બળવાન શત્રુઓથી પણ હણાતી નથી. ૨૪૬. ડાબી અથવા જમણી નાસિકા વહન થતી હોય તે

वहन्तीं नासिकां वामां, दक्षिणां वाऽभिसंस्थितः। पृच्छेद्यदि तदा पुत्रो, रिक्तायां तु सुता भवेत्॥२४७॥ सुषुम्णावाहभागे द्वौ, शिशू रिक्ते नपुंसकम्। संक्रान्तौ गर्भहानिः स्यात्समे क्षेममसंशयम्॥२४८॥ चन्द्रे स्त्री पुरुषः सूर्ये, मध्यभागे नपुंसकम्। प्रश्नकाले तु विज्ञेय-मिति कैश्चिन्निगद्यते ॥२४९॥(अथ पवननिश्चये उपायः)यदा न ज्ञायते सम्यक्,पवनः सञ्चरन्नपि। पीतश्वेतारुणश्यामैर्निश्चेतव्यः स बिन्दुभिः ॥२५०॥ [बिन्दुनिरीक्षणे उपायः] अंगुष्ठाभ्यां श्रुती मध्यांगुलीभ्यां नासिकापुटे। अंत्योपान्त्यांगुलीभिश्च,पिधाय वदना-म्बुजम् ॥२५१॥कोणावक्ष्णोर्निपीड्याऽऽद्यांगुलीभ्यां श्वासरोधतः। यथावर्णं निरीक्षेत, बिन्दुमव्यग्रमानसः ॥२५२॥ युग्मम्॥ पीतेन

વખતે તે સામા ઉભા રહી જો કોઈ (ગર્ભ સંબંધી) પૂછે તો કહેવું કે પુત્ર થશે અને ખાલી નાસિકા સામા ઉભા રહી પૂછે તો પુત્રી થશે એમ કહેવું. ૨૪૭. સુષુમ્ણા નાડી વખતે પૂછે તો બે બાળકનો જન્મ થાય, રિક્તા નાડી વખતે પૂછે તો નપુંસકનો જન્મ થાય, નાડીની સંક્રાન્તિમાં પૂછે તો ગર્ભહાની થાય, અને તત્ત્વોદય થયા પછી પૂછે તો અવશ્ય ક્ષેમ કુશળ થાય. ૨૪૮. ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્નવખતે ચન્દ્રનાડી હોય તો પુત્રીનો જન્મ કહેવો, સૂર્યનાડી હોય તો પુત્રનો જન્મ કહેવો, અને સુષુમ્ણા નાડી હોય તો નપુંસકનો જન્મ કહેવો. એમ કેટલાએક આચાર્યો કહે છે. ૨૪૯. (પવન નિશ્ચય કરવામાં ઉપાય કહે છે.) જ્યારે સમ્યક્ પ્રકારે સંચરતો પવન ન જણાય ત્યારે તેના પીત, શ્વેત, અરૂણ ને શ્યામ બિંદુઓથી નિશ્ચય કરવો. ૨૫૦. (બિંદુ જોવામાં ઉપાય.) બે અંગુઠાથી બે કાન, મધ્યની બે આંગળીઓથી નાસિકાનાં બે છિદ્ર, અન્ત્યોપાન્ત્ય આંગળીઓથી મુખ કમળ ઢાંકીને, તથા પહેલી બે આંગળીઓથી આંખના ખુણા દબાવી, શ્વાસનો રોધ કરી, અવ્યગ્રમનથી યથા વર્ણવાળા બિંદુને જોવાં. ૨૫૧-૨૫૨. પીળાબિન્દુ-

बिन्दुना भौमं, सितेन वरुणं पुनः । कृष्णेन पवनं विद्यादरुणेन हुताशनम् ॥ २५३ ॥ निरुरुत्सेद्वहन्तीं यां, वामां वा दक्षिणामथ । तदंगं पीडयेत्सद्यो, यथा नाडीतरा वहेत ॥ २५४ ॥ अग्रे वामविभागे हि, शशिक्षेत्रं प्रचक्षते । पृष्ठे दक्षिणभागे तु,रविक्षेत्रं मनीषिणः ॥२५५॥ लाभालाभौ सुखं दुःखं,जीवितं मरणं तथा । विदन्ति विरलाः सम्यग्वायुसंचारवेदिनः ॥२५६॥ अखिलं वायुजन्मेदं, सामर्थ्यं तस्य जायते । कर्तुं नाडीविशुद्धिं यः,सम्यग्जानात्यमूढधीः॥२५७॥[अथ नाडीविशुद्धिमाह]नाभ्यब्जकर्णिकारूढं कलाबिन्दुपवित्रितम् । रेफाक्रान्तं स्फुरद्भासं,'हकारं'परिचिन्तयेत् ॥२५८॥ तं ततश्च तडिद्वेगं, स्फुलिंगार्चिःशतांचितम् । रेचयेत्सूर्यमार्गेण, प्रापयेच्च नभस्तलम् ॥२५९॥ अमृतैः प्लावयन्तं तम-

थी **પાર્થિવવાયુ**, શ્વેતબિન્દુથી **વરૂણવાયુ**, કૃષ્ણબિન્દુથી **પવનવાયુ** અને રાતાબિન્દુથી **અગ્નિવાયુ** જાણવો.૨૫૩.ડાબી યા જમણી નાડી વહન થતી હોય અને તેને રોકવાની ઈચ્છા થાય તો તે અંગને દબાવવું એટલે તરતજ બીજી નાડી વહન થશે. ૨૫૪. બુદ્ધિમાનો શરીરના ડાબા ભાગમાં આગળ ચંદ્રનું ક્ષેત્ર કહે છે અને જમણા ભાગમાં પાછળ સૂર્યક્ષેત્ર કહે છે. ૨૫૫. સારીરીતે વાયુસંચાર જાણનારા વિરલા મનુષ્યોજ લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણ જાણે છે. ૨૫૬. જે તિક્ષણ બુદ્ધવાળો પુરૂષ સારી રીતે નાડી વિશુદ્ધિ કરવાનું જાણે છે તેને વાયુથી ઉત્પન્ન થતું બધું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫૭. (**હવે નાડીની શુદ્ધિ કહે છે.**) નાભિકમળની કર્ણિકા ઉપર આરૂઢ થએલ, કળા (˘) અને બિન્દુથી (·) પવિત્ર થએલ, તથા રેફથી દબાએલ પ્રકાશમાન 'હકાર'નું ચિન્તવન કરવું. (हँ) ૨૫૮. તે પછી વિજળી સમાન વેગવાળા સેંકડો અગ્નિકણ અને જવાળાયુકત તેને (हँ ને) સૂર્યમાર્ગે રેચક કરવો અને આકાશ તળમાં પહોંચાડવો. ૨૫૯. પછી ત્યાંથી અમૃતથી ભીંજાવી ધીમે ધીમે ઉતારી

वतार्य शनैस्ततः।चन्द्राभं चन्द्रमार्गेण,नाभिपद्मे निवेशयेत्॥२६०॥ निष्क्रमं च प्रवेशं च, यथामार्गमनारतम्। कुर्वन्नेवं महाभ्यासो, नाडीशुद्धिमवाप्नुयात्॥२६१॥ चतुर्भिः कलापकं॥ (नाडीसंचारे ज्ञानफलं) नाडीशुद्धाविति प्राज्ञः, संपन्नाभ्यासकौशलः। स्वेच्छया घटयेद्वायुं, पुटयोस्तत्क्षणादपि॥२६२॥ द्वे एव घटिके सार्धे,एकस्यामेव तिष्ठते। तामुत्सृज्यापरां नाडीमधितिष्ठति मारुतः॥२६३॥ षट्शताभ्यधिकान्याहुः,सहस्राण्येकविंशतिम्। अहोरात्रे नरि स्वस्थे, प्राणवायोर्गमागमम्॥२६४॥मुग्धधीर्यः समीरस्य, संक्रान्तिमपि वेत्ति न। तत्त्वनिर्णयवार्त्तां स, कथं कर्तुं प्रवर्तते?॥२६५॥ पूरितं पूरकेणाधोमुखं हृत्पद्ममुन्मिषेत्। ऊर्ध्वश्रोतो भवेत्तच्च, कुंभकेन प्रबोधितम्॥२६६॥ आक्षिप्य रेचकेणाथ, कर्षेद्वायुं हृद-

---

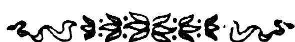
चंद्र समान तेने चन्द्र मार्गे नाभीकमळमां दाखल करवो. २६०. ए प्रमाणे निरन्तर कहेला मार्गे निष्क्रम अने प्रवेश करतां महा अभ्यासवाळो पुरुष नाडी शुद्धि पामे छे. २६१. ए प्रमाणे नाडी शुद्धिमां अभ्यासनी कुशळता पामेलो प्राज्ञ पुरुष पोतानी इच्छाथी वायु तत्काळ एक बीजा नसकोरामां घटावे छे. २६२. एक नाडीमां अढी घडी सुधीज वायु रहे छे पछी तेने तजीने बीजी नाडीमां रहे छे. २६३. स्वस्थ पुरुषनी अंदर एक अहोरात्रिमां एकवीसहजार ने छसोत्तेर (२१६००) प्राणवायुनुं (श्वासोच्छवासनुं) गमनागमन थाय छे. २६४. जे मुग्ध बुद्धिवाळो पुरुष वायुना संक्रमने पण नथी जाणतो ते पुरुष तत्त्वनिर्णय संबंधी वार्ता करवाने केम प्रवर्ति शके? २६५. (**हवे वेध विधि कहे छे.**) पूरकथी पूरेलुं हृदयकमळ अधोमुखवाळुं थई संकोचाय छे, अने कुंभकथी विकस्वर थई ऊर्ध्वश्रोतवाळुं थाय छे. २६६. पछी रेचक वडे आक्षेप करी हृदय कमळमांथी वायुने खेंचवो अने ऊर्ध्वश्रोत मार्गनी ग्रंथीभेदीने ब्रह्मपुरे

सुजात् । ऊर्ध्वश्रोतेः पथग्रन्थिं, भित्त्वा ब्रह्मपुरं नयेत् ॥२६७॥ ब्रह्मरन्ध्रान्निष्क्रमय्य,योगी कृतकुतूहलः । समाधितोऽर्कतूलेषु,वेधं कुर्याच्छनैः शनैः ॥२६८॥ मुहुस्तत्र कृताभ्यासो, मालतीमुकुलादिषु । स्थिरलक्षतया वेधं, सदा कुर्यादतन्द्रितः ॥ २६९ ॥ दृढाभ्यासस्ततः कुर्याद्वेधं वरुणवायुना । कर्पूरागरुकुष्ठादिगन्धद्रव्येषु सर्वतः॥२७०॥ एतेषु लब्धलक्षोऽथ, वायुसंयोजने पटुः। पक्षिकायेषु सूक्ष्मेषु, विदध्याद्वेधमुद्यतः॥२७१॥पतंगभृंगकायेषु, जाताभ्यासो मृगेष्वपि । अनन्यमानसो धीरः, संचरेद्विजितेन्द्रियः ॥२७२॥ नराश्वकरिकायेषु, प्रविशन्निःसरन्निति। कुर्वीत संक्रमं पुस्तोपलरूपेष्वपि क्रमात्॥ अष्टभिः कुलकम् ॥२७३॥ एवं परासुदेहेषु, प्रविशेद्वामनासया । जीवद्देहे प्रवेशस्तु,नोच्यते पापशंकया

લઇ જવો. ૨૬૭. પછી કર્યું છે કુતૂહલ જેને એવા યોગીએ બ્રહ્મરન્ધ્રથી વાયુ બહાર કાઢી સમાધિથી ધીમે ધીમે અર્કતૂલ ઉપર વેધ કરવો. ૨૬૮. વારંવાર ત્યાં અભ્યાસકરી, પછી જાઈ ચંબેલી આદિ પુષ્પો ઉપર સ્થિર લક્ષથી પ્રમાદ રહિત હમ્મેશાં વેધ કરે. ૨૬૯. તે પછી દઢ અભ્યાસવાળા યોગીએ વરૂણ વાયુથી કર્પૂર, અગરૂ, કુષ્ઠાદિ સુગન્ધી દ્રવ્યો પર સર્વથા વેધ કરવો. ૨૭૦. એ પદાર્થોમાં વાયુ જોડવામાં લબ્ધ લક્ષ એવો પ્રવીણ યોગી, સૂક્ષ્મ પક્ષિઓની કાયામાં વેધ કરવા ઉદ્યમ કરે. ૨૭૧. પતંગને ભમરાદિકની કાયામાં અભ્યાસ થયા બાદ, અનન્ય ચિત્તવાળો, ધીર, જિતેન્દ્રિય, મૃગોના શરીરમાં પણ સંચરે. ૨૭૨. પછી મનુષ્ય, અશ્વ અને હસ્તિની કાયામાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અને પત્થરની પુતળીમાં પણ સંક્રમ કરવો. ૨૭૩. એ પ્રમાણે (મરણ પામેલા) બીજા જીવોનાં શરીરમાં ડાબી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો. જીવતા શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપની શંકાથી નથી કહેતા. ૨૭૪. એમ અનુક્રમે બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ

॥२७४॥क्रमेणैवं परपुरप्रवेशाभ्यासशक्तितः।विमुक्त इव निर्लेपः, स्वेच्छया संचरेत्सुधीः ॥२७५॥

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे पञ्चमः प्रकाशः ॥५॥

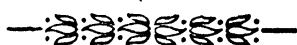
॥ अथ षष्ठः प्रकाशः ॥६॥

(परपुरप्रवेशेऽपरमार्थतामाह) इह चायं परपुरप्रवेशश्चित्रमात्रकृत्। सिध्येन्न वा प्रयासेन, कालेन महतापि हि ॥ १ ॥ जित्वापि पवनं नानाकरणैः क्लेशकारणैः । नाडीप्रचारमायत्तं, विधायापि वपुर्गतम् ॥२॥ अश्रद्धेयं परपुरे, साधयित्वापि संक्रमम् । विज्ञानैकप्रसक्तस्य, मोक्षमार्गो न सिध्यति ॥३॥ युग्मम् ॥ तन्नाप्नोति मनः स्वास्थ्यं,

---

કરવાના અભ્યાસની શકિતથી મુકતની જેમ નિર્લેપ રહીત ઈચ્છા મુજબ બુદ્ધિમાન વિચરે છે, ૨૭૫.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे पंचमप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः॥५॥

હવે છઠ્ઠો પ્રકાશ ૬.

(બીજાના શરીરની અંદર પ્રવેશ કરવાનું અપરમાર્થપણું કહે છે.) અહીં બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું કહ્યું, તે માત્ર આશ્ચર્ય કરનારૂંજ છે, પણ તે ઘણા કાળે પ્રયાસથી સિદ્ધ થાય અથવા ન એ થાય. ૧. કલેશના કારણ એવા વિવિધ કરણોથી પવન જીતીને, શરીરની અંદરના નાડી પ્રચારને સ્વાધીન કરીને પણ. ૨. શ્રદ્ધા ન કરી શકાય એવા બીજા શરીરમાં સંક્રમ સાધીને પણ (આવા) વિજ્ઞાનમાં આસકત મનુષ્યને મોક્ષ માર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૩. પ્રાણાયામથી કદર્થના પામેલું મન શાંતિ પામતું નથી,

प्राणायामैः कदर्थितम् । प्राणस्यायमने पीडा, तस्यां स्याच्चित्तविप्लवः ॥४॥ पूरणे कुंभने चैव, रेचने च परिश्रमः । चित्तसंक्लेशकरणान्मुक्तेः प्रत्यूहकारणम् ॥५॥ इन्द्रियैः सममाकृष्य, विषयेभ्यः प्रशान्तधीः । धर्मध्यानकृते तस्मान्मनः कुर्वीत निश्चलम् ॥ ६ ॥ नाभिहृदयनासाग्रभालभ्रूतालुदृष्टयः । मुखं कर्णौ शिरश्चेति ध्यानस्थानान्यकीर्तयन् ॥७॥ (अथ धारणाफलम्) एषामेकत्र कुत्रापि, स्थाने स्थापयतो मनः । उत्पद्यन्ते स्वसंवित्तेर्बहवः प्रत्ययाः किल ॥८॥

इति श्रीहेमचन्द्रचार्यविरचिते योगशास्त्रे षष्ठः प्रकाशः ॥ ६ ॥

કેમકે પ્રાણુને જપ કરતાં પીડા થાય અને પીડા થયે છતે ચિત્તનો વિપ્લવ થાય છે, ૪. પૂરણુ કુંભન અને રેચન કરવામાંજ પરીશ્રમ પડે છે. તે પરિશ્રમ ચિત્તને સંકલેશ કરનાર હોવાથી મુકિતને વિઘ્નભૂત છે. ૫. તેથી પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળાએ ઇન્દ્રિઓ સહિત મન વિષયોથી ખેંચી લઇ ધમધ્યાન કરવામાટે મનને નિશ્ચળ કરવું. ૬. નાભિ, હૃદય નાસાગ્ર, કપાળ, ભ્રુકુટી, તાળુ નેત્ર, મુખ, કાન અને મસ્તક એ ધ્યાન કરવાના સ્થાનો કહ્યાં છે. (હવે ધારણાનું ફલ કહે છે.) એમના કોઈ પણુ એક સ્થાનકમાં મનને સ્થિર નિશ્ચ ઘણા પ્રત્યયો સ્વસંવિત્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૮.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे षष्ठप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ६.

॥ अथ सप्तमः प्रकाशः ॥७॥

(ध्यातृक्रमः) ध्यानं विधित्सता ज्ञेयं, ध्याता ध्येयं तथा फलम् । सिध्यन्ति न हि सामग्रीं, विना कार्याणि कर्हिचित्॥१॥ (ध्यातस्वरूपं) अमुञ्चन् प्राणनाशेऽपि, संयमैकधुरीणताम् । परमप्यात्मवत् पश्यन्, स्वस्वरूपापरिच्युतः ॥ २ ॥ उपतापमसंप्राप्तः, शीतवातातपादिभिः । पिपासुरमरीकारियोगामृतरसायनम् ॥३॥ रागादिभिरनाक्रान्तं,क्रोधादिभिरदूषितम्। आत्मारामं मनःकुर्वन्, निर्लेपः सर्वकर्मसु ॥ ४ ॥ विरतः कामभोगेभ्यः, स्वशरीरेऽपि निःस्पृहः। संवेगह्रदनिर्मग्नः, सर्वत्र समतां श्रयन् ॥ ५ ॥ नरेन्द्रे वा दरिद्रे वा, तुल्यकल्याणकामनः । अमात्रकरुणापात्रं, भवसौख्यपराङ्मुखः ॥ ६ ॥ सुमेरुरिव निष्कंपः, शशीवानन्ददायकः ।

હવે સાતમો પ્રકાશ ૭.

(હવે ધ્યાન ધરનારનો ક્રમ કહે છે.) ધ્યાન કરવાને ઈચ્છનારાએ, ધ્યાતા, ધ્યેય અને ફળ જાણવું જોઈએ કેમકે સામગ્રી વિના કદીપણ કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી.૧.(હવે ધ્યાન ધરનારનું સ્વરૂપ કહે છે.) પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ સમયમાં શ્રેષ્ટતા ન મુકનાર, બીજાને પણ પોતાના આત્માની જેમ જોનાર, અને પોતાના સ્વરૂપથી નહિ ભ્રષ્ટ થનાર. ૨.શીત, વાત અને આતપાદિકથી ખેદને નહિ પામનાર, અજરામર કરનાર યોગરૂપી અમૃત રસાયણ પીવાને ઈચ્છનાર. ૩. રાગાદિથી નહિ દબાએલ, ક્રોધાદિથી અદૂષિત, મનને આત્મારામમાં કરનાર, સર્વ કાર્યોમાં નિર્લેપ. ૪. કામભોગોથી વિરામ પામેલ, પોતાના શરીરમાં પણ નિસ્પૃહ, સંવેગ રૂપી દ્રહમાં નિમગ્ન, સર્વત્ર સમતાનો આશ્રય કરનાર. ૫. રાજા અથવા રંકમાં સમાન કલ્યાણ ઈચ્છનાર, સવ ઉપર અનહદ દયા કરનાર, સંસારના સુખથી પરાઙ્મુખ. ૬. મેરૂની પેઠે નિષ્કંપ, ચંદ્રની પેઠે

समीर इव निःसंगः, सुधीर्ध्याता प्रशस्यते ॥७॥ षड्भिः कुलकं॥ (अथ ध्येयस्वरुपं) पिंडस्थं च पदस्थं च, रूपस्थं रूपवर्जितम्। चतुर्धा ध्येयमाम्नातं, ध्यानस्यालंबनं बुधैः ॥८॥ (धारणाप्रकारः) पार्थिवी स्यादथाग्नेयी मारुती वारुणी तथा। तत्त्वभूः पञ्चमी चेति, पिंडस्थे पञ्च धारणाः ॥ ९. ॥ (पार्थिवीधारणास्वरूपं) तिर्यग्लोकसमं ध्यायेत्, क्षीराब्धि तत्र चांबुजम्। सहस्रपत्रं स्वर्णाभं, जंबूद्वीपसमं स्मरेत् ॥१०॥ तत्केसरततेरन्तः,स्फुरत्पिंगप्रभांचिताम्। स्वर्णाचलप्रमाणां च, कर्णिकां परिचिन्तयेत् ॥११॥ श्वेतसिंहासनासीनं, कर्मनिर्मूलनोद्यतम्। आत्मानं चिन्तयेत्तत्र, पार्थिवी धारणेत्यसौ ॥१२॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥ (आग्नेयीधारणास्वरुपं) विचिन्तयेत्तथा नाभौ, कमलं षोडशच्छदम्। कर्णिकायां महामंत्रं, प्रति-

---

આનન્દ આપનાર. વાયુની પેઠે સંગરહિત એવો બુદ્ધિમાન ધ્યાતા વખાણવા યોગ્ય છે. ૭. (હવે ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે.) 'પિંડસ્થ' 'પદસ્થ,' 'રૂપસ્થ' અને 'રૂપાતિત' આ ચાર પ્રકારના ધ્યેય, ધ્યાનના આલંબન ભૂત પંડિતોએ માનેલું છે. ૮. (હવે ધારણાના ભેદ કહે છે.) 'પાર્થિવી,' 'આગ્નેયી,' 'મારૂતી' 'વારૂણી' તથા પાંચમી 'તત્ત્વભૂ' આ પાંચ ધારણાઓ 'પિંડસ્થ' ધ્યાનમાં હોય છે. ૯. (હવે દરેક ધારણાનું સ્વરૂપ કહે છે.) તિર્યગ્લોક જેવડો ક્ષીરસમુદ્ર ચિન્તવવો અને તેમાં જંબુદ્વીપ જેવડું હજાર પાંખડીવાળું સુવર્ણ જેવી કાન્તિવાળું કમળ ચિન્તવવું. ૧૦. તે કમળના કેસરાની પંક્તિની અન્દર પ્રકાશમાન પીળી પ્રભાવાળી, મેરૂના જેટલા પ્રમાણુવાળી કર્ણિકા ચિન્તવવી. ૧૧. તેપર શ્વેત સિંહાસનપર બેઠેલા, કર્મ નિમૂળ કરવાને યત્ન કરતા, પોતાના આત્માને ચિન્તવવો. આ 'પાર્થિવી ધારણા' કહેવાય છે. ૧૨. (હવે આગ્નેયી ધારણાનું સ્વરૂપ કહે છે.) તથા નાભિની અંદર સોળ

पत्रं स्वरावलीम् ॥१३॥ रेफाबिंदुकलाक्रान्तं, महामंत्रे यदक्षरम्। तस्य रेफाद्विनिर्यान्तीं, शनैर्धूमशिखां स्मरेत् ॥१४॥ स्फुलिंगसन्ततिं ध्यायेत्, ज्वालामालामनन्तरम्। ततो ज्वालाकलापेन, दहेत् पद्मं हृदि स्थितम्॥१५॥ तदष्टकर्मनिर्माणमष्टपत्रमधोमुखम्। दहत्येव महामंत्रध्यानोत्थः प्रबलानलः ॥१६॥ ततो देहाद् बहिर्ध्यायेत्, त्र्यस्रं वह्निपुरं ज्वलत्। लाञ्छितं स्वस्तिकेनान्ते, वह्निबीजसमन्वितं॥१७॥ देहं पद्मं च मंत्रार्चिरन्तर्वह्निपुरं बहिः। कृत्वाशु भस्मसाच्छाम्येत्, स्यादाग्नेयीति धारणा॥१८॥ षड्भिः कुलकम् ॥ [अथ मारुतीधारणास्वरूपं] ततस्त्रिभुवनाभोगं, पूरयन्तं समीरणम्। चालयन्तं गिरीनब्धीन्, क्षोभयन्तं विचिन्त-

---

પાંખડીવાળું કમળ ચિન્તવવું, તેની કર્ણિકામાં 'अर्हँ' મહામંત્ર અને બીજા દરેક પત્રે સ્વરની પંક્તિ સ્થાપવી. ૧૩. રેફ બિંદુ ને કળા યુક્ત મહામંત્રમાં જો "हँ" અક્ષર છે તેના રેફમાંથી ધીમે ધીમે નિકળતી ધૂમ્ર શિખા ચિન્તવવી. ૧૪. તેમાંથી અગ્નિ કણુની સંતતિ ચિંતવવી, તે પછી અનેક જવાળાઓ ચિન્તવવી. તે જવાળાઓના સમૂહથી હૃદયમાં રહેલું કમળ બાળવું. ૧૫. તે આઠ કર્મની રચનાવાળા આઠ પત્રયુકત અધો મુખવાળાં કમળને મહામંત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલો અગ્નિ બાળીજ નાખે છે. ૧૬. તે પછી શરીરની બહાર ત્રણ ખુણાવાળો સળગતો અગ્નિકુંડ ચિન્તવવો તે અન્તે સ્વસ્તિક લાંછિત અને અગ્નિબીજથી યુકત ચિન્તવવો. ૧૭. મહામંત્રના ધ્યાનથી થએલા અગ્નિ વડે અને વહ્નિપૂરની જવાળા વડે તરતજ શરીર અને કમળને બાળી ભસ્મસાત્ કરી શાન્ત થવું. તે **'આગ્નેયી ધારણા'** છે. ૧૮. **(હવે મારૂતી ધારણાનું સ્વરૂપ કહે છે.)** તે પછી ત્રણ ભુવનના વિસ્તારને પૂરતા, પર્વતોને ચળાયમાન કરતા અને સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડતા વાયુને ચિન્તવવો. ૧૯. તે ભસ્મરજને તે વાયુવડે શીઘ્ર

येत् ॥१९॥ तच्च भस्मरजस्तेन, शीघ्रमुध्धूय वायुना । दृढाभ्यासः प्रशान्ति तमानयेदिति मारुती ॥२०॥ युग्मम् ॥ [अथ वारुणी-धारणास्वरूपं] स्मरेत्वर्षत्सुधासारैर्घनमालाकुलं नभः । ततोऽर्धेन्दुसमाक्रान्तं, मंडलं वरुणांकितम् ॥२१॥ नभस्तलं सुधांभोभिः, प्लावयेत्तत्पुरं ततः । तद्रजः कायसंभूतं, क्षालयेदिति वारुणी ॥२२॥ युग्मम् ॥ [अथ तत्त्वधारणास्वरूपं]सप्तधातुविनाभूतं, पूर्णेन्दुविशदद्युतिम् । सर्वज्ञकल्पमात्मानं, शुद्धबुद्धिः स्मरेत्ततः ॥२३॥ ततः सिंहासनारूढं, सर्वातिशयभासुरम् । विध्वस्ताशेष-कर्माणं, कल्याणमहिमान्वितम् ॥ २४ ॥ स्वांगगर्भे निराकारं, संस्मरेदिति तत्त्वभूः । साभ्यास इति पिंडस्थे, योगी शिवसुखं भजेत् ॥२५॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥ [अथ पिण्डस्थमाहात्म्यं] अ-

---

ઉડાડી દ્રઢ અભ્યાસવાળાએ તે વાયુને શાન્તિ પમાડવો એ 'મારૂતી' ધારણા જાણવી. ૨૦. (હવે **વારૂણી ધારણાનું સ્વરૂપ કહે** છે.) અમૃત સમાન વરસાદ વરસતું, મેઘ માળાથી વ્યાપ્ત એવા આકાશને સ્મરણ કરવું. તે પછી અર્ધ ચન્દ્રાકાર યુક્ત વરૂણ બીજ સહિત મંડળ ચિન્તવવું ૨૧. તે પછી તે અમૃત સમાન પાણીથી આકાશતલને પ્લાવિત કરે અને પછી કાયાથી ઉત્પન્ન થએલી રજ અને ભસ્મ ધોઇ નાખે એ 'વારૂણી' ધારણા છે. ૨૨. (હવે તત્વભૂ **ધારણાનું સ્વરૂપ કહે** છે.)તે પછી શુદ્ધ બુદ્ધિ-વાળાએ સપ્ત ધાતુ રહિત, પૂર્ણ ચંદ્ર સમાન નિર્મળ કાન્તિયુક્ત સર્વજ્ઞ સમાન પોતાના આત્માને સ્મરે. ૨૩. તે પછી સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થએલા, સર્વ અતિશયોથી દેદીપ્યમાન, સર્વ કર્મનો નાશ કરનાર, કલ્યાણના મહિમાએ યુક્ત. ૨૪. પોતાના શરીરમાં નિરાકાર આત્માને સ્મરે એ **તત્વભૂ ધારણા જાણવી. એ પ્રમાણે પિંડસ્થ ધ્યાનમાં અ-ભ્યાસવાળો યોગી મોક્ષ સુખ પામે છે, ૨૫. (હવે પિંડ-**

भ्रान्तमिति पिंडस्थे, कृताभ्यासस्य योगिनः । प्रभवन्ति न दुर्वि-द्यामंत्रमंडलशक्तयः ॥२६॥ शाकिन्यः क्षुद्रयोगिन्यः, पिशाचाः पिशिताशनाः । त्रस्यन्ति तत्क्षणादेव,तस्य तेजोऽसहिष्णवः ॥२७॥ दुष्टाः करटिनः सिंहाः, शरभाः पन्नगा अपि । जिघांसवोऽपि तिष्ठन्ति, स्तंभिता इव दूरतः ॥२८॥

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे सप्तमः प्रकाशः ॥७॥

॥ अथ अष्टमः प्रकाशः ॥८॥

[अथ पदस्थध्येयस्वरूपं] यत्पदानि पवित्राणि, समालम्ब्य विधीयते । तत्पदस्थं समाख्यातं, ध्यानं सिद्धान्तपारगैः ॥१॥ तत्र षो-

---

સ્થ ધ્યેયનું મહાત્મ્ય કહે છે.) આ પ્રમાણે પિંડસ્થ ધ્યાનમાં નિરન્તર અભ્યાસ કરનાર યોગીને દુષ્ટવિદ્યા, મંત્ર, મંડળ અને શકિતઓ પરાભવ કરી શકતા નથી. ૨૬. શાકિનીઓ, નીચ યોગીનીઓ, અને માંસ ભક્ષણ કરનારા પિશાચો તેમના તેજને સહન ન કરતા તરતજ ત્રાસ પામે છે. ૨૭. દુષ્ટ હાથીઓ, સિંહો,અષ્ટાપદો અને સર્પો જે મારવાની ઇચ્છાવાળા છે તે પણ સ્તંભિત થએલાની જેમ દૂરથીજ ઉભા રહે છે. ૨૮.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे सप्तमप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ७

હવે આઠમો પ્રકાશ ૮.

(હવે પદસ્થ ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે.) જે પવિત્ર પદોનું અવલંબન કરીને ધ્યાન કરાય તેને સિદ્ધાન્ત પારગામી પુરૂષોએ પદસ્થ ધ્યાન કહ્યું છે. ૧. નાભિકન્દ ઉપર

डशपत्राब्जे, नाभिकन्दगतेऽम्बुजे । स्वरमालां यथापत्रं, भ्रमन्तीं परिचिन्तयेत् ॥२॥ चतुर्विंशतिपत्रं च, हृदि पद्मं सकर्णिकम् । वर्णान् यथाक्रमं तत्र, चिन्तयेत् पञ्चविंशतिम् ॥३॥ वक्त्राब्जेऽष्टदले वर्णाष्टकमन्यत्ततः स्मरेत् । संस्मरन्मातृकामेवं, स्याच्छ्रुतज्ञान-पारगः ॥४॥ (अथ पदस्थध्येयफलं) ध्यायतोऽनादिसंसिद्धान्, वर्णानेतान् यथाविधि । नष्टादिविषये ज्ञानं, ध्यातुरुत्पद्यते क्षणात् ॥५॥ (अथ प्रकारान्तरेण पादमयीदेवतास्वरूपं) अथवा नाभि-कन्दाधः, पद्ममष्टदलं स्मरेत् । स्वरालीकेसरं रम्यं, वर्गाष्टकयुतै-र्दलैः ॥६॥ दलसन्धिषु सर्वेषु, सिद्धस्तुतिविराजितम् । दलाग्रेषु समग्रेषु, मायाप्रणवपावितम् ॥७॥ तस्यान्तरन्तिमं वर्णमाद्यवर्णपुरस्कृ-

---

રહેલા સોળપત્રવાળા કમળની અંદર દરેક પત્ર ઉપર ભ્રમણ કરતી સ્વરની પંક્તિ ચિન્તવવી. ૨. હૃદયમાં કરેલા ચોવીસ પત્રવાળા અને કર્ણિકા યુકત કમળમાં અનુક્રમે પચીસ વર્ણો (क થી म સુધી) ચિન્તવવા. ૩. તે પછી મુખ કમળમાં આઠપત્રવાળા કમળની અન્દર બાકીના આઠ વર્ણો (य, र, ल, व, श, ष, स, ह,) ચિન્તવવા. આ પ્રમાણે માતૃકાનું સ્મરણ કરતાં શ્રુતપારગામી થાય. ૪. (હવે પદસ્થ ધ્યેયનું ફલ કહે છે) અનાદિસિદ્ધ એવા આ વર્ણોનું યથાવિધિ ધ્યાન કરતાં, ધ્યાન કરનારને થોડાકાળમાં નષ્ટાદિ સંબંધી (ગયું, આવ્યું, થયું, થવાનું, જીવિત, મરણાદિ સંબંધિ) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. ૫. (હવે પ્રકારાન્તરથી પાદમયી દેવતાને ધ્યેયપણાએ કરીને દેખાડે છે.) અથવા નાભિકન્દની નીચે આઠ વર્ગોના (अ, क, च, ट, त, प, य, श,) અક્ષરવાળા આઠ પાંદડાએ સહિત, સ્વરની પંકિત સહિત કેસરાવાળું મનોહર એવું આઠ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવે. ૬. સર્વ પત્રોની સન્ધિઓમાં સિદ્ધ પુરૂષાની સ્તુતિથી શોભીત કરવું, અને સર્વ પત્રના અગ્ર ભાગમાં માયા અને પ્રણવથી (ॐ ह्रीं) પવિત્ર કરવું. ૭. તે કમળો મધ્યમાં રેફથી

सम्।रेफाक्रान्तं कलाबिन्दुरम्यं प्रालेयनिर्मलम् ॥८॥ अर्हमित्यक्षरं प्राणप्रान्तसंस्पर्शि पावनम् । ह्रस्वं दीर्घं प्लुतं सूक्ष्ममतिसूक्ष्मं ततः परम् ॥९॥ ग्रन्थीन् विदारयन्नाभिकंठहृद्घंटीकादिकान् । सुसूक्ष्मध्वनिना मध्यमार्गयायि स्मरेत्ततः ॥१०॥ अथ तस्यान्तरात्मानं, प्लाव्यमानं विचिन्तयेत् । बिन्दुतप्तकलानिर्यत्क्षीरं गौरामृतोर्मिभिः ॥११॥ ततः सुधासरःसूतषोडशाब्जदलोदरे । आत्मानं न्यस्य पत्रेषु, विद्यादेवीश्च षोडश ॥ १२ ॥ स्फुरत्स्फटिकभृंगारक्षरत्क्षीरसितामृतैः । आभिराप्लाव्यमानं स्वं, चिरं चित्ते विचिन्तयेत् ॥१३॥ अथास्य मंत्रराजस्याभिधेयं परमेष्ठिनम् । अर्हन्तं मूर्धनि ध्यायेत, शुद्धस्फटिकनिर्मलम्॥१४॥ तद्ध्यानावेशतः सोऽहं, सोऽहमित्यालपन्मुहुः । निःशंकमेकतां विद्यादात्मनः पर-

(૯) આક્રાન્ત, કળાબિન્દુથી (૭) રમ્ય, બરફ જેવા નિર્મળ આદ્યવર્ણ (अ) યુકત અન્ત્યવર્ણ (ह) સ્થાપવો. ૮. 'अर्हं' એ પદ પ્રાણપ્રાન્તને સ્પર્શ કરનારને પવિત્ર થયેલું, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત, સૂક્ષ્મ અને અતિ સૂક્ષ્મ એવો ત્યાર પછી ઉચ્ચાર થશે. ૯. તે પછી નાભીની, કંઠની, ને હૃદયની ઘંટીકાદિ ગ્રંથીઓને અતિ સૂક્ષ્મ ધ્વનીવડે વિદારણુ કરતો મધ્યમાર્ગેથી ચાલ્યો જતો ચિન્તવવો. ૧૦: પછી બીન્દુથી તપેલી કળામાંથી નિકળતા દુધ જેવા ગૌર અમૃતના કલ્લોલોથી અન્તરાત્માને ભીંજાવતો તેને ચિન્તવવો. ૧૧. પછી અમૃત સરોવરમાં થએલા સોળ પાંખડીવાળા (સોળ સ્વરવાળા) કમળના મધ્યમાં આત્માને સ્થાપીને તેમાં સોળ વિદ્યાદેવીઓ સ્થાપવી. ૧૨. દેદીપ્યમાન સ્ફટિકના કુંભમાંથી ઝરતા દુધ જેવા શ્વેત અમૃતવડે પોતાને લાંબા કાળ સુધી સિંચાતો ચિત્તમાં ચિન્તવવો. ૧૩. આ મંત્રાધિરાજના અભિધેય, શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા નિર્મળ, પરમેષ્ટિ અર્હન્તનું મસ્તકમાં ધ્યાન કરવું. ૧૪. તે ધ્યાનના આવેશથી 'सोऽहं' 'सोऽहं' એમ વારંવાર બોલતાં નિઃશંકપણે

त्मना ॥१५॥ ततो नीरागमद्वेषममोहं सर्वदर्शिनम् । सुरार्च्यं समवसृतौ, कुर्वन्तं धर्मदेशनाम् ॥१६॥ ध्यायन्नात्मानमेवेत्थमभिन्नं परमात्मना । लभते परमात्मत्वं, ध्यानी निर्धूतकल्मषः॥१७॥ द्वादशभिः कुलकम् ॥ (अथ पञ्चमयीदेवतास्वरूपं) यद्वा मंत्राधिपं धीमानूर्ध्वाधोरेफसंयुतम् । कलाबिन्दुसमाक्रान्तमनाहतयुतं तथा ॥ १८ ॥ कनकांभोजगर्भस्थं, सान्द्रचन्द्रांशुनिर्मलम् । गगने संचरन्तं च, व्याप्नुवन्तं दिशः स्मरेत् ॥१९॥ ततो विशन्तं वक्त्राब्जे, भ्रमन्तं भ्रूलतान्तरे । स्फुरन्तं नेत्रपत्रेषु, तिष्ठन्तं भालमंडले ॥ २० ॥ निर्यान्तं तालुरन्ध्रेण, श्रवन्तं च सुधारसं । स्पर्धमानं शशांकेन, स्फुरन्तं ज्योतिरन्तरम्॥२१॥ संचरन्तं नभोभागे, योजयन्तं शिवश्रिया । सर्वावयवसंपूर्णं, कुंभकेन विचिन्त-

---

આત્માની પરમાત્મા સાથે એકતા જાણવી. ૧૫. તે પછી અરાગી, અદ્વેષિ, અમોહી, સર્વદર્શી, દેવોને પૂજવા યોગ્ય, સમવસરણમાં ધર્મદેશના કરતા આત્માને પરમાત્માથી અભિન્નપણે ચિન્તવવો. તેથી કર્મ રહિત ધ્યાની પરમાત્માપણાને પામે છે. ૧૬. ૧૭.

(હવે પંચમયીદેવતાનું સ્વરૂપ કહે છે.) અથવા બુદ્ધિમાન પુરૂષે મંત્રાધિપને ઉપર અને નીચે રેફયુકત, કળા અને બિંદુથી દબાએલ તથા અનાહુતસહિત. ૧૮. સુવર્ણકમળના મધ્યમાં રહેલ, ગાઢચન્દ્રકિરણોની જેમ નિર્મળ, આકાશમાં સંચરતો અને દિશાઓને વ્યાપ્ત કરતો ચિન્તવવો. ૧૯. તે પછી, મુખકમળમાં પ્રવેશ કરતો, ભ્રૂકુટીમાં ભ્રમણ કરતો, નેત્રપત્રોમાં સ્કુરાયમાન થતો, ભાલમંડળમાં સ્થિર રહેતો. ૨૦. તાળુના છિદ્રમાંથી નિકળતો, અમૃતરસને ઝરતો, ચન્દ્ર સાથે સ્પર્ધા કરતો અને જયોતિષમંડળમાં સ્કુરાયમાન થતો. ૨૧. આકાશ ભાગમાં સંચાર કરતો, મોક્ષલક્ષ્મી સાથે જોડાતો, સર્વઅવયવોથી પૂર્ણ (મન્ત્રાધિરાજ) કુંભકવડે ચિન્તવવો. ૨૨. “ ” જેવી

येत् ॥२२॥ पञ्चभिःकुलकम् ॥ अकारादि हकारान्तं, रेफमध्यं सबिन्दुकम् । तदेव परमं तत्त्वं, यो जानाति स तत्त्ववित् ॥२३॥ [अथ मन्त्राधिराजफलं] महातत्त्वमिदं योगी, यदैव ध्यायति स्थिरः। तदैवानन्दसंपद्भूर्मुक्तिश्रीरुपतिष्ठते ॥ २४ ॥ रेफबिन्दुकलाहीनं, शुभ्रं ध्यायेत्ततोऽक्षरम् । ततोऽनक्षरतां प्राप्तमनुच्चार्यं विचिन्तयेत् ॥२५॥ निशाकरकलाकारं, सूक्ष्मं भास्करभास्वरम्। अनाहताभिधं देवं, विस्फुरन्तं विचिन्तयेत् ॥२६॥ तदेव च क्रमात्सूक्ष्मं, ध्यायेद्वालाग्रसन्निभं । क्षणमव्यक्तमीक्षेत, जगज्ज्योतिर्मयं ततः ॥२७॥ प्रच्याव्य मानसं लक्ष्यादलक्ष्ये दधतः स्थिरम् । ज्योतिरक्षयमत्यक्षमन्तरुन्मीलति क्रमात्॥२८॥ इति लक्ष्यं समालम्ब्य,लक्ष्याभावः प्रकाशितः। निषण्णमनसस्तत्र, सिध्यत्यभिमतं मुनेः॥२९॥ (प्रण-

---

આદિમાં છે અને "ह" જેની અન્તમાં છે, તથા 'બિન્દુ' સહિત 'રેફ' જેની મધ્યમાં છે. (अर्हं) તેજ પરમતત્ત્વ છે. તેને જે જાણે છે તેજ તત્ત્વજ્ઞ છે. ૨૩. (હવે મંત્રના અધિપતિનું ફલ કહે છે.) સ્થિર થઇને યોગી જયારે આ મહાતત્ત્વને ધ્યાવે છે, ત્યારે આનન્દ અને સંપત્તિની ભૂમિ રૂપ મોક્ષ લક્ષ્મી તેની પાસે આવી ઉભી રહે છે. ૨૪. રેફ, બિન્દુ અને કળાથી રહિત શુભ્ર (ह)અક્ષરનું ધ્યાન કરે છે પછી તેજ અક્ષર જે અનક્ષરતા પામેલો અને બોલી ન શકાય તેવો ચિન્તવવો. ૨૫. ચન્દ્રમાની કળાના જેવા સૂક્ષ્મઆકારવાળા અને સૂર્ય જેવા પ્રકાશમાન અનાહત નામના દેવને સ્ફુરાયમાન થતો ચિન્તવવો. ૨૬. પછી તેનેજ અનુક્રમે વાળના અગ્રભાગ જેવો સૂક્ષ્મ ચિન્તવવો. તે પછી ક્ષણવાર જગતને અવ્યક્ત જયોતિષવાળું જોવું. ૨૭. લક્ષ્યથી મન ખસેડીને અલક્ષ્યમાં સ્થિર કરતા અનુક્રમે અક્ષય, ઇન્દ્રિઓથી અગોચર એવી અંદર જયોતિ પ્રગટ થાય છે. ૨૮. આ પ્રમાણે લક્ષ્યનું આલંબન કરી અલક્ષ્ય ભાવ પ્રકાશિત કર્યો, તેમાં નિશ્ચળ મનવાળા યોગીનું ઇચ્છિત સિદ્ધ થાય છે. ૨૯. (પ્રણવનું ધ્યાન) તથા હૃદય કમળના મધ્યમાં

मध्यानमाह) तथा हृत्पद्ममध्यस्थं, शब्दब्रह्मैककारणम्। स्वरव्य-ञ्जनसंवीतं, वाचकं परमेष्ठिनः ॥३०॥ मूर्धसंस्थितशीतांशुकलामृत-रसप्लुतम्। कुंभकेन महामंत्रं, प्रणवं परिचिन्तयेत् ॥३१॥ पीतं स्तंभेऽरुणं वश्ये, क्षोभणे विद्रुमप्रभम्। कृष्णं विद्वेषणे ध्यायेत्, कर्मघाते शशिप्रभं ॥३२॥ [पञ्चपरमेष्ठिमंत्रः] तथा पुण्यतमं मंत्रं, जगत्त्रितयपावनम्। योगी पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं विचिन्तयेत्॥३३॥ अष्टपत्रे सितांभोजे, कर्णिकायां कृतस्थितिम्। आद्यं सप्ताक्षरं मंत्रं, पवित्रं चिन्तयेत्ततः ॥ ३४ ॥ सिद्धादिकं चतुष्कं च, दिक्पत्रेषु यथाक्रमम्। चूलापादचतुष्कं च, विदिक्पत्रेषु चिन्तयेत् ॥३५॥ त्रिशुद्ध्या चिन्तयंस्तस्य, शतमष्टोत्तरं मुनिः। भुञ्जानोऽपि लभेतैव, चतुर्थतपसः फलम् ॥३६॥ एनमेव महामंत्रं, समाराध्येह योगिनः।

રહેલો શબ્દ બ્રહ્મના એક કારણરૂપ સ્વર અને વ્યંજન સહિત, પરમેષ્ઠિપદનો વાચક. ૩૦. અને મસ્તકમાં રહેલ ચન્દ્રકળામાંથી ઝરતા અમૃતરસથી ભીંજાએલ મહામંત્રપ્રણવને (ૐ) કુંભકથી ચિન્તવવો. ૩૧. સ્તંભન કરવામાં પીળું, વશીકરણ કરવામાં રાતું ક્ષોભકરવામાં પરવાળાની કાંતિ જેવા, વિદ્વેષમાં કાળું અને કર્મનો ઘાત કરવામાં ચન્દ્રની કાન્તિ જેવા 'ૐકારનું' ધ્યાન કરવું. ૩૨. ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર, અતિ પવિત્ર પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારમંત્રને યોગીએ ચિન્તવવો. ૩૩. આઠ-પત્રવાળા શ્વેતકમળમાં કર્ણિકાની અંદર રહેલો પહેલો સાત અક્ષરનો પવિત્રમંત્ર (નમો અરિહંતાણં) ચિન્તવવો. તેવાર પછી સિદ્ધાદિક ચાર પદ અનુક્રમે ચારે દિશાઓના પાંદડામાં અને ચૂલિકાના ચાર પદ વિદિશાના (અગ્નીઆદિકખુણાના) પાંદડામાં ચિન્તવવા. ૩૪-૩૫. ત્રણ શુદ્ધિથી એકસો આઠવાર તે મંત્રનું ચિન્તન કરનાર મુનિ આહાર કરે તો પણ એક ઉપવાસનું ફળ પામે.૩૬. આજ મહામંત્રને આ લોકમાં સારી રીતે આરાધીને

त्रिलोक्यापि महीयन्तेऽधिगताःपरमां श्रियम्॥३७॥कृत्वा पापसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च। अमुं मंत्रं समाराध्य, तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः॥३८॥ (पञ्चपरमेष्ठिविद्यास्वरूपं) गुरुपञ्चकनामोत्था, विद्या स्यात् षोडशाक्षरी। जपन् शतद्वयं तस्याश्चतुर्थस्याप्नुयात्फलम् ॥३९॥ शतानि त्रीणि षड्वर्णं, चत्वारि चतुरक्षरम्। पञ्चवर्णं जपन् योगी, चतुर्थफलमश्नुते ॥४०॥ प्रवृत्तिहेतुरेवैतदमीषां कथितं फलम्। फलं स्वर्गापवर्गौ तु,वदन्ति परमार्थतः॥४१॥ पञ्चवर्णमयी पञ्चतत्त्वविद्योध्धृता श्रुतात्। अभ्यस्यमाना सततं, भवक्लेशं निरस्यति॥४२॥मंगलोत्तमशरणपदान्यऽव्यग्रमानसः।चतुःसमाश्रयाण्येव, स्मरन्मोक्षं प्रपद्यते॥४३॥[पञ्चदशाक्षरीविद्याध्यानं]

યોગીઓ પરમલક્ષ્મીને પામીને ત્રણે લોકમાં પૂજાય છે. ૩૭. હજારો પાપ કરીને તથા સેંકડો જીવો મારીને તિર્યંચો પણ આ મંત્રનું સમ્યગ્ આરાધન કરીને દેવલોકમાં ગયા છે. ૩૮. (પંચપરમેષ્ઠિવિદ્યા) ગુરૂપંચકના નામથી ઉત્પન્ન થએલી સોળઅક્ષરની વિદ્યા છે (अरिहंत सिद्ध आयरिय उवज्झाय साहु) તેનો બસોવાર જાપ કરતાં ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૯. (अरहंत सिद्ध) ષડક્ષરી વિદ્યા ત્રણસોવાર (अरहंत) ચતુરક્ષરી ચારસોવાર અને (असिआउसा) પંચાક્ષરી પાંચસોવાર જપનાર યોગી ઉપવાસનું ફળ પામે છે. ૪૦. આ તો વિદ્યાઓનું ફળ પ્રવૃત્તિનું કારણ કહ્યું છે, પણ પરમાર્થથી તો તેનું ફળ સ્વર્ગ અને મોક્ષ છે એમ પંડિતો કહે છે. ૪૧. શ્રુતમાંથી ઉદ્ધરેલી (असिआउसा) પંચવર્ણમયી (ह्राँ ह्रीँ ह्रूँ ह्रौँ ह्रः પંચ તત્ત્વ વિદ્યા નિરન્તર જપી હોય તો સંસારના કલેશ દુર કરે છે. ૪૨. ચાર મંગળ, ચાર લોકોત્તમ ને ચાર શરણુ, એ ત્રણ પદો અવ્યગ્રમનથી અરિહંતાદિક ચાર પદોની (अरिहंत, सिद्ध, साहु, केवलिपन्नत्तो धम्मो) સાથે મેળવીને સ્મરણ કરતાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૩. મોક્ષ સુખ

मुक्तिसौख्यप्रदां ध्यायेद्विद्यां पञ्चदशाक्षरीम् । सर्वज्ञाभं स्मरेन्मंत्रं, सर्वज्ञानप्रकाशकम्॥४४॥वक्तुं न कश्चिदप्यस्य प्रभावं सर्वतः क्षमः। समं भगवता साम्यं,सर्वज्ञेन बिभर्ति यः॥४५॥यदीच्छेद् भवदावाग्नेः, समुच्छेदं क्षणादपि । स्मरेत्तदापि मन्त्रस्य, वर्णसप्तकमादिमम्॥४६॥ पंचवर्णं स्मरेन्मंत्रं, कर्मनिर्घातकं तथा । वर्णमालांचितं मंत्रं, ध्याये-त्सर्वाभयप्रदं॥४७॥ (ह्रींकारविद्याध्यानं) ध्यायेत्सिताब्जं वक्त्रान्त-रष्टवर्गीं दलाष्टके। 'ॐनमो अरिहंताणमिति वर्णानपि क्रमात्॥४८॥ केसरालीं स्वरमयीं, सुधाबिन्दुविभूषिताम्। कर्णिकां कर्णिकायां च, चन्द्रबिंबात्समापतत्॥४९॥ संचरमाणं वक्त्रेण, प्रभामंडलमध्यगं। सुधादीधितिसंकाशं, मायाबीजं विचिन्तयेत् ॥५०॥ ततो भ्रम-

---

આપનાર પંદરઅક્ષરી(ॐ अरिहंत, सिद्ध, सयोगिकेवलिस्वाहा) વિદ્યાનું ધ્યાન કરવું, તથા સર્વજ્ઞાનપ્રકાશક સર્વજ્ઞસમાન મંત્ર (ॐ श्रीँ ह्रीँ अर्हँ नमः)નું સ્મરણ કરવું. ૪૪. આ વિદ્યા અને મંત્રના પ્રભાવને સર્વથા કહેવાને કોઇ સમર્થ નથી, કેમકે તે (વિદ્યા અને મંત્ર) સર્વજ્ઞ ભગવાનની સમાનતા ધારણ કરે છે. ૪૫. જો સંસાર રૂપ દાવાનળને ક્ષણવારમાં ઉચ્છેદ કરવાને ઇચ્છતા હો તો પહેલા મંત્રના સાત અક્ષરનું સ્મરણ કરો. ૪૬. કર્મને નાશ કરનાર પંચાક્ષર મંત્ર (नमो सिद्धाणं)નું સ્મરણ કરવું, તથા વર્ણમાળાથી યુક્ત સર્વ અભય આપનાર મંત્રનું ધ્યાન કરવું.૪૭. (હ્રીંકાર વિદ્યાનું ધ્યાન) મુખની અંદર આઠપત્રવાળું શ્વેતકમળ ચિંતવવું, તેના આઠપત્રની અંદર અનુક્રમે "ॐ नमो अरिहन्ताणं" એ આઠ અક્ષરો સ્થાપવા. ૪૮. કેસરાની પંક્તિ સ્વરમય કરવી તથા કર્ણિકા અમૃતબિન્દુથી વિભૂષિત કરવી અને કર્ણિ-કાની અન્દર ચન્દ્રબિંબથી પડતા, મુખેથી સંચરતા, પ્રભા-મંડળના મધ્યમા રહેલા ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળા માયા-બીજ (ह्रीँ) ને ચિન્તવવો.૪૯–૫૦. તે પછી પત્રોમાં ભ્રમણ

न्तं पत्रेषु, संचरन्तं नमस्तले । ध्वंसयन्तं मनोध्वान्तं, श्रवन्तं च सुधारसम् ॥ ५१ ॥ तालुरन्ध्रेण गच्छन्तं, लसन्तं भ्रूलतान्तरे । त्रैलोक्याचिन्त्यमाहात्म्यं, ज्योतिर्मयमिवाद्भुतम् ॥ ५२ ॥ इत्यमुं ध्यायतो मंत्रं, पुण्यमेकाग्रचेतसः । वाङ्मनोमलमुक्तस्य, श्रुतज्ञानं प्रकाशते ॥५३॥ मासैः षड्भिः कृताभ्यासः, स्थिरीभूतमनास्ततः। निःसरन्तीं मुखांभोजाच्छिखां धूमस्य पश्यति ॥ ५४ ॥ संवत्सरं कृताभ्यासस्ततो ज्वालां विलोकते । ततः संजातसंवेगः, सर्वज्ञमुखपंकजम् ॥ ५५ ॥ स्फुरत्कल्याणमाहात्म्यं, संपन्नातिशयं ततः । भामंडलगतं साक्षादिव सर्वज्ञमीक्षते ॥५६॥ ततः स्थिरीकृतस्वान्तस्तत्र संजातनिश्चयः । मुक्त्वा संसारकान्तारमध्यास्ते सिद्धमन्दिरम् ॥५७॥ दशभिः कुलकम् ॥ शशिबिंबादिवोद्भूतां, श्रव-

---

કરતા, આકાશ તલમાં સંચરતા; મનની મલીનતાનો નાશ કરતા, અમૃત રસને ઝરતા.તાલુના રન્ધ્રથી નીકળતા,ભ્રૂકુટીના મધ્યમાં શોભતા, ત્રણ લોકમાં અચિન્ત્ય માહાત્મ્યવાળા, તેજોમયની પેઠે અદ્દભૂત. એ પ્રમાણે આ પવિત્ર મંત્રનું એકાગ્ર ચિત્તથી ધ્યાન કરતા, વાણી અને મનનો મેલ દૂર કરનારને શ્રુતજ્ઞાન પ્રકાશ થાય છે. ૫૧-૫૨-૫૩. તે પછી સ્થીરમનવાળો છ માસ અભ્યાસ કરવાથી મુખમાંથી નીકળતી ધૂમની શીખા જુએ છે. ૫૪. એ પ્રમાણે એક વરસ અભ્યાસ કરતાં મુખમાથી નીકળતી જવાળા જુએ છે અને પછી સંવેગવાન્ થઈ સર્વજ્ઞનું મુખરૂપી કમળ જુએ છે. ૫૫. તે પછી સ્પુરાયમાન કલ્યાણ માહાત્મ્યવાળા, અતિશયયુકત,ભામંડળની મધ્યમાં રહેલા સાક્ષાત્ હોય તેમ સર્વજ્ઞને જુએ છે. ૫૬. તે પછી તે સર્વજ્ઞને વિષે મન સ્થીર કરી, નિશ્ચયવાળો થઇ, સંસારરૂપ અટવીનો ત્યાગ કરી મોક્ષમંદિરે ચડે છે. ૫૭. ચંદ્રના બિંબથી જાણે ઉત્પન્ન થઇ હોય, તેવી નિરન્તર અમૃત ઝરતી

न्तीममृतं सदा । विद्यां 'क्ष्वीं' इति भालस्थां, ध्यायेत् कल्याणकारणम् ॥ ५८ ॥ क्षीरांभोधेर्विनिर्यान्तीं, प्लावयन्तीं सुधांबुभिः । भाले शशिकलां ध्यायेत्, सिद्धिसोपानपद्धतिम् ॥५९॥ अस्याः स्मरणमात्रेण, त्रुट्यद्भवनिबन्धनः। प्रयाति परमानन्दकारणं पदमव्ययं॥६०॥ नासाग्रे प्रणवः शून्यमनाहतमिति त्रयम् । ध्यायन् गुणाष्टकं लब्ध्वा, ज्ञानमाप्नोति निर्मलम् ॥ ६१ ॥ शंखकुन्दशशांकाभांस्त्रीनमून् ध्यायतः सदा । समग्रविषयज्ञानप्रागल्भ्यं जायते नृणां ॥ ६२ ॥ द्विपार्श्वप्रणवद्वन्द्वं, प्रान्तयोर्माययाऽऽवृतम् । 'सोऽहं' मध्ये 'वि' मूर्धानं, अर्हम्लींकारं विचिन्तयेत् ॥ ६३ ॥ कामधेनुमिवाचिन्त्यफलसंपादनक्षमाम् । अनवद्यां जपेद्विद्यां, गणभृद्वदनोद्गताम् ॥६४॥ षट्कोणेऽप्रतिचक्रे फडिति प्रत्येकमक्षरम् । सव्ये

અને કલ્યાણના કારણરૂપ કપાળમાં રહેલી "क्ष्वीं" નામની વિદ્યાનું ધ્યાન કરવું. ૫૮. ક્ષીરસમુદ્રમાંથી નીકળતી, અમૃતજળથી ભીંજાવતી અને મોક્ષરૂપ મહેલની નીસરણી જેવી શશિકળાને લલાટને વિષે ચિન્તવવી. ૫૯. આ વિદ્યાના સ્મરણમાત્રથીજ સંસારના કારણ રૂપ (કર્મો) ત્રુટી જઇ પરમાનન્દના કારણ રૂપ અવ્યય પદને પામે છે. ૬૦. નાસિકાના અગ્રભાગને વિષે પ્રણવ (ॐ) શૂન્ય (०) અને અનાહત. (હ) એ ત્રણનું ધ્યાન કરનાર અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓ મેળવી નિર્મળજ્ઞાન પામે છે. ૬૧. એ ત્રણને શંખ, મચકુન્દ અને ચંદ્રની જેવા શ્વેત રૂપે હમ્મેશાં ધ્યાન કરતાં મનુષ્યોને સમગ્રવિષયના જ્ઞાનમાં પ્રગલ્ભતા થાય છે. ૬૨. બે બાજુએ બબે "ॐकार," છેડાના બે ભાગે માયા બીજ 'ह्रीँ'થી વીંટાએલી મધ્યમાં 'સોહં' અને માથા ઉપર 'વિ' એવા અર્હમ્લીંકારને ચિંન્તવવું. [ह्रीँ, ओँ, ओँ, स, ह्म्लीँ, हँ, ओँ, ओँ, ह्रीँ.] ૬૩. કામધેનુની જેમ અચિન્ત્ય ફળ આપવામાં સમર્થ, ગણધરના મુખમાથી નીકળેલી, નિરવદ્ય વિદ્યાનો જાપ કરે. ૬૪.

न्यस्येद्विचक्राय, स्वाहा बाह्येऽपसव्यतः ॥६५॥ भूतान्तं बिन्दु-संयुक्तं, तन्मध्ये न्यस्य चिन्तयेत्। 'नमो जिणाण' मित्याद्यैरोंपूर्वैर्वे-ष्टयेद् बहिः ॥६६॥ अष्टपत्रेऽम्बुजे ध्यायेदात्मानं दीप्ततेजसम्। प्रणवाद्यस्य मन्त्रस्य, वर्णान् पत्रेषु च क्रमात् ॥६७॥ पूर्वाशाभि-मुखः पूर्वमधिकृत्यादिमंडलम्। एकादश शतान्यष्टाक्षरं मंत्रं जपे-त्ततः ॥ ६८ ॥ पूर्वाशानुक्रमादेवमुद्दिश्यान्यदलान्यपि। अष्टरात्रं जपेद्योगी, सर्वप्रत्यूहशान्तये ॥६९॥ अष्टरात्रे व्यतिक्रान्ते, कमल-स्यास्य वर्तिनः। निरूपयति पत्रेषु, वर्णानेताननुक्रमम् ॥७०॥ भीषणाः सिंहमातंगरक्षःप्रभृतयःक्षणात्। शाम्यन्ति व्यन्तराश्चान्ये, ध्यानप्रत्यूहहेतवः॥७१॥मंत्रः प्रणवपूर्वोऽयं, फलमैहिकमिच्छुभिः।

ચક્રશિવાય અસાધારણ ષટ્કોણ ચક્રમાં દરેક ખુણામાં 'ફટ્' એ પ્ર-માણે અક્ષર સ્થાપવો, અમે જમણી બાજુ બહારના ભાગમાં 'વિ ચક્રાય' સ્થાપે, ડાબી બાજુ 'સ્વાહ' સ્થાપે, અને ભૂતાંત બિંદુસહિત તેની અંદર સ્થાપી ચીંતવે અને તેની બહાર 'ૐ પૂર્વ નમો જિ-ણાણ' ઇત્યાદી કરી ને બહારથી વીંટી લે, ૬૫. ૬૬. (અષ્ટા-ક્ષરીવિદ્યા) આઠ પત્રવાળા કમળની અંદર દીપ્ત તેજવાળા આત્માનું ધ્યાન કરવું, અને ૐકાર પૂર્વક આદ્યમંત્રના વર્ણો અનુક્રમે પત્રોમાં સ્થાપવા. ૬૭. પછી પ્રથમ પત્ર, પૂર્વ દિશા તરફથી ગણીને તે પત્રોમાં અનુક્રમે આઠ વર્ણો સ્થાપીને અગીઆરસોવાર તે આઠ અક્ષરના મંત્રનો જાપ કરવો. ૬૮. પૂર્વ દિશાના અનુક્રમ-થીજ ઉદ્દેશીને બીજા પણ પત્ર સ્થાપી સર્વ વિઘ્નોની શાન્તિ માટે આઠ રાત્રિ સુધી યોગીએ જાપ કરવો. ૬૯. જાપ કરતાં આઠ રાત્રિ વીત્યા બાદ આ કમળની અંદર પત્રોમાં અનુ-ક્રમે એ આઠ વર્ણો જણાય છે. ૭૦ ભયંકર સિંહ, હાથી, ને રાક્ષસ વિગેરે ક્ષણવારમાં શાંત થાય છે અને ધ્યા-નમાં વિઘ્નના હેતુભૂત વ્યંતરો પણ શાન્ત થાય છે. ૭૧. ઐહિક ફળ ઇચ્છનારાએ પ્રણવ(ૐ) પૂર્વક આ મંત્રનું ધ્યાન

ध्येयः प्रणवहीनस्तु, निर्वाणपदकांक्षिभिः ॥७२॥ चिन्तयेदन्य-मप्येनं, मंत्रं कर्मौघशान्तये। स्मरेत् सत्त्वोपकाराय, विद्यां तां पाप-भक्षिणीम् ॥ ७३ ॥ प्रसीदति मनः सद्यः, पापकालुष्यमुज्झति। प्रभावातिशयादस्या, ज्ञानदीपः प्रकाशते ॥ ७४ ॥ ज्ञानवद्भिः समाम्नातं, वज्रस्वाम्यादिभिः स्फुटम्। विद्यावादात्समुद्धृत्य, बीज-भूतं शिवश्रियः॥७५॥ जन्मदावहुताशस्य, प्रशान्तौ नववारिदम्। गुरूपदेशाद्विज्ञाय, सिद्धचक्रं विचिन्तयेत् ॥७६॥ युग्मम् ॥ ना-भिपद्मे स्थितं ध्यायेत्, 'अ'कारं विश्वतो मुखम्। 'सि' वर्णं मस्त-कांभोजे, 'आ'कारं वदनांबुजे ॥ ७७ ॥ 'उ'कारं हृदयांभोजे, 'सा'कारं कंठपंकजे। सर्वकल्याणकारीणि, बीजान्यन्यान्यपि स्मरेत्

કરવું, અને મોક્ષપદ ઇચ્છનારાએ તો પ્રણવરહિત ધ્યાન કરવું. ૭૨. બીજાએ પણ આ 'श्रीमदृषभादिवर्धमानान्तेभ्यो नमः' મંત્રને કર્મસમૂહની શાન્તિ માટે ચિન્તવવો, અને જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તો આ "ॐ अर्हन्मुखकमलवासिनि पापात्मक्षयं-करि श्रुतज्ञानज्वालासहस्रप्रज्वलिते हे सरस्वति मत्पापं हन हन, दह दह, क्षांक्षींक्षूंक्षौंक्षः क्षीरधवले अमृतसंभवे वं वं, हुं हुं स्वाहा" પાપ-ભક્ષિણી વિદ્યાને સ્મરવી. ૭૩. આ વિદ્યાના અતિશય પ્રભાવથી મન તુરત પ્રસન્ન થાય છે, પાપકાલુષ્યને દૂર કરે છે અને જ્ઞાનરૂપ પ્રદીપ પ્રકાશે છે. ૭૪. એવું મોક્ષ-લક્ષ્મીના બીજ ભૂત વિદ્યાપ્રવાદમાંથી ઉદ્ધરીને વજ્રસ્વામિ-આદિ જ્ઞાનીઓએ પ્રગટપણે આ કહેલું છે. ૭૫. જન્મમરણાદિ રૂપ દાવાનળને શાન્ત કરવામાં નવામેઘસમાન, સિદ્ધ-ચક્રને ગુરૂના ઉપદેશથી જાણીને ધ્યાન કરવું ૭૬. નાભિ-કમળમાં રહેલા સર્વ વ્યાપી અકારને ચિન્તવવો, મસ્તકના કમળ-માં સિવર્ણ ચિન્તવવો અને મુખકમળમાં આકાર ચિન્તવવો. ૭૭. હૃદયકમળમાં ઉકાર, અને કંઠમાં સાકાર ચિન્તવવો; તથા બીજા પણ સર્વ કલ્યાણ કરનારા બીજોને ચિંતન્વે

॥७८॥श्रुतसिन्धुसमुद्भूतमन्यदप्यक्षरं पदम्। अशेषं ध्यायमानं स्यान्निर्वाणपदसिद्धये ॥७९॥ वीतरागो भवेद्योगी, यत्किंचिदपि चिन्तयन्। तदेव ध्यानमाम्नातमतोऽन्ये ग्रन्थविस्तराः॥८०॥[एवं[1] च मंत्रविद्यानां, वर्णेषु च पदेषु च। विश्लेषः क्रमशः कुर्याल्लक्षमी(क्ष्यी)-भावोपपत्तये]॥८१॥ इति गणधरधुर्याविष्कृतादुद्धृतानि, प्रवचनजलराशेस्तत्त्वरत्नान्यमूनि। हृदयमुकुरमध्ये धीमतामुल्लसन्तु,पचितभवशतोत्थक्लेशनिर्णाशहेतोः ॥८२॥

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रेऽष्टमः प्रकाशः ॥ ८ ॥

---

७८. श्रुतरूपसमुद्रमांथी उत्पन्न थएल बीजा पण बधा अक्षर अने पद विगेरेनुं ध्यान कर्युं होय तो मोक्षपदनी सिद्धिमाटे थाय छे. ७९. जे कंइ पण चिन्तवन करतां योगी रागरहित थाय तो तेज ध्यान मानेलुं छे, ते सिवाय अन्य तो ग्रन्थना विस्तार रूपज छे. ८०. (ए प्रमाणे मंत्र अने विद्याना वर्णोमां तथा पदोमां, लक्ष्मी अने भावनी प्राप्ति माटे अनुक्रमे विश्लेष करवो. ८१.) ए प्रमाणे मुख्य गणधरे प्रगट करेला, सिद्धान्तरूपसमुद्रमांथी उद्धरेला, आ तत्त्व रूप रत्नो, सेंकडो भवथी उत्पन्न थएला, क्लेशने नाश करवा माटे बुद्धिमान् पुरुषोना हृदय रूप आरिसामां उल्लास पामो. ८२.

इति श्रीमद्धेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे अष्टमप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ॥८॥

---

१ आ श्लोक लखेली प्रतमां नथी.

॥ अथ नवमः प्रकाशः ॥९॥

[अथ रूपस्थध्येयस्वरूपं] मोक्षश्रीसन्मुखीनस्य, विध्वस्ताखिलकर्मणः। चतुर्मुखस्य निःशेषभुवनाभयदायिनः ॥ १ ॥
इन्दुमंडलसंकाशच्छत्रत्रितयशालिनः। लसद्भामंडलाभोगविडंबितविवस्वतः ॥ २ ॥ दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषगीतसाम्राज्यसंपदः।
रणद्द्विरेफझंकारमुखराशोकशोभिनः ॥ ३ ॥ सिंहासननिषण्णस्य, वीज्यमानस्य चामरैः। सुरासुरशिरोरत्नदीप्तपादनखद्युतेः ॥ ४ ॥
दिव्यपुष्पोत्कराकीर्णसंकीर्णपरिषद्भुवः। उत्कन्धरैर्मृगकुलैः, पीयमानकलध्वनेः ॥५॥ शान्तवैरेभसिंहादिसमुपासितसन्निधेः। प्रभोः समवसरणस्थितस्य परमेष्ठिनः ॥ ६ ॥ सर्वातिशययुक्तस्य, केवलज्ञानभास्वतः। अर्हतो रूपमालम्ब्य, ध्यानं रूपस्थमुच्यते॥ ७ ॥

હવે નવમો પ્રકાશ ૯.

(હવે રૂપસ્થધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે.) મોક્ષલક્ષ્મી સન્મુખ છે જેને, સમગ્ર કર્મનો નાશ કરનાર, ચાર મુખવાળા, સમસ્તભુવનને અભયદાન આપનાર. ૧. ચંદ્રમંડળ જેવા શ્વેત ત્રણ છત્રથી શોભતા, સૂર્યને વિડંબના કરતું ભામંડળ જેની પાછળ શોભી રહ્યું છે. ૨. દિવ્યદુંદુભિના નિર્ઘોષોના ગીતસામ્રાજ્યની સંપત્તિવાળા, શબ્દ કરતા ભ્રમરોના ઝંકારથી વાચાળ થએલ અશોક વૃક્ષથી શોભતા. ૩. સિંહાસન ઉપર બેઠેલા, ચામરોથી વીંજાતા, નમનાર સુરાસુરના મુકુટના રત્નોથી પગના નખની દીપ્ત કાન્તિવાળા. ૪. દિવ્યપુષ્પોના સમૂહથી વ્યાપ્ત અને વિશાળ પરષદાથી ભૂમિ છે જેને, ઉંચી ડોકવાળા મૃગોએ કરીને જેમનો સુંદર ધ્વની સંભળાય છે. ૫. વૈર શાન્ત કરી હાથી સિંહ આદિ પશુઓ, જેની નજીકમાં આવ્યા છે સમવસરણમાં રહેલા પરમેષ્ટિ સ્વરૂપ એવા પ્રભુ સમિપે બેઠેલા છે. ૬. સર્વ અતિશયથી યુક્ત, કેવળજ્ઞાનથી પ્રકાશમાન એવા અરિહંતના રૂપનું આલંબન કરીને ધ્યાન કરવું, તે રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવાયછે. ૭. (હવે બીજા પ્રકારથી

सप्तभिः कुलकम्। (प्रकारान्तरेण रूपस्थध्येयस्वरूपमाह) रागद्वेष-महामोहविकारैरकलंकितम्। शान्तं कान्तं मनोहारि, सर्वलक्षण-लक्षितम्॥८॥ तीर्थकैरपरिज्ञातयोगमुद्रामनोरमम्। अक्ष्णोरमन्दमानन्दनिस्यन्दं ददवदूभुतं॥९॥ जिनेन्द्रप्रतिमारूपमपि निर्मलमानसः। निर्निमेषदृशा ध्यायन्, रूपस्थध्यानवान् भवेत्॥१०॥ त्रिभिर्विशेषकं। योगी चाभ्यासयोगेन, तन्मयत्वमुपागतः। सर्वज्ञीभूतमात्मानमवलोकयति स्फुटम् ॥ ११ ॥ सर्वज्ञो भगवान् योऽयमहमेवास्मि स ध्रुवम्। एवं तन्मयतां यातः, सर्ववेदीति मन्यते ॥१२॥ वीतरागो विमुच्यते, वीतरागं विचिन्तयन्। रागिणं तु समालम्ब्य, रागी स्यात्क्षोभणादिकृत् ॥ १३ ॥ येन येन हि भावेन, युज्यते यंत्रवाहकः। तेन तन्मयतां याति, विश्वरूपो मणिर्यथा ॥१४॥

રૂપસ્થ ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે.) રાગ દ્વેષ અને મહામોહરૂપવિકારોથી અકલંકિત, શાંત, કાન્ત, મનોહર અને સર્વલક્ષણોથી યુકત. ૮. અન્યતીર્થીઓએ નહિ જાણેલ, સુંદરયોગમુદ્રાવાળા, આંખોને અતિઅદ્ભુત આનંદના ઝરાને આપનારા. ૯. એવા જિનેશ્વરની પ્રતિમાના રૂપનું પણ નિર્મળમનથી નિર્નિમેષદૃષ્ટિએ ધ્યાન કરનાર રૂપસ્થ ધ્યાનવાન્ થાય છે. ૧૦. અભ્યાસના યોગથી તન્મયપણાને પામેલો યોગી પ્રગટપણે પોતાને સર્વજ્ઞભુત થયેલો જુએ છે. ૧૧. જે આ સર્વજ્ઞ ભગવાન છે તે નિશ્ચે હું જ છું. એ પ્રમાણે તન્મયતાને પામેલો યોગી સર્વજ્ઞ કહેવાય છે.૧૨. વીતરાગનું ચિન્તવન કરતાં વીતરાગ એવો યોગી (કર્મથી) મુકાય છે. અને રાગીનું આલંબન કરીને રાગી ક્ષોભાદિ કરનાર થાય છે. ૧૩. કેમકે યંત્રવાહક જે જે ભાવે જોડાય છે તેની સાથે આત્મા વિશ્વરૂપ મણીની પેઠે તન્મયતા પામે છે. (અર્થાત્ સ્ફટિકમણિ, જેવું પુષ્પ પાસે હોય તેવું ભાસે છે) ૧૪. આ દુનિયામાં કૌતુકથી પણ ખોટા

नासद्ध्यानानि सेव्यानि, कौतुकेनापि किंत्विह । स्वनाशायैव जायन्ते, सेव्यमानानि तानि यत् ॥१५॥ सिध्यन्ति सिद्धयः सर्वाः, स्वयं मोक्षावलंबिनाम् । संदिग्धा सिद्धिरन्येषां, स्वार्थभ्रंशस्तु-निश्चितः ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे नवमः प्रकाशः ॥९॥

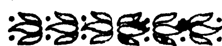

॥ अथ दशमः प्रकाशः ॥ १० ॥

(रूपातीतध्येयस्वरूपमाह) अमूर्त्तस्य चिदानन्दरूपस्य परमात्मनः। निरञ्जनस्य सिद्धस्य, ध्यानं स्याद्रूपवार्जितम् ॥ १ ॥ इत्यजस्रं स्मरन् योगी, तत्स्वरूपावलंबनः । तन्मयत्वमवाप्नोति, ग्राह्यग्राहकवर्जितम् ॥ २ ॥ अनन्यशरणीभूय, स तस्मिन् लीयते

ધ્યાનો સેવવા નહિ, કેમકે તે સેવ્યા હોય તો પોતાના નાશ-માટેજ થાય છે. ૧૫. મોક્ષનું અવલંબન કરનારાઓને સર્વ-સિદ્ધિઓ પોતાની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે; બીજાને તે સિદ્ધિ-ઓ થાય અથવા ન થાય, પરન્તુ સ્વાર્થભ્રંશતો થાયજ. ૧૬.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे नवमप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ॥९॥

હવે દશમો પ્રકાશ. ૧૦.

(હવે રૂપાતીત ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે.) અમૂર્ત, ચિદાનંદસ્વરૂપ, નિરંજન, એવા સિદ્ધપરમાત્માનું ધ્યાન તે રૂપ રહિત (રૂપાતીત) ધ્યાન છે. ૧. એ પ્રમાણે સિદ્ધ સ્વરૂપનું અવલંબન લઇ હમ્મેશાં ધ્યાન કરનાર યોગી ગ્રાહ્ય, (લેવા યોગ્ય) ગ્રાહક (લેનાર) ભાવરહિત તન્મયતા પામેછે, ૨. અનન્યશરણી

तथा । ध्यातृध्यानोभयाभावे, ध्येयेनैक्यं यथा व्रजेत् ।।३।। सोऽयं समरसीभावस्तदेकीकरणं मतम् । आत्मा यदपृथक्त्वेन, लीयते परमात्मनि ।। ४ ।। अलक्ष्यं लक्ष्यसंबन्धात्, स्थूलात्सूक्ष्मं विचिन्तयेत् । सालंबाच्च निरालंबं, तत्त्ववित्तत्त्वमञ्जसा ।। ५ ।। एवं चतुर्विधध्यानामृतमग्नं मुनेर्मनः । साक्षात्कृतजगत्तत्त्वं, विधत्ते शुद्धिमात्मनः ।।६।। आज्ञापायविपाकानां, संस्थानस्य च चिन्तनात् । इत्थं वा ध्येयभेदेन, धर्मध्यानं चतुर्विधम् ।।७।।आज्ञां यत्र पुरस्कृत्य, सर्वज्ञानामबाधिताम् । तत्त्वतश्चिंतयेदर्थांस्तदाज्ञाध्यानमुच्यते।।८।। सर्वज्ञवचनं सूक्ष्मं, हन्यते यन्न हेतुभिः । तदाज्ञारूपमादेयं, न मृषाभाषिणो जिनाः ।।९।। रागद्वेषकषायाद्यैर्जायमानान् विचि-

---

થઇને તે યોગી તેમાં એવી રીતે લીન થાય છે કે ધ્યાની અને ધ્યાનના અભાવે ધ્યેયની સાથે એકરૂપતા પામે છે. ૩. તે આ સમરસીભાવ છે, અને તેનેજ એકીકરણ (અભેદપણું) માન્યું છે કે જે આત્મા અભિન્નપણે પરમાત્માને વિષે લીન થાય છે. ૪. લક્ષ્યધ્યાનના સંબંધથી અલક્ષ્યધ્યાન કરવું, સ્થૂલધ્યાનથી સૂક્ષ્મધ્યાનનું ચિન્તવન કરવું, સાલંબનથી નિરાલંબન થવું, એ પ્રમાણે કરવાથી તત્ત્વજ્ઞયોગી જલદી તત્ત્વ પામે છે. ૫ એ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના ધ્યાનામૃતમાં મગ્ન થએલું મુનિનું મન જગતના તત્ત્વો સાક્ષાત્ કરી આત્માની શુદ્ધિ કરે છે. ૬. અથવા આજ્ઞા, અપાય, વિપાક ને સંસ્થાનનું ચિન્તવન કરવાથી ધ્યેયના ભેદ વડે આ પ્રમાણે ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારે છે. ૭. જે ધ્યાનમાં સર્વજ્ઞની અબાધિત આજ્ઞા આગળ કરીને તત્ત્વથી અર્થોનું ચિન્તવન કરવું તે 'આજ્ઞાધ્યાન' કહેવાય છે. ૮. જિનેશ્વરનું વચન સૂક્ષ્મ છે ને તે હેતુ યુક્તિથી ખંડિત થતું નથી, જિનેશ્વરો અસત્ય બોલતા નથી તેથી તેમનું વચન ગ્રહણ કરવું તે આજ્ઞારૂપ ધ્યાન છે. ૯. જે ધ્યાનમાં રાગદ્વેષકષાયાદિથી ઉત્પન્ન

न्तयेत् । यत्रापायांस्तदपायविचयध्यानमिष्यते ॥ १० ॥ ऐहिकामुष्मिकापायपरिहारपरायणः । ततः प्रतिनिवर्तेत, समंतात्पापकर्मणः॥ ११ ॥ प्रतिक्षणसमुद्भूतो, यत्र कर्मफलोदयः । चिन्त्यते चित्ररूपः स, विपाकविचयोदयः ॥१२॥ या संपदाऽर्हतो या च, विपदो नारकात्मनः । एकातपत्रता तत्र, पुण्यापुण्यस्य कर्मणः ॥ १३ ॥ (अथ संस्थानध्यानस्वरूपं) अनाद्यन्तस्य लोकस्य, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मनः । आकृतिं चिन्तयेद्यत्र, संस्थानविचयः स तु ॥ १४ ॥ नानाद्रव्यगतानन्तपर्यायपरिवर्तनात्। सदा सक्तं मनो नैव, रागाद्याकुलतां व्रजेत् ॥१५॥ [धर्मध्यानविशेषस्वरूपं] धर्मध्याने भवेद् भावः, क्षायोपशमिकादिकः। लेश्याः क्रमविशुद्धाः स्युः, पीतपद्मसिताः पुनः ॥ १६ ॥ अस्मिन्नितान्तवैराग्यव्यति-

---

થતા દુઃખોનું ચિન્તવન થાય તે **'અપાયવિચય'** ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૦. તેથી આ લોક અને પરલોક સંબંધી અપાયનો ત્યાગ કરવામાં તત્પર થઈ સમસ્ત પ્રકારે પાપકર્મથી નિવૃત્ત થાય છે. ૧૧. જે ધ્યાનમાં ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થતા કર્મફળના ઉદયનો અનેકરૂપે વિચાર કરાય તે **'વિપાકવિચય'** નામે ધ્યાન છે. ૧૨. અરિહંતને જે સંપદા છે અને નારકી જીવોને જે વિપદા છે તેમાં પુણ્ય ને પાપ કર્મનું જ સામ્રાજ્યપણું છે.૧૩. (**હવે સંસ્થાનધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે**) જે ધ્યાનમાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને નાશ સ્વરૂપવાળા અનાદિ અનંત લોકની આકૃતિનું ચિન્તવન થાય તે **'સંસ્થાનવિચય'** ધ્યાન છે. ૧૪. વિવિધ દ્રવ્યાન્તર્ગત અનન્ત પર્યાયનું પરિવર્તન હોવાથી હમ્મેશાં તેમાં આસકત થએલું મન રાગાદિની આકુલતાને પામતું નથી. ૧૫. (**ધર્મ ધ્યાનનું વિશેષ સ્વરૂપ કહે છે**) ધર્મધ્યાનમાં ક્ષાયોપશમિક આદિ ભાવ હોય છે. અને પીત, પદ્મ, તથા શુકલ લેશ્યાઓ અનુક્રમે વિશુદ્ધ થાય છે ૧૬. આ ધ્યાનમાં અત્યન્ત વૈરાગ્યના સંબંધથી તરંગિત થએ છતે પ્રાણિઓને સ્વસં-

षंगतरंगिते । जायते देहिनां सौख्यं, स्वसंवेद्यमतीन्द्रियम् ॥१७॥
(**अमुत्रलोकसंबंधि सुखं**) त्यक्तसंगास्तनुं त्यक्त्वा, धर्मध्यानेन योगिनः । ग्रैवेयकादिस्वर्गेषु, भवन्ति त्रिदशोत्तमाः ॥ १८ ॥ महामहिमसौभाग्यं, शरच्चन्द्रसमप्रभम् । प्राप्नुवन्ति वपुस्तत्र, स्रग्भूषाम्बरभूषितम् ॥१९॥ विशिष्टवीर्यबोधाढ्यं, कामार्त्तिज्वर-वर्जितम् । निरन्तरायं सेवन्ते, सुखं चानुपमं चिरम् ॥ २० ॥ इच्छासंपन्नसर्वार्थमनोहारिसुखामृतम् । निर्विघ्नमुपभुञ्जाना, गतं कालं न जानते ॥२१॥ दिव्यभोगावसाने च, च्युत्वा त्रिदिवत-स्ततः । उत्तमेन शरीरेणावतरन्ति महीतले ॥ २२ ॥ दिव्यवंशे समुत्पन्ना, नित्योत्सवमनोरमान् । भुञ्जते विविधान् भोगानखंडि-तमनोरथाः ॥२३॥ ततो विवेकमाश्रित्य, विरज्याऽशेषभोगतः । ध्यानेन ध्वस्तकर्माणः, प्रयान्ति पदमव्ययम्॥२४॥ त्रिभिर्विशेषकं ।

वेद्य અતીન્દ્રિયસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭. (**પરલોક સંબંધિ સુખ કહે છે.**) સર્વસંગરહિત યોગીઓ ધર્મ-ધ્યાન વડે શરીર તજીને ગ્રૈવેયક આદિ સ્વર્ગોમાં ઉત્તમ-દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૮. ત્યાં મહામહિમાવાળા, સૌભાગ્યવાળા, શરદઋતુના ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળા, પુષ્પમાળા આભુષણ અને વસ્ત્રથી વિભૂષિત શરીર પામે છે. ૧૯. વિશિષ્ટ વીર્ય અને જ્ઞાન યુકત, કામની પીડા રૂપ જવરથી રહિત,અન્તરાયરહિત લાંબોકાળ સુધી અનુપમ સુખ અનુભવે ૨૦. ઈચ્છા મુજબ સર્વઅર્થને પ્રાપ્ત કરનાર, વિઘ્નરહિત મનોહરસુખામૃત ભોગવતા થકાં ગએલો કાળ જાણુતા નથી. ૨૧. દિવ્યભોગો પૂર્ણુ થએ છતે ત્યાં દેવલોકથી ચ્યવી પૃથ્વીતળમાં ઉત્તમશરીરે અવતરે છે. ૨૨. અખંડિતમનોરથવાળા દિવ્યવંશમાં ઉત્પન્ન થઈ નિત્ય ઉત્સવથી મનોરમ વિવિધિ ભોગો ભોગવે છે. ૨૩. તે પછી વિવેકનો આશ્રયકરી, સર્વભોગોથી વૈરાગ્ય પામી, ધ્યાનવડે સર્વ-

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे दशमः प्रकाशः ॥१०॥

॥ अथैकादशः प्रकाशः ॥११॥

आर्याछन्दः

(अथ शुक्लध्यानं) स्वर्गापवर्गहेतुर्धर्मध्यानमिति कीर्तितं ता-(या) वत् । अपवर्गैकनिदानं शुक्लमतः कीर्त्यते ध्यानम् ॥ १ ॥ (शुक्लध्यानाधिकारी) इदमादिमसंहनना एवाऽलं पूर्ववेदिनः कर्तुम् । स्थिरतां न याति चित्तं कथमपि यत्स्वल्पसत्त्वानाम्॥२॥ धत्ते न खलु स्वास्थ्यं व्याकुलितं तनुमतां मनो विषयैः । शुक्लध्याने तस्मादधिकारो नाल्पसाराणाम् ॥ ३॥ अनवच्छित्त्याम्नायः समागतोऽस्येति कीर्त्यतेऽस्माभिः । दुष्करमप्याधुनिकैः शुक्लध्यानं

કર્મને। નાશ કરી અવ્યય (મોક્ષ) પદમાં જાય છે. ૨૪.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे दशमप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः॥१०॥

હવે અગીઆરમો પ્રકાશ ૧૧.

(હવે શુક્લધ્યાન કહે છે.) એ પ્રમાણે પ્રથમસ્વર્ગ અને મોક્ષના કારણરૂપ ધર્મધ્યાન કહ્યું. હવે મોક્ષનાજ એક-કારણરૂપ શુકલધ્યાન કહીએ છીએ.૧. પ્રથમ સંઘયણવાળા પૂર્વધરોજ આ ધ્યાન કરવાને સમર્થ છે, કેમ કે અલ્પસ-ત્ત્વવાળા પ્રાણિઓનાં ચિત્ત કોઇ પણ રીતે સ્થિરતા પામતા નથી. ૨. વિષયોથી વ્યાકુળ થએલા મનુષ્યોનાં મન સ્વસ્થ-તા ધારણ કરી શકતા નથી. તેથી અલ્પસત્વવાળાને શુકલ-ધ્યાન કરવાનો અધિકાર નથી. ૩.આધુનિકના જીવોએ શુકલ-ધ્યાન કરવું દુષ્કર છે, તો પણ પરંપરાથી ચાલી આવેલો

यथाशास्त्रम् ॥ ४ ॥ [शुक्लध्यानभेदाः] ज्ञेयं नानात्वश्रुतविचार-
मैक्यं श्रुताऽविचारं च । सूक्ष्मक्रियमुत्सन्नक्रियमितिभेदैश्चतुर्धा
तत् ॥५॥ (प्रथमो भेदः) एकत्र पर्ययाणां विविधनयानुसरणं
श्रुताद् द्रव्ये । अर्थव्यञ्जनयोगान्तरेषु संक्रमणयुक्तमाद्यं तत् ॥६॥
(द्वितीयो भेदः) एवं श्रुतानुसारादेकत्ववितर्कमेकपर्यायें । अर्थ-
व्यञ्जनयोगान्तरेष्वसंक्रमणमन्यत्तु ॥७॥ (तृतीयो भेदः) निर्वाण-
गमनसमये केवलिनो दरनिरुद्धयोगस्य । सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपाति
तृतीयं कीर्तितं शुक्लम् ॥८॥ [चतुर्थो भेदः] केवलिनः शैलेशीग-
तस्य शैलवदकंपनीयस्य । उत्सन्नक्रियमप्रतिपाति तुरीयं परम-
शुक्लम् ॥९॥ (ध्यानस्वामित्वमाह) एवं त्रियोगभाजामाद्यं स्या-

આમ્નાય વિચ્છેદ ન થાય તેથી અમે શાસ્ત્રાનુસારે કહીએ છીએ. ૪. (શુક્લ ધ્યાનના ભેદ કહે છે.) પૃથક્ત્વશ્રુત-વિચાર, અપૃથક્ત્વશ્રુત અવિચાર, સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને ઉચ્છિન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ એમ ચાર પ્રકારે તે શુક્લ ધ્યાન જાણવું. ૫. (**પહેલો ભેદ પૃથક્ત્વશ્રુત સવિચાર**) દ્રવ્યમાં રહેલા એકત્ર પર્યાયોનું વિવિધ નયોના અનુસારે શ્રુતથી અર્થ, વ્યંજન, અને યોગાન્તરમાં સંક્રમણ કરવું. તે **પૃથક્ત્વશ્રુત વિચાર** નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૬. (**હવે બીજો અપૃથક્ત્વશ્રુત અવિચાર.**) એ પ્રમાણે શ્રુતાનુસારે એક પર્યાયમાં અર્થ, વ્યંજન અને યોગાન્તરમાં અસંક્રમણ તે **એકત્વવિતર્ક** નામે બીજો ભેદ છે ૭. (**હવે ત્રીજો ભેદ કહે છે**) મોક્ષ ગમનસમયે કેવલીએ જે અર્થ યોગનો રોધ કરેલો હોય તેમને સૂક્ષ્મ ક્રિયા **અપ્રતિપાતિ** નામે શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ.૮. **હવે ચોથો ભેદ કહે છે**) પર્વતની પેઠે અકંપનીય શૈલેશીકરણ પામેલા કેવલીને **ઉત્સન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ** નામે શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય છે. ૯. (**ધ્યાનનો સ્વામી કહે છે**) એ

दपरमेकयोगानाम् । तनुयोगिनां तृतीयं निर्योगानां चतुर्थं तु ॥१०॥ छद्मस्थितस्य यद्वन्मनः स्थिरं ध्यानमुच्यते तज्ज्ञैः । निश्चलमंगं तद्वत् केवलिनां कीर्तितं ध्यानम् ॥ ११ ॥ पूर्वाभ्यासाज्जीवोपयोगतः कर्मजरणहेतोर्वा । शब्दार्थबहुत्वाद् वा जिनवचनाद्वाप्ययोगिनो ध्यानम् ॥ १२ ॥ आद्ये श्रुतावलंबनपूर्वे पूर्वश्रुतार्थसंबंधात् । पूर्वधराणां छद्मस्थयोगिनां प्रायशो ध्याने ॥१३॥ सकलालंबनविरहप्रथिते द्वे त्वन्तिमे समुद्दिष्टे । निर्मलकेवलदृष्टिज्ञानानां क्षीणदोषाणां ॥१४॥ तत्र श्रुताद् गृहीत्वैकमर्थमर्थाद् व्रजेच्छब्दम् । शब्दात्पुनरप्यर्थं योगाद्योगान्तरं च सुधीः ॥ १५ ॥ संक्रामत्यविलंबितमर्थप्रभृतिषु यथा किल ध्यानी । व्यावर्तते स्वयमसौ पुनरपि तेन प्रकारेण ॥१६॥ इति नानात्वे निशिताभ्यासः

પ્રમાણે ત્રણ યોગવાળા યોગીને પહેલું શુક્લ ધ્યાન હોય, ત્રણમાંથી કોઇ પણ એક યોગવાળાને બીજું, સૂક્ષ્મશરીરયોગવાળાને ત્રીજું, ને યોગ રહિતને ચોથું શુક્લધ્યાન હોય. ૧૦. જેમ છદ્મસ્થના મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહેવાય છે. તેમ કેવલીઓના શરીરની નિશ્ચળતાને ધ્યાનજ્ઞોએ ધ્યાન કહ્યું છે. ૧૧. આ અયોગીને પૂર્વના અભ્યાસથી, જીવના ઉપયોગથી, કર્મનિર્જરાના હેતુથી, શબ્દાર્થની બહુલતાથી, અથવા જિનેશ્વરના વચનથી ધ્યાન કહ્યું છે. ૧૨. પ્રથમના બે શુક્લધ્યાન શ્રુતાલંબનપૂર્વક પૂર્વશ્રુતાર્થના સંબંધથી પૂર્વધર છદ્મસ્થયોગીઓને ઘણું કરીને હોય છે. ૧૩. સર્વદોષરહિત, નિર્મળ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વાળાને સર્વ આલંબન રહિત છેલ્લાં બે શુક્લધ્યાન કહ્યાં છે. ૧૪. તેમાં પ્રથમ શ્રુતથી એક અર્થ ગ્રહણ કરી અર્થથી શબ્દમાં જવું અને ફરી શબ્દથી અર્થમાં જવું એવીજ રીતે બુદ્ધિમાને યોગથી યોગાન્તરે જવું. ૧૫. જેવી રીતે ધ્યાનીપુરૂષ વિલંબરહિત અર્થ આદિમાં સંક્રમણ કરે છે, તેવી રીતે ફરી પણ પોતે ત્યાંથી પાછો ફરે છે. ૧૬. એ પ્રમાણે

संजायते यदा योगी । आविर्भूतात्मगुणस्तदेकताया भवेद्योग्यः ॥ १७ ॥ उत्पादस्थितिभंगादिपर्यायाणां यदैकयोगः सन् । ध्यायति पर्ययमेकं, तत्स्यादेकत्वमविचारम्॥१८॥ त्रिजगद्विषयं ध्यानादणुसंस्थं धारयेत् क्रमेण मनः । विषमिव सर्वाङ्गगतं मंत्रबलान्मांत्रिको दंशे ॥१९॥ अपसारितेन्धनभरः शेषस्तोकेन्धनोऽनलो ज्वलितः । तस्मादपनीतो वा निर्वाति यथा मनस्तद्वत् ॥२०॥ ज्वलति ततश्च ध्यानज्वलने भृशमुज्ज्वले यतीन्द्राणाम् । निखिलानि विलीयन्ते, क्षणमात्राद् घातिकर्माणि ॥२१॥ ज्ञानावरणीयं दृष्ट्यावरणीयं च मोहनीयं च । विलयं प्रयान्ति सहसा सहान्तरायेण कर्माणि ॥२२॥ (घातिकर्मक्षयफलम्) संप्राप्य केवलज्ञानदर्शने दुर्लभे ततो योगी । जानाति पश्यति तथा लोकालोकं

વિવિધપ્રકારના તીવ્રઅભ્યાસવાળો જ્યારે યોગી થાય ત્યારે આત્મગુણ પ્રગટ થતાં તે એકતાને યોગ્ય થાય. ૧૭. જ્યારે એક યોગવાળો થયોથકો યોગી ઉત્પાદ, સ્થિતિ ને વ્યયાદિ પર્યાયોમાંના એક પર્યાયનું ધ્યાન કરે ત્યારે એકત્વ અવિચાર ધ્યાન થાય. ૧૮. સર્વઅંગમાં વ્યાપેલું ઝેર જેમ મંત્રના બળથી માંત્રિક દંખમાં લાવી મૂકે છે તેમ ત્રણ જગતને વિષય કરનારૂ મન ધ્યાનથી અનુક્રમેઅણુપર (પરમાણું ઉપર) ધારણ કરવું. ૧૯. દૂર કરેલા ઇન્ધનના સમૂહવાળો અગ્નિ અથવા બાકીના થોડા ઇન્ધનવાળો અને લાકડા ખસેડેલો અગ્નિ જેમ ઓલવાઈ જાયછે, તેમ વિષય રહિત મન શાન્ત થાયછે.૨૦. પછી શુક્લધ્યાન રૂપ અગ્નિ અત્યન્ત પ્રજ્વલિત થવાથી યતીંદ્રના ઘાતિકર્મો બધાએ ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે. ૨૧. **જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય** સહિત (એ ઘાતિ) કર્મો સહસા નાશ પામે છે. ૨૨. **(ઘાતીકર્મ ક્ષય થવાથી થતું ફલ)** તે પછી યોગી દુર્લભ એવા કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન પામી યથાવસ્થિત લોકાલોકને

यथावस्थं ॥२३॥ देवस्तदा स भगवान्, सर्वज्ञः सर्वदर्श्यनन्त-
गुणः। विहरत्यवनीवलयं सुरासुरनरोरगैः प्रणतः ॥ २४ ॥
वाग्ज्योत्स्नयाऽखिलान्यपि विबोधयति भव्यजन्तुकुमुदानि। उन्मू-
लयति क्षणतो मिथ्यात्वं द्रव्यभावगतम् ॥ २५ ॥ तन्नामग्रहमा-
त्रादनादिसंसारसंभवं दुःखम्। भव्यात्मनामशेषं परिक्षयं याति
सहसैव ॥२६॥ अपि कोटीशतं संख्याः समुपासितुमागताः सुर-
नराद्याः। क्षेत्रे योजनमात्रे मान्ति तदाऽस्य प्रभावेण ॥ २७ ॥
त्रिदिवौकसो मनुष्यास्तिर्यञ्चोऽन्येऽप्यमुष्य बुध्यन्ते। निजनिज-
भाषानुगतं वचनं धर्मावबोधकरम् ॥२८॥ आयोजनशतमुग्रा रोगाः
शाम्यन्ति तत्प्रभावेण। उदयिनि शीतमरीचाविव तापरुजः क्षितेः
परितः ॥ २९ ॥ मारीतिदुर्भिक्षातिवृष्ट्यनावृष्टिडमरवैराणि। न

જાણે છે ને જુએ છે. ૨૩. ત્યારે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અનન્ત-
ગુણવાન, દેવ એવા તે ભગવાન, સુર, અસુર, મનુષ્ય અને ઉરગો
થી પ્રણામ કરાતા પૃથ્વીની ઉપર વિચરે છે. ૨૪. વાણી રૂપ
જ્યોત્સ્નાથી સમગ્ર ભવ્યજન્તુ રૂપી કમળોને વિકસ્વર કરે છે અને
ક્ષણમાત્રમાં તેમના દ્રવ્યથી અને ભાવથી રહેલા મિથ્યાત્વનું
ઉન્મૂલન કરે છે. ૨૫. તેમનું નામ ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ
અનાદિ સંસારમાં થએલું સમગ્ર દુઃખ ભવ્ય જીવોને એકદમ
નાશ પામે છે. ૨૬. વળી તેમની ઉપાસના કરવાને આવેલા
સેંકડો કોટી દેવ મનુષ્યાદિ તે વખતે તેમના પ્રભાવથી એક
યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં સમાઇ જાય છે. ૨૭. ધર્મનો બોધ
કરનારૂં તેમનું વચન દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચો પણ
પોતપોતાની ભાષાપ્રમાણે સમજી શકે છે. ૨૮. જેમ ચ-
ન્દ્રના પ્રભાવથી તાપ શાન્ત થાય છે તેમ તેમના પ્રભાવથી
પૃથ્વીમાં ચારે બાજુએ સો યોજન સુધી ઉગ્ર રોગો શાન્ત
થઈ જાય છે. ૨૯. જેમ સૂર્ય ઉદય થવાથી આ પૃથ્વીપર
અંધકાર હોતો નથી. તેમ ભગવાન પૃથ્વીપર વિહાર કર-

भवन्त्यस्मिन् विहरति सहस्ररश्मौ तमांसीव ॥३०॥ मार्तंडमंडल-श्रीविडंबि भामंडलं विभोः परितः। आविर्भवत्यनुवपुः, प्रकाश-यत्सर्वतोऽपि दिशः ॥३१॥ संचारयन्ति विकचान्यनुपादन्यासमाशु कमलानि। भगवति विहरति तस्मिन् कल्याणीभक्तयो देवाः॥३२॥ अनुकूलो वाति मरुत् प्रदक्षिणं यान्त्यमुष्य शकुनाश्च। तरवोऽपि नमन्ति भवन्त्यधोमुखाः कंटकाश्च तदा ॥३३॥ आरक्तपल्लवोऽशोकपादपः स्मेरकुसुमगन्धाढ्यः। प्रकृतस्तुतिरिव मधुकरविरुतैर्विलसत्युपरि तस्य ॥३४॥ षडपि समकालमृतवो भगवन्तं ते तदोपतिष्ठन्ते। स्मरसाहाय्यककरणे प्रायश्चित्तं ग्रहीतुमिव ॥ ३५ ॥ अस्य पुरस्तान्निनदन्, विजृंभते दुन्दुभिर्नभसि तारम्। कुर्वाणो निर्वाणप्रयाणकल्याणमिव सद्यः ॥ ३६ ॥ पञ्चापि चेन्द्रियार्थाः

વાથી મરકી, દુર્ભિક્ષ, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ યુદ્ધ ને વૈરાદિ થતા નથી. ૩૦. સૂર્યમંડળની શોભાને વિડંબના કરનાર, ચારે બાજુ દિશાઓને પ્રકાશ કરતું એવું ભામંડળ ભગવાનના શરીરની પાછળ પ્રગટ થાય છે. ૩૧. તે ભગવાન પૃથ્વીપર વિચરે છે ત્યારે શ્રેષ્ટભક્તિવાળા દેવો તેમને પગ મૂકવાને ઠેકાણે પગલે પગલે સુવર્ણકમળો સ્થાપે છે. ૩૨. અને તે વખતે વાયુ અનુકૂળ વાય છે, તેમને (ચાસ વિગેરે) પક્ષીઓ પ્રદક્ષિણા આપે છે, ઝાડો પણ નમે છે અને કાંટાઓ ઉંધા મુખવાળા થઈ જાય છે. ૩૩. રાતાં પત્રવાળો, વિકસ્વર અને સુગન્ધીપુષ્પવાળો અશોકવૃક્ષ ભ્રમરોનાં શબ્દોથી સ્તુતિ કરતો હોય તેમ તે ભગવન્તના ઉપર શોભે છે. ૩૪. કામદેવને સહાય કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને જાણે આવી હોય તેમ છએ ઋતુઓ એકીકાળે ભગવન્ત પાસે આવેછે. ૩૫. કલ્યાણકારીમોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ કરતા એવા આ ભગવન્તની આગળ તત્કાળ તારસ્વરથી નાદ કરતો આકાશમાં દેવ-દુન્દુભિ વાગે છે. ૩૬. પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં અર્થ તેમની પાસે

क्षणान्मनोज्ञा भवन्ति तदुपान्ते । को वा न गुणोत्कर्षं सविधौ महतामवाप्नोति ॥ ३७ ॥ अस्य नखा रोमाणि च वर्धिष्णून्यपि नहि प्रवर्धन्ते । भवशतसंचितकर्मच्छेदं दृष्ट्वैव भीतानि ॥ ३८ ॥ शमयन्ति तदभ्यर्णे रजांसि गन्धजलवृष्टिभिर्देवाः । उन्निद्रकुसुमवृष्टिभिरशेषतः सुरभयन्ति भुवम् ॥ ३९ ॥ छत्रत्रयी पवित्रा उपरि विभोर्भक्तितस्त्रिदशराजैः। गंगास्रोतस्त्रितयीव धार्यते मंडलीकृत्य ॥४०॥ अयमेक एव नः प्रभुरित्याख्यातुं बिडौजसोन्नमितः। अंगुलिदंड इवोच्चैश्चकास्ति रत्नध्वजस्तस्य ॥४१॥ अस्य शरदिन्दुदीधितिचारूणि च चामराणि धूयन्ते । वदनारविन्दसंपातिराजहंसभ्रमं दधति ॥४२॥ प्राकारास्त्रय उच्चैर्विभान्ति समवसरणस्थितस्यास्य । कृतविग्रहाणि सम्यक्चारित्रज्ञानदर्शनानीव

ક્ષણવારમાં મનોહર થઇ જાય છે. અથવા મ્હોટાઓની સમીપે કોણ ગુણનો ઉત્કર્ષ ન પામે ? ૩૭. સેંકડો ભવનાં સંચિતકરેલા કર્મનો નાશ થએલો જોઇનેજ ભય પામ્યા હોય તેમ આ ભગવન્તના નખ અને રોમ વધવાના સ્વભાવવાળા છતાં વધતા નથી. ૩૮. તેમની પાસે સુંગધીજળની વૃષ્ટિથી દેવો ધૂળને સમાવી દે છે અને આજુબાજુની ભૂમિ વિકસિતપુષ્પવૃષ્ટિથી સુવાસિત કરે છે. ૩૯. ગંગાનદીના ત્રણપ્રવાહજેવા ગોળ અને પવિત્ર ત્રણ છત્રો ભગવન્તની ઉપર ઇંદ્રો ભકિતથી ધારણ કરે છે. ૪૦. આ એકજ અમારો સ્વામિ છે એમ કહેવાને જાણે ઇન્દ્રે અંગુલી રૂપ દંડ ઊંચો કર્યો હોય તેમ તેમનો રત્નધ્વજ (ઇન્દ્રધ્વજ) ઉંચે શોભેછે. ૪૧. આ પ્રભુને શરદ ઋતુના ચન્દ્રની કાન્તિ જેવા સુન્દર ચામરો વિંજાયછે તે જાણે મુખરૂપ કમળપર આવતા રાજહંસના ભ્રમને ધારણ કરે છે. ૪૨. આ ભગવન્તના સમવસરણના ત્રણ કિલ્લાઓ જાણે દેહધારી સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર ન હોય તેમ અત્યન્ત શોભે છે.

॥४३॥ चतुराशावर्तिजनान् युगपदिवानुग्रहीतुकामस्य । चत्वारि भवन्ति मुखान्यंगानि च धर्ममुपदिशतः ॥४४॥ अभिवन्द्यमानपादः सुरासुरनरोरगैस्तदा भगवान् । सिंहासनमधितिष्ठति भास्वानिव पूर्वगिरिशृंगम् ॥४५॥ तेजःपुञ्जप्रसरप्रकाशिताशेषदिक्क्रमस्य तदा । त्रैलोक्यचक्रवर्तित्वचिह्नमग्रे भवति चक्रम् ॥४६॥ भवनपतिज्योतिःपतिविमानपतिवानमन्तराः सविधे । तिष्ठन्ति समवसरणे जघन्यतः कोटिपरिमाणाः ॥४७॥ तीर्थकरनामसंज्ञं न यस्य कर्मास्ति सोऽपि योगबलात् । उत्पन्नकेवलः सन् सत्यायुषि बोधयत्युर्वीम् ॥ ४८ ॥ संपन्नकेवलज्ञानदर्शनोऽन्तर्मुहूर्त्तशेषायुः । अर्हति योगी ध्यानं तृतीयमपि कर्तुमचिरेण ॥४९ ॥ आयुःकर्मसकाशादधिकानि स्युर्यदाऽन्यकर्माणि । तत्साम्याय तदोपक्रमते

---

४३. ચારે દિશામાં રહેલા મનુષ્યોને જાણે એકીસાથે અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમ ધર્મોપદેશ કરતાં ભગવન્તને ચાર શરીર અને ચાર મુખો થાયછે. ૪૪. સુર, અસુર, મનુષ્ય અને ભુવનપતિઓએ કરીને ચરણુમાં નમસ્કાર કરાતા ભગવાન, પૂર્વાચળના શિખરપર જેમ સૂર્ય આરૂઢ થાય, તેમે સિંહાસનપર બેસેછે. ૪૫. તે વખતે તેજઃપુંજ પ્રસરવાથી સમગ્રદિશાઓને પ્રકાશિત કરતું, ત્રૈલોક્યના ચક્રવર્તિપણાની નિશાની જેવું ચક્ર તેમની આગળ થાયછે. ૪૬. ભુવનપતિ, જયોતિષ્પતિ, વિમાનપતિ, ને વાણુવ્યંતર એ સર્વ સમવસરણુમાં ઓછામાં ઓછા એકકોટીપ્રમાણુ જેટલાં હોય છે. ૪૭. જેમને તીર્થંકર નામકર્મ ન હોય, તે પણુ યોગના બળથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાબાદ આયુષ હોય તો જગતને બોધ કરે છે. ૪૮. કેવલજ્ઞાન ને કેવલદર્શનવાળો યોગી અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ બાકી હોય ત્યારે ત્રીજું ધ્યાન પણુ થોડાકાળમાં કરવાને યોગ્ય થાયછે. ૪૯. પરન્તુ જો આયુઃકર્મ કરતાં બીજા કર્મ અધિક હોય તો તે વખતે તે કર્મોને આયુષની સમાન કરવાને યોગી કેવલી-

योगी समुद्घातम् ॥ ५० ॥ दंडकपाटे मंथानकं च समयत्रयेण निर्माय । तुर्ये समये लोकं निःशेषं पूरयेद्योगी ॥५१॥ समयैस्ततश्चतुर्भिर्निवर्तते लोकपूरणादस्मात् । विहितायुःसमकर्मा ध्यानी प्रतिलोममार्गेण ॥५२॥ श्रीमानचिन्त्यवीर्यः शरीरयोगेऽथ बादरे स्थित्वा । अचिरादेव हि निरुणद्धि बादरौ वाङ्मनसयोगौ ॥५३॥ सूक्ष्मेण काययोगेन काययोगं स बादरं रुन्ध्यात् । तस्मिन्ननिरुद्धे सति शक्यो रोद्धुं न सूक्ष्मतनुयोगः ॥ ५४ ॥ वचनमनोयोगयुगं सूक्ष्मं निरुणद्धि सूक्ष्मतनुयोगात् । विदधाति ततो ध्यानं सूक्ष्मक्रियमसूक्ष्मतनुयोगम् ॥ ५५ ॥ तदनन्तरं समुच्छिन्नक्रियमाविर्भवेदयोगस्य । अस्यान्ते क्षीयन्ते त्वघातिकर्माणि चत्वारि ॥५६॥ लघुवर्णपञ्चकोद्गिरणतुल्यकालामवाप्य शैलेशीम्। क्षपयति युगपत् परितो वेद्यायुर्नामगोत्राणि ॥५७॥ औदारिक-

---

समुद्घात करवानो आरंभ करेछे. ५०. त्रण समये दंड कपाट अने मंथान (रवैयो) बनावी चोथे समये समग्रलोकने आत्मप्रदेशथी योगी पूरे. ५१. ते पछी आयुषसरखा बीजां कर्म करी लोकपूरवाना कार्यथी प्रतिलोममार्गे ध्यानी चार समये पाछो फरे. ५२. ज्ञानादिलक्ष्मीमान् अचिन्त्यवीर्यवान् योगी बादरकाययोगमां रही बादरवचनयोग अने बादरमनोयोग थोडाकाळमांज रोकेछे. ५३. पछी सूक्ष्मकाययोगवडे ते योगी बादरकाययोगने रुंधे, केमके बादरकाययोग रोकया शिवाय सूक्ष्मकाययोग रोकी शकाय नहि. ५४. सूक्ष्मकाययोगथी सूक्ष्मवचनयोग ने मनोयोग रोकेछे, ते पछी सूक्ष्मक्रियावाळुं ने स्थूलकाययोगवाळुं ध्यान करेछे. ५५. ते पछी अयोगीने समुच्छिन्नक्रिया (सर्वक्रियानो व्यवच्छेदवाळुं ध्यान) उत्पन्न थायछे, अने आनी अन्ते चार अघातिकर्म क्षय पामे छे. ५६. पांच ह्रस्वाक्षर बोली शकाय तेटला वखतनी शैलेशीअवस्था (मेरु माफक स्थिर अवस्था) पामीने एकी साथे वेदनी, आयुष्य,

तैजसकार्मणानि संसारमूलकरणानि । हित्वेह ऋजुश्रेण्यां समयेनैकेन याति लोकान्तम् ॥५८॥ नोर्ध्वमुपग्रहविरहादधोऽपि वा नैव गौरवाऽभावात् । योगप्रयोगविगमात् न तिर्यगपि तस्य गतिरस्ति ॥ ५९ ॥ लाघवयोगाद् धूमवदलाबुफलवच्च संगविरहेण। बंधनविरहादेरंडवच्च सिद्धस्य गतिरूर्ध्वम् ॥६०॥ सादिकमनन्तमनुपममव्याबाधं स्वभावजं सौख्यं । प्राप्तः स केवलज्ञानदर्शनो मोदते मुक्तः ॥६१॥

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे

एकादशमः प्रकाशः ॥११॥

નામ, ને ગોત્રકર્મને ખપાવે છે ૫૭. સંસારના મૂળકારણભૂત ઔદારિક તૈજસ ને કાર્મણશરીરો અહીં તજી દઈ સમશ્રેણિએ એકજ સમયે લોકાન્તે જાય છે. ૫૮. સિદ્ધાત્માની ગતિ સહાયકારક ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ હોવાથી ઉંચે થતી નથી, ગૌરવનો અભાવ હોવાથી નીચે પણ થતી નથી અને યોગનો વ્યાપાર ન હોવાથી તિર્છિ પણ થતી નથી. ૫૯. લાઘવપણાથી ધૂમની જેમ, સંગના અભાવથી તુંબડાની પેઠે અને બંધનના અભાવથી એરંડાની જેમ સિદ્ધની ઉર્ધ્વગતિ થાય છે. ૬૦. કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શનવાળો તે મુક્તયોગી, સાદિઅનન્ત, અનુપમ, અવ્યાબાધ, સ્વભાવથી થએલું સુખ પ્રાપ્તકરી આનંદ પામેછે. ૬૧.

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते योगशास्त्रे

एकादशप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ११.

—:※:—

॥ अथ द्वादशः प्रकाशः ॥ १२ ॥

(आचार्याणाम् स्वानुभवः) श्रुतसिन्धोर्गुरुमुखतो यदधिगतं तदिह दर्शितं सम्यक्। अनुभवसिद्धमिदानीं, प्रकाश्यते तत्त्वमिदमखिलम् ॥ १ ॥ (मनसः प्रकाराः) इह विक्षिप्तं यातायातं श्लिष्टं तथा सुलीनं च। चेतश्चतुःप्रकारं तज्ज्ञचमत्कारकारि भवेत् ॥२॥ (मनोलक्षणानि) विक्षिप्तं चलमिष्टं यातायातं च किमपि सानन्दम् । प्रथमाभ्यासे द्वयमपि विकल्पविषयग्रहं तत्स्यात् ॥३॥ श्लिष्टं स्थिरसानन्दं सुलीनमतिनिश्चलं परमानन्दम् । तन्मात्रकविषयग्रहमुभयमपि बुधैस्तदाऽऽम्नातम् ॥४॥ एवं क्रमशोऽभ्यासावेशाद् ध्यानं भजेन्निरालंबम् । समरसीभावं यातः परमानन्दं ततोऽनुभवेत् ॥५॥ बाह्यात्मानमपास्य प्रसक्तिभाजाऽन्तरात्मना योगी।

હવે બારમો પ્રકાશ ૧૨.

(આચાર્યશ્રીજીનો સ્વાનુભવ) શ્રુતસમુદ્રમાંથી અને ગુરૂના મુખથી જે જાણ્યું, તે સમ્યક્પ્રકારે આ ઠેકાણે બતાવ્યું; હવે મને જે અનુભવસિદ્ધ થયું છે તે સર્વતત્ત્વ પ્રગટ કરૂં છું. ૧. (મનના ભેદો) વિક્ષિપ્ત યાતાયાત શ્લિષ્ટ અને સુલીન એમ ચાર પ્રકારનું ચિત્ત તેના જાણનારાઓને ચમત્કાર કરનારૂં થાય છે .૨.(મનના લક્ષણો) 'વિક્ષિપ્તમન' ચપળતાવાળું છે, 'યાતાયાત' કંઈક આનંદવાળું છે. પ્રથમ અભ્યાસમાં બેઉ મન વિકલ્પ વિષયને ગ્રહણ કરનાર હોયછે.૩. 'શ્લિષ્ટમન' સ્થિરતા અને આનંદવાળું છે, 'સુલીનમન' અતિનિશ્ચળ અને પરમાનંદવાળું છે, તે બેઉ મન તેનોજ વિષય ગ્રહણ કરનાર છે, એમ પંડિતોએ કહ્યુંછે. ૪. એ પ્રમાણે અભ્યાસના આવેશથી નિરાલંબન ધ્યાન કરતાં સમરસીભાવ પરમાત્માની સાથે અભિન્નપણે લય પામવું તે પામીને પછી પરમાનંદને અનુભવે છે. ૫.

सततं परमात्मानं विचिन्तयेत्तन्मयत्वाय ॥ ६ ॥ आत्मधिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यतेऽत्र बहिरात्मा । कायादेः समधिष्ठायको भवत्यन्तरात्मा तु ॥ ७ ॥ (परमात्मस्वरूपं) चिद्रूपानन्दमयो निःशेषोपाधिवर्जितः शुद्धः । अत्यक्षोऽनन्तगुणः परमात्मा कीर्तितस्तज्ज्ञैः ॥ ८ ॥ पृथगात्मानं कायात् पृथक् च विद्यात्सदाऽऽत्मनः कायम् । उभयोर्भेदज्ञातात्मनिश्चये न स्खलेद्योगी ॥९॥ तान्यध्यारोप्यात्मनि साक्षिण्यास्ते सुखेन जडबुद्धिः । व्यक्तारोपः सम्यक् प्राप्नोति पुनः पदं परमम् ॥ १० ॥ अन्तःपिहितज्योतिः संतुष्यत्यात्मनोऽन्यतो मूढः । तुष्यत्यात्मन्येव हि बहिर्निवृत्तभ्रमो ज्ञानी ॥११॥ पुंसामयत्नलभ्यं ज्ञानवतामव्ययं पदं नूनम् । यद्यात्मन्यात्मज्ञानमात्रमेते समीहन्ते॥१२॥श्रयते सुवर्णभावं सिद्धरस-

---

આત્માના સુખને ઈચ્છનારા યોગીએ અન્તરાત્માવડે બાહ્યાત્મભાવનો ત્યાગકરી તન્મય થવા માટે નિરન્તર પરમાત્માનું ચિન્તવન કરવું. ૬. શરીરાદિને આત્મબુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવો તે અહીં બહિરાત્મા કહેવાય છે, અને શરીરાદિના અધિષ્ઠાતા રૂપે (આત્મા) તે અન્તરાત્મા છે. ૭. ચિદ્રૂપ, આનન્દમય, સર્વ ઉપાધિરહિત,શુદ્ધ,અતીન્દ્રિય અનન્તગુણવાન આત્માને આત્મસ્વરૂપ જાણનારાઓએ પરમાત્મા કહેલો છે. ૮. હમ્મેશાં આત્માને શરીરથી ભિન્ન અને શરીરને આત્માથી ભિન્ન જાણે એમ ઉભયને। ભેદ જાણનાર યોગી આત્મનિશ્ચયમાં સ્ખલના પામતો નથી.૯. તે કાયાદિને આત્માને વિષે સાક્ષી આરોપણ કરીને જડ બુદ્ધીવાળો મનુષ્ય સુખે રહે છે, ને રૂડી રીતે આરોપને પ્રકટ કરનાર જ્ઞાની તો પરમ પદ પામે છે. ૧૦. ઢંકાઈ ગએલ અન્તઃજયોતિવાળો મૂઢપુરૂષ આત્માસિવાય જડવસ્તુથી સંતોષ પામેછે, અને બાહ્યભાવઉપરનો ભ્રમ જેનો દૂર થયો છે એવો યોગી આત્મામાંજ સંતોષ પામે છે. ૧૧. જો મનુષ્યો આત્મામાં આત્મજ્ઞાન માત્રજ ઇચ્છતા હોય તો અવશ્ય પુરૂષોને યત્નશિવાય અવ્યયપદ પ્રાપ્ત થાય.

स्पर्शतो यथालोहम् । आत्मध्यानादात्मा परमात्मत्वं तथाऽऽप्नोति ॥ १३ ॥ जन्मान्तरसंस्कारात्स्वयमेव किल प्रकाशते तत्त्वम् । सुप्तोत्थितस्य पूर्वं प्रत्ययवन्निरुपदेशमपि ॥ १४ ॥ अथवा गुरुप्रसादादिहैव तत्त्वं समुन्मिषति नूनम् । गुरुचरणोपास्तिकृतः प्रशमजुषः शुद्धचित्तस्य ॥१५॥ तत्र प्रथमे तत्त्वज्ञाने संवादको गुरुर्भवति । दर्शयिता त्वपरस्मिन् गुरुमेव सदा भजेत्तस्मात् ॥१६॥ यद्वत्सहस्रकिरणः प्रकाशको निचिततिमिरमग्नस्य । तद्वद् गुरुरत्र भवेदज्ञानध्वान्तपतितस्य ॥१७॥ प्राणायामप्रभृतिक्लेशपरित्यागतस्ततो योगी । उपदेशं प्राप्य गुरोरात्माभ्यासे रतिं कुर्यात् ॥१८॥ वचनमनःकायानां क्षोभं यत्नेन वर्जयेच्छान्तः । रसभांडमिवात्मानं सुनिश्चलं धारयेन्नित्यम् ॥१९॥ औदासीन्यपरायणवृत्तिः किञ्चिदपि

---

१२. જેમ સિદ્ધરસના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણભાવને પામેછે, તેમ આ આત્મા આત્મધ્યાનથી પરમાત્મભાવને પામેછે. ૧૩. જેમ નિદ્રામાંથી જાગેલા પુરૂષને પૂર્વનો પ્રત્યય ઉપદેશવિના થાય છે. તેમ જન્માન્તરના સંસ્કારવાળા યોગીને સ્વયમેવ તત્ત્વ પ્રકાશે છે. ૧૪. અથવા ગુરૂચરણની સેવા કરનાર પ્રશમભાવને સેવનારને શુદ્ધચિત્તવાળા યોગીને ગુરૂની કૃપાથી આ ભવમાંજ નિશ્ચે તત્ત્વ પ્રાપ્તથાયછે. ૧૫. તેમાં પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપદેશ આપનાર ગુરૂ હોય છે અને બીજા ભવમાં પણ તત્ત્વ બતાવનાર ગુરૂ છે. તેથી હમ્મેશાં ગુરૂની સેવા કરવી. ૧૬. જેમ ગાઢ અન્ધકારમાં પડેલી વસ્તુને પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય છે તેમ અહીં અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકારમાં પડેલાને ગુરૂ તત્ત્વપ્રકાશક છે. ૧૭. તે માટે પ્રાણાયામઆદિ ક્લેશનો ત્યાગ કરી યોગીએ ગુરૂનો ઉપદેશ પામી આત્મઅભ્યાસમાં પ્રીતિ કરવી. ૧૮. શાંતયોગીએ મન વચન ને કાયાની ચંચળતાનો પ્રયત્ને કરી ત્યાગ કરવો. અને રસથી ભરેલા વાસણની જેમ અતિનિશ્ચળરૂપે આત્માને નિત્ય ધારી રાખવો. ૧૯. ઉદાસીનમાં તત્પર

चिन्तयेन्नैव। यत्संकल्पाकुलितं, चित्तं नासादयेत्स्थैर्यम् ॥ २० ॥ यावत्प्रयत्नलेशो यावत्संकल्पकल्पना कापि। तावन्न लयस्यापि प्राप्तिस्तत्त्वस्य का तु कथा॥२१॥यदिदं तदिति न वक्तुं साक्षाद् गुरुणापि हन्त शक्येत। औदासीनपरस्य प्रकाशते तत् स्वयं तत्त्वम् ॥२२॥ एकान्तेऽतिपवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासीनः। आचरणाग्रशिखाग्राच्छिथिलीभूताखिलावयवः ॥ २३ ॥ रूपं कान्तं पश्यन्नपि शृण्वन्नपि गिरं कलमनोज्ञाम्। जिघ्रन्नपि च सुगन्धीन्यपि भुञ्जानो रसान् स्वादून् ॥२४॥ भावान् स्पृशन्नपि मृदून्न वारयन्नपि च चेतसो वृत्तिम्। परिकलितौदासीन्यः प्रणष्ट-विषयभ्रमो नित्यम् ॥२५॥ बहिरन्तश्च समन्ताच्चिन्ताचेष्टापरि-च्युतो योगी। तन्मयभावं प्राप्तः कलयति भृशमुन्मनीभावम् ॥२६॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ गृह्णन्ति ग्राह्याणि स्वानि स्वानीन्द्रियाणि

વૃત્તિવાળો કંઇ પણ ચિન્તવે નહિ, કેમકે સંકલ્પથી વ્યાકુળ-થએલું ચિત્ત સ્થિરતા પામતું નથી. ૨૦. જ્યાંસુધી થોડો પણ પ્રયત્ન છે અને જ્યાં સુધી સંકલ્પની કાંઇપણ કલ્પના હોય ત્યાં સુધી લય થતો નથી તો પછી તત્ત્વ પ્રાપ્તિની તો વાતજ શી ? ૨૧. જે પરમતત્ત્વ છે તે આ છે એમ સાક્ષાત્ બૃહસ્પ-તિથી પણ કહી શકાય નહિ તે તત્ત્વ ઉદાસીનવૃત્તિવાળા યોગીને સ્વયં પ્રકાશે છે. ૨૨. એકાન્ત, અતિપવિત્ર અને મનોહર દેશમાં(સ્થાનમાં)લાંબો વખત સુખે બેશી શકાય તેમ, પગથી શિખાપર્યન્ત સર્વ અવયવો શિથિલ કરી. સુન્દર રૂપો જોતાં, સુંદર મનોજ્ઞવાણી સાંભળતાં, સુવાસીત વસ્તુ સુંઘતાં, સ્વાદુરસ ખાતાં, મૃદુપદાર્થને સ્પર્શ કરતાં, મનની વૃત્તિને ન રોકતાં છતાં પણ, ઉદાસીનતા યુકત, હમ્મેશાં વિષયાસકિતના ભ્રમ રહિત, બાહ્ય તથા અભ્યન્તરથી ચિન્તા અને ચેષ્ટા રહિત થએલો યોગી, તન્મય ભાવને પામી અત્યન્ત ઉન્મની ભાવ પામે છે. ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬. પોત પોતાના વિષયોને ગૃહણ કરતી ઇન્દ્રિયોને રોકવી

नो रुन्ध्यात् । न खलु प्रवर्तयेद्वा प्रकाशते तत्त्वमचिरेण ॥२७॥ चेतोऽपि यत्र यत्र प्रवर्तते नो ततस्ततो वार्यम् । अधिकीभवति हि वारितमवारितं शान्तिमुपयाति ॥२८॥ मत्तो हस्ती यत्नान्नि-वार्यमाणोऽधिकीभवति यद्वत्।अनिवारितस्तु कामाँल्लब्ध्वा शाम्यति मनस्तद्वत् ॥ २९ ॥ [मनःस्थिरतामाह] यर्हि यथा यत्र यतः स्थिरीभवति योगिनश्चलं चेतः । अंगुल्यग्रस्थापितदंड इव स्थैर्यमाश्रयति ॥३१॥(इन्द्रियजयार्थविधिमाह) निःसृत्याऽऽदौ दृष्टिः संलीना यत्र कुत्रचित् स्थाने । तत्रासाद्य स्थैर्यं शनैः शनैर्विलय-मामोति ॥ ३२ ॥ सर्वत्रापि प्रसृता प्रत्यग्भूता शनैः शनैर्दृष्टिः । परतत्त्वामलमुकुरे निरीक्षते ह्यात्मनाऽऽत्मानम्॥ ३३ ॥[मनोविजय-

---

નહિ, અને વિષયો પ્રત્યે પ્રેરવી પણ નહિ. એમ કરવાથી થોડા કાળમાં તત્ત્વ પ્રગટ થાયછે. ૨૭. ચિત્ત પણ જયાં જયાં પ્રવર્તતું હોય ત્યાંથી પાછું વાળવું નહિ. કેમકે વારવાથી અધિક દોડે છે અને નહિ વારવાથી શાન્તિ પામે છે. ૨૮. જેમ મદોન્મત્ત હાથી યત્નથી વારતાં અ-ધિક મદોન્મત્ત થાય છે, અને નહિ વારવાથી ઇચ્છિત-વિષયોને પામીને શાન્ત થાય છે. તેમ મન પણ ઇચ્છિત-વિષયો પામી શાન્ત થાય છે. ૨૯. (મનનું **સ્થિરપણું કહે છે.**) જયારે યોગીનું ચપળચિત્ત, જેવી રીતે જયાં, જેનાથી સ્થીર થાય; ત્યારે, તેવી રીતે ત્યાં તેનાથી કદીપણ ચલાવવું નહિ ૩૦. આ યુક્તિએ અભ્યાસ કરનારનું ચ-પળચિત્ત પણ અંગુલીના અગ્રભાગે સ્થાપેલા દંડની જેમ સ્થિરતા પામે છે. ૩૧. (**ઇંદ્રિયો જયકરવાનો વિધિ કહેછે.**) પ્રથમ દૃષ્ટિ નીકળીને ગમે તે સ્થાને લીન થાય છે, પછી ત્યાં સ્થીરતા પામી ધીરે ધીરે વિલય પામે છે. ૩૨. સર્વત્ર પ્રસરેલી અને ધીરે ધીરે પાછી ફરેલી દૃષ્ટિ પરમ-તત્ત્વરૂપનિર્મલ આરિસામાં આત્માવડે આત્માને જુએ છે. ૩૩. (**મન જયકરવાનો વિધિ કહેછે.**) નિરન્તર

विधिमाह] औदासीन्यनिमग्नः प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा।
भावितपरमानन्दः क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥ ३४ ॥ कर-
णानि नाधितिष्ठन्त्युपेक्षितं चित्तमात्मना जातु। ग्राह्ये ततो नि-
जानिजे करणान्यपि न प्रवर्तन्ते॥ ३५ ॥ नात्मा प्रेरयति मनो न
मनः प्रेरयति यर्हि करणानि।उभयभ्रष्टं तर्हि स्वयमेव विनाशमाप्नोति
॥३६॥ (मनोविजये फलं) नष्टे मनसि समन्तात् सकले विलयं
च सर्वतो याते। निष्कलमुदेति तत्त्वं निर्वातस्थायिदीप इव॥३७॥
(तत्त्वज्ञानलक्षणम्) अंगमृदुत्वनिदानं स्वेदनमर्दनविवर्जनेनापि।
स्निग्धीकरणमतैलं प्रकाशमानं हि तत्त्वमिदम् ॥ ३८ ॥ अमन-
स्कतया संजायमानया नाशिते मनःशल्ये। शिथिलीभवति शरीरं
छत्रमिव स्तब्धतां त्यक्त्वा ॥ ३९ ॥ शल्यीभूतस्यान्तःकरणस्य

ઉદાસીનતામાં મગ્ન થએલા, પ્રયત્ન રહિત ને પરમાનંદથી ભાવિત આત્માએ કોઈ ઠેકાણે મન જોડવું નહિ. ૩૪ આત્માવડે ઉપેક્ષા કરાયલું મન કદીપણ ઇન્દ્રિઓનો આશ્રય કરતું નથી અને તેથી ઇન્દ્રિયો પોત પોતાના વિષયમાં પ્રવર્તતી નથી. ૩૫. જયારે આત્મા મનને પ્રેરતો નથી, અને મન ઇન્દ્રિઓને પ્રેરતું નથી, ત્યારે ઉભય ભ્રષ્ઠ થએલું મન પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે. ૩૬. **(મનો જયનું ફળ)** મનનો નાશ થએ છતે અને સર્વથા પ્રકારે સર્વવ્યાપાર વિલય પામે છતે વાયુ રહિત સ્થાનમાં દીપકની જેમ નિષ્કલતત્વ (તત્વજ્ઞાન) ઉદય પામે છે. ૩૭. **(તત્ત્વજ્ઞાનનું લક્ષણ)** જો તત્વજ્ઞાન પ્રકાશ થયું હોય તો, સ્વેદ તથા મર્દન શિવાય શરીર કોમળ થાયછે, અને તેલ વિના સ્નિગ્ધ થાયછે, એ તેની નિશાની છે. ૩૮. અમનસ્કપણું ઉત્પન્ન થવાથી મનશલ્ય નાશ પામે છે, અને છત્રની જેમ સ્તબ્ધતા (અક્કડતા) તજી શરીર શિથિલ થાયછે. ૩૯. નિરન્તર ક્લેશઆપનાર શલ્યભૂત અન્તઃકરણને શલ્યર-

क्लेशदायिनः सततम्, अमनस्कतां विनाऽन्यद्विशल्यकरणौषधं नास्ति ॥ ४० ॥ (अमनस्कत्वस्य फलं) कदलीवच्चाविद्या लोलेन्द्रियपत्रला मनःकन्दा । अमनस्कफले दृष्टे नश्यति सर्वप्रकारेण ॥ ४१ ॥ अतिचञ्चलमतिसूक्ष्मं दुर्लक्ष्यं वेगवत्तया चेतः । अश्रान्तमप्रमादादमनस्कशलाकया भिन्द्यात् ॥ ४२ ॥ (अमनस्कतालक्षणं) विश्लिष्टमिव प्लुष्टमिवोड्डीनमिव प्रलीनमिव कायम् । अमनस्कोदयसमये योगी जानात्यसत्कल्पम् ॥ ४३ ॥ समदैरिन्द्रियभुजगै रहिते विमनस्कनवसुधाकुंडे । मग्नोऽनुभवति योगी परामृतास्वादमसमानम् ॥ ४४ ॥ रेचकपूरककुंभककरणाभ्यासक्रमं विनापि खलु । स्वयमेव नश्यति मरुद्विमनस्के सत्ययत्नेन ॥ ४५ ॥ चिरमाहितप्रयत्नैरपि धर्तुं यो हि शक्यते नैव । सत्यमनस्के तिष्ठति

હિત કરવાનું અમનસ્કતા શિવાય અન્ય ઓષધ નથી. ૪૦. (અમનસ્કતાનું ફળ) ચપળ ઈંદ્રિયરૂપ પત્રવાળી, મનરૂપ કન્દવાળી, અવિદ્યારૂપ કેળ, અમનસ્કરૂપ ફળ દેખવાથી સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. ૪૧. અતિ ચંચળ અતિ સૂક્ષ્મ, અને વેગવાન હોવાથી દુખે જાણી શકાય એવા ચિત્તને નિરન્તર પ્રમાદરહિત અમનસ્કતારૂપ શલાકાથી ભેદવું. ૪૨. (અમનસ્કતાની નીશાની) અમનસ્કતાના ઉદય સમયે યોગી (પોતાનું) શરીર જાણે વિખરાઈ ગયું હોય, બળી ગયું હોય, ઉડી ગયું હોય, અથવા વિલીન થયું હોય તેમ અવિદ્યમાન (અછતું) માને છે. ૪૩. મદોન્મતઇન્દ્રિયરૂપ સર્પવિનાના અમનસ્કરૂપ નવીન અમૃતકુંડમાં મગ્ન થએલ યોગી અસાધારણ પરમ અમૃતનો સ્વાદ અનુભવે છે. ૪૪. રેચક, પૂરક ને કુંભક કરવાના અભ્યાસક્રમ વિના પણ અમનસ્કતા થએ છતે યત્નવિના પવન પોતાની મેળે નાશ પામે છે. ૪૫. લાંબો વખત ધારણ કરેલા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ જે વાયુ ધારી ન શકાય

स समीरस्तत्क्षणादेव ॥४६॥ जा(या)तेऽभ्यासे स्थिरतामुदयति विमले च निष्कले तत्त्वे । मुक्त इव भाति योगी समूलमुन्मूलितश्वासः॥४७॥ यो जाग्रदवस्थायां स्वस्थः सुप्त इव तिष्ठति लयस्थः। श्वासोच्छ्वासविहीनः स हीयते न खलु मुक्तिजुषः ॥ ४८ ॥ जागरणस्वप्नजुषो जगतीतलवर्तिनः सदा लोकाः। तत्त्वविदो लयमग्ना नो जाग्रति शेरते नापि ॥ ४९ ॥ भवति खलु शून्यभावः स्वप्ने विषयग्रहश्च जागरणे । एतद्द्वितयमतीत्याऽऽनन्दमयमवस्थितं तत्त्वम् ॥५०॥ कर्माण्यपि दुःखकृते निष्कर्मत्वं सुखाय विदितं तु । न ततः प्रयतेत कथं निष्कर्मत्वे सुलभमोक्षे? ॥५१॥ मोक्षोऽस्तु माऽस्तु यदि वा परमानन्दस्तु जायते स खलु। यस्मिन् निखिलसुखानि प्रतिभासन्ते न किञ्चिदिव ॥ ५२ ॥ मधु न

તે વાયુ અમનસ્કતા થએ છતે તરતજ સ્થિર થાય છે.૪૬. અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થએ છતે અને નિર્મળ, નિષ્કલતત્વ ઉદય થએ છતે, મૂળથી શ્વાસનું ઉન્મૂલન કરી મુક્ત જેવો યોગી શોભે છે. ૪૭. જે યોગી જાગૃત્ અવસ્થામાં પણ ધ્યાનમાં રહેલો થકો સુતેલાની માફક સ્વસ્થ રહેછે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ રહિત થઇ સિદ્ધથી કંઇ ઉતરતોનથી.૪૮.પૃથ્વીતલપરરહેલા લોકો જાગ્રત અવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થા હમ્મેશાં અનુભવેછે, પણ લયાવસ્થામાં (**ધ્યાનઅવસ્થામાં**) મગ્ન થએલા તત્ત્વજ્ઞો સુતા નથી તેમ જાગતા પણ નથી. ૪૯. સ્વપ્નમાં નિશ્ચયે શૂન્ય ભાવ હોય છે અને જાગૃતિમાં (ઇન્દ્રિઓનો) વિષયગ્રહ થાય છે. આ બે અવસ્થા ઉલ્લંઘીને આનંદમય તત્વ રહે છે. ૫૦. કર્મો દુઃખ માટે છે અને નિષ્કર્મપણું સુખ માટે છે એમ જાણ્યા પછી નિષ્કર્મતા કે જેમાં મોક્ષ સુલભ છે તેનેવિષે શામાટે યત્ન કરતા નથી?૫૧. કદાપિ મોક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ (કાલાન્તરે થાઓ) પરન્તુ ખરેખર (ધ્યાનથી) પરમાનંદ તો અનુભવીએ છીએ કે જેમાં બીજા સર્વ સુખો કંઇ હીસાબમાં નાહી એવા જણાય છે ૫૨. આના (અમનસ્કભાવના)

मधुरं नैताः शीतास्त्विषस्तुहिनद्युतेरमृतममृतं नामैवास्याः फले तु सुधा मुधा । तदलममुना संरंभेण प्रसीद सखे ! मनः फलमविकलं त्वय्येवैतत्प्रसादमुपेयुषि ॥ ५३ ॥ सत्येतस्मिन्नरतिरतिदं गृह्यते वस्तु दूराद्प्यासन्नेऽप्यसति तु मनस्याप्यते नैव किञ्चित् । पुंसामित्यप्यवगतवतामुन्मनीभावहेताविच्छा बाढं न भवति कथं सद्गुरूपासनायाम् ? ॥५४॥ तांस्तानापरमेश्वरादपि परान् भावैः प्रसादं नयंस्तैस्तैस्तत्तदुपायमूढ ! भगवन् ! आत्मन् ! किमायास्यसि?। हन्ताऽऽत्मानमपि प्रसादय मनाग्येनाऽऽसतां संपदः साम्राज्यं परमेऽपि तेजसि तव प्राज्यं समुज्जृंभते॥५५॥[1][यो शास्त्रात्सुगुरोर्मुखादनुभवा-

ફળ આગળ, સુધા ફોગટ છે, અમૃત તે અમૃત નથી, મધ તે મધુર નથી, અને ચંદ્રની કાન્તિ તે શીતળ નથી. તો હે મિત્ર મન,આ પ્રયાસથી શર્યું. અને પ્રસન્ન થા. કેમકે તું પ્રસન્ન થાય તોજ તેનું અવિકલ ફળ પ્રાપ્ત થાય. ૫૩. ઉન્મનીભાવથી રતિ અને અરતિ આપનાર વસ્તુઓ દૂરથી પણ ગ્રહણ કરી શકાય છે, અને તેના અભાવે તે વસ્તુઓ નજીક હોય તો પણ મેળવાતી નથી, એમ જાણતાં છતાં એ પુરૂષોને ઉન્મનીભાવના હેતુભૂત સદ્ગુરૂની ઉપાસના ઉપર ગાઢ ઇચ્છા કેમ નથી થતી? ૫૪.(**આચાર્ય મહારાજનો પોતાના આત્માપ્રત્યે પ્રસન્ન કરવાનો ઉપદેશ**) હે ઉપાય મૂઢ! હે ભગવાન્! હે આત્મન્, પરમેશ્વર શિવાય તે તે ભાવોથી તે તે અન્યને પ્રસન્ન કરતો શા માટે પ્રયાસ કરે છે? અરે! જો તું આત્માને થોડો પણ પ્રસન્ન કરે તો આ સંપદાઓ તો શું? પરન્તુ તારા પરમ તેજની અંદર વિસ્તૃત સામ્રાજ્ય ફેલાશે. ૫૫. જે વિવેકી પર્ષદાના ચિત્તને ચમત્કાર કરનારી ઉપનિષદ્ શાસ્ત્રથી સુગુરૂના

[1] टीकायां नैव विद्यते । ટીકામાં આ શ્લોક દેખાતો નથી.

श्चाऽज्ञायि किंचित् क्वचित्, योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषच्चेतश्चमत्कारिणी। श्री चौलुक्यकुमारपालनृपतेरत्यर्थमभ्यर्थनादाचार्येण निवेशिता पथि गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा॥ ५६॥ [संप्रापि योगशास्त्रात्तद्वृतेश्चापि यन्मया सुकृतम्। तेन जिनबोधिलाभप्रणयी भव्यो ननो भवतु॥५७॥]

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषितश्रीमद्धेमचन्द्राचार्यविरचितेऽध्यात्मोपनिषन्नाम्नि संजातपट्टबन्धे योगशास्त्रे द्वादशः। प्रकाशः ॥ १२ ॥

॥ समाप्तमिदम् योगशास्त्रम् ॥

મુખથી અને કોઈ ઠેકાણે કંઈક અનુભવથી જાણી તે ચૌલુકયવંશના કુમારપાળ રાજાની અતિશયપ્રાર્થનાથી મેં (આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે) વાણીના માર્ગમાં સ્થાપન કરી. ૫૬. (યોગશાસ્ત્રથી અને તેની વૃત્તિથી મેં જે સુકૃત પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે વડે ભવ્યજન બોધીના લાભની પ્રીતિવાળો થાઓ. ૫૭.)

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यकृतयोगशास्त्रे द्वादशप्रकाशस्य गूर्जरगिरायामनुवादः ॥१२॥

॥ योगशास्त्रं समाप्तमिदम् ॥

। गूर्जरगिरायाम् ।

---

१ टीकायामस्ति न तु मूले। ટીકામાં છે પરંતુ મૂલમાં નથી.

પુસ્તક મલવાનું ઠેકાણું.

વિદ્યાર્થીઓને અત્યંત ઉપયોગી

શ્રી યોગશાસ્ત્ર ૧૨ પ્રકાશ શબ્દાર્થ સાથે.

શાહ ભાઇલાલ છગનલાલ દલાલ,
શ્રી રત્નસાગરજી જૈન વિદ્યાશાળા
ગોપીપુરા—**સુરત.**

નવલચંદ હીરાચંદ શાહ, c/o શ્રી પાટણ જૈન મંડળ
ઠે૦ ધનજી સ્ટ્રીટ—મુંબઇ.

શા. ચુનીલાલ હકમચંદ, ઠે૦ શેખનો પાડો
મુકામ—**અમદાવાદ.**

નીચે જણાવેલ ગ્રન્થો પણ ઉપર જણાવેલ ઠેકાણે મલશે.

૧—અષ્ટકજી મૂલ શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય વિરચિત.
૨—અષ્ટકજી મૂલ જ્ઞાનસાર શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાય વિરચિત.
૩—ષડ્દર્શન સમુચ્ચય શ્રી રાજશેખરકૃત.
૪ " " શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય કૃત.

કિંમત ૦–૫–૦

શાસન પ્રેમીઓ વાંચો

આજકાલ શાસ્ત્ર શાસન અને મુનિ મહારાજાઓની વિરૂદ્ધતાવાળા લેખો ઘણા ભાગે અન્ય અને સ્વમતના પેપરો તથા માસિકોમાં આવે છે માટે તેને અંગે હમારો વિચાર વિદ્વાન મુનિરાજદ્વારાએ એક **'વિવેકદર્શકલેખમાલા'** કહાડવાનો છે. જ્યારે જરૂર હશે ત્યારે તે કહડાશે અને તેના દર બાર અંકે ૦–૧૨–૦ ટપાલ સહિત લેવામાં આવશે. જો આના ગ્રાહકો ઓછામાં ઓછા ૫૦૦ થશે તો તે કામ હાથ ધરીશું.

લિ. ચુનીલાલ હકમચંદ,
ઠે૦ શેખનો પાડો—**અમદાવાદ.**